

**МИХАЙЛО
РУДИНСЬКИЙ
І ПОЛТАВСЬКИЙ
МУЗЕЙ**

Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації
Центр охорони та досліджень пам'яток археології
Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації
Полтавський художній музей (галерея мистецтв)
імені Миколи Ярошенка
Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського

МИХАЙЛО РУДИНСЬКИЙ І ПОЛТАВСЬКИЙ МУЗЕЙ

Збірник наукових праць

Полтава
«Дивосвіт»
2017

УДК 069(477.53)(092)
М 69

*Друкується за рішенням Вченої Ради Полтавського краєзнавчого музею
імені Василя Кричевського (протокол № 7 від 16 жовтня 2017 р.), Плану роботи
Управління культури Полтавської облдержадміністрації на 2017 р.*

Редакційна колегія:

Бабенко Л. Л., доктор історичних наук, професор; **Ковальова І. Ф.**, доктор історичних наук, професор; **Кулатова І. М.**; **Курчакова О. М.**; **Михайлина Л. П.**, доктор історичних наук, професор; **Мокляк В. О.**, заслужений працівник культури України; **Мурзін В. Ю.**, доктор історичних наук, професор; **Нестуля О. О.**, доктор історичних наук, професор; **Скорий С. А.**, доктор історичних наук, професор; **Супруненко О. Б.**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (*відн. редактор*); **Титова О. М.**, доктор філософії з гуманітарних наук, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник.

Рецензенти:

Вадімов В. М., доктор архітектури, професор;
Гаврилюк Н. О., доктор історичних наук;
Ханко В. М., доцент, заслужений працівник культури України.

*При передруку та іншому використанні матеріалів збірника
посилання на джерело обов'язкове.*

М 69 **Михайло Рудинський і Полтавський музей** : зб. наук. пр. / УК ПОДА; ЦОДПА; ПХМ (галерея мистецтв) ім. М. Ярошенка; ПКМ ім. В. Кричевського; [відп. ред. Супруненко О. Б.; ред. кол. : Бабенко Л. Л., Ковальова І. Ф., Кулатова І. М. та ін.]. — Полтава : Дивосвіт, 2017. — 192 с. + IV вкл.

ISBN 978-617-633-199-5

Вміщені статті і публікації істориків, музеєзнавців, археологів, архітекторів, краєзнавців, присвячені пам'яті доктора історичних наук Михайла Яковича Рудинського (1887 – 1958) — талановитого фахівця в галузі археології, мистецтвознавства, видатного організатора науки, пам'яткоохоронця і музеєзнавця, його ролі у справі становлення музеїв Полтави та участі у культурному житті міста.

Видання включає наукові праці, підготовлені напередодні наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження вченого, фундатора Полтавського художнього музею (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка та одного з найвідоміших директорів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Для археологів, архітекторів, істориків, пам'яткоохоронців, працівників музеїв і краєзнавців, широкого загалу шанувальників історії музейного будівництва в Україні.

УДК 902.2.94 (477)

- © Центр охорони та досліджень пам'яток археології, 2017.
- © Полтавський художній музей (галерея мистецтв) ім. М. Ярошенка, 2017.
- © Полтавський краєзнавчий музей ім. В. Кричевського, 2017.
- © Автори статей та укладачі каталогів, 2017.
- © Видавництво «Дивосвіт», 2017.

ISBN 978-617-633-199-5

I

СТОРІНКИ ЖИТТЄПИСУ І НАУКОВОЇ БІОГРАФІЇ

М. Я. Рудинський
на розкопках
Кам'яної Могили.
Фото 1951 р.
ОМКМ.
*О. В. Принь,
Ю. О. Пуголовок,
Ю. М. Берест.*
Опис, № 49.

МИХАЙЛО РУДИНСЬКИЙ, ПОЛТАВА ТА ПОЛТАВСЬКІ МУЗЕЇ

Про Михайла Яковича Рудинського (1887–1958) як талановитого фахівця в галузі археології, мистецтвознавства, видатного організатора науки, пам'яткоохоронця і музеєзнавця.

Ключові слова: М. Я. Рудинський, Полтава, Полтавщина, археологія, мистецтвознавство, пам'яткоохоронництво, музеї, наукові конференції.

Виповнилося 130 років від дня народження широко відомого в Україні та поза її межами талановитого фахівця в галузі первісної археології, мистецтвознавства, видатного організатора науки, пам'яткоохоронця і музеєзнавця Михайла Яковича Рудинського (1887–1958). Його доля нерозривно пов'язана з Полтавським краєзнавчим музеєм, керівником якого він був і якому віддав шість років життя [15, с. 10–11].

Інтерес до творчої наукової спадщини й біографії дослідника не вщухає. Свідченням цього є не тільки вихід у світ ряду публікацій до відзначення ювілеїв ученого, а й після них, коли з'явилося понад три десятки праць, присвячених життю та науковому доробку видатного українського археолога [див., напр.: 17]. Варто зазначити, що кілька досліджень побачили світ і набагато раніше, їх авторами були рідні, колеги [8, с. 19–20; 9, с. 329; 10; 26] та учні Михайла Яковича, краєзнавці [1, с. 41–42; 2, с. 106, 109; 3, с. 21; 23; 24, с. 64–72]. Нагадаємо також і оцінку діяльності вченого свого часу одним із провідних археологів — фахівців у галузі первісної археології, академіком колишньої АН СРСР О. П. Окладниковим, який відзначав, що Михайло Якович Рудинський був «одним із тих основних і ведучих працівників української археології, з чим ім'ям і невтомною діяльністю нерозривно пов'язаний ряд найважливіших відкриттів і досліджень у цій галузі, місце яких в археології ... не вимагає пояснень» [НА ІА НАНУ, ф. 30]. За півстоліття творчої праці вчений збагатив археологічну науку чималою низкою першорядних здобутків. Та і в інших галузях знань, діяльності на культурницькій ниві, поезії він полишив яскравий самостійний слід [25; 32].

З Полтавою М. Я. Рудинського пов'язує не тільки керівництво Полтавським музеєм. Для міста, Полтавщини його подвижницька наукова, музейна, пам'яткоохоронна та педагогічна діяльність скла-

дає цілу, хоча й коротку, епоху, яка припадає переважно на роки Української революції та охоплює 1917 – 1924 рр.

Михайло Якович Рудинський (14.10.1887 — 23.06.1958) — видатний керівник української археологічної науки та національного пам'яткоохоронництва 1920 – 1950-х рр., доктор історичних наук, старший науковий співробітник, громадянин і «відомий українець», за образним висловом В. Г. Короленка, людина кришталевої чесності і найщирішого серця. Він народився 14 жовтня 1887 р. в Охтирці на Слобожанщині (сучасна Сумська обл.) в родині земського лікаря. Освіту отримав в Охтирській гімназії, продовжив навчання в Петербурзькому історико-філологічному інституті, згодом Харківському університеті. Захистив магістерську дисертацію про неолітичні пам'ятки Поворскля (1907 р.). Подальший життєвий шлях ученого проліг через Путивль, Переяслав, Київ та Петроград, де молодий педагог у навчальних закладах прищиплював учням любов до батьківщини і вітчизняної історії та вів розкопки у численних експедиціях.

На хвилі національного піднесення 1917 року, в перші дні Української революції 1917 – 1921 рр. М. Я. Рудинський повернувся до рідної домівки, а восени того ж року у пошуках роботи переїхав до Полтави. Родина Рудинських — Михайло Якович і його рідні сестри Марія Яківна та Євгенія Яківна (Савицька), оселилися на квартирі по сучасній вул. Короленка, 1, поряд із будинком відомого письменника-демократа В. Г. Короленка. З його родину учений та його вірні супутниці — сестри, помічниці подвижника науки і музейництва, підтримували дружні і теплі стосунки. Сестри майже весь час залишалися поряд з братом, поклавши життя на олтар розвитку української культури, науки, музейної справи.

У місті М. Я. Рудинський обіймав посаду завідуючого Педагогічним бюро Полтавського губернського земства. Він поринув у видавничу діяльність [29], став членом наукових товариств, зблизився з колом широко відомих діячів української науки і культури. Любов до старожитностей привела М. Я. Рудинського до Народного музею Полтавщини (так звався тоді Полтавський краєзнавчий музей) і до головування у Губернському комітеті охорони пам'яток старовини та мистецтва [18, с. 275–277].

Метою його життя стало рятування історико-культурних цінностей, збереження пам'яток, формування музейних збірок. 1919 р. молодий учений створив Картинну («Образову») галерею — Галерею мистецтв губернського музею (попередника Полтавського художнього музею), взяв безпосередню участь у формуванні Полтавського губернського архіву, майбутньої обласної бібліотеки [4, с. 19–20]. Саме тоді і з'явився його перший монографічний нарис — брошура «Архі-

Михайло Якович Рудинський
(1887—1958).

Портрет роботи Є. Є. Путрі.

тектурне обличчя Полтави», — відоме на сьогодні і не звичне для сучасників новаторське дослідження про пам'ятки й архітектуру Полтави, ілюстроване малюнками Федора Рожанківського [5, с. IV—VI; 31].

Складнощі того буремного часу, обмаль коштів на наукову і збиральницьку діяльність, хвиля перших репресій, що не обминула родину Рудинських, не зломил археолога і пам'яткоохоронця. У найскладнішу добу численних змін влади, більшовицького терору він став заступником директора, очолив відділ археології, а з початку 1923 р. був призначений завідувачем (директором) Центрального пролетарського музею Полтавщини. Разом із групою відомих полтавських музейників створив експозиції центрального музейного осередку Полтавщини, переобладнав будинок Полтавського

губернського земства під музей, консультував музейне будівництво в межах краю, очолював пам'яткоохоронну і видавничу діяльність у колишній губернії.

Принципове ставлення до виконання власних обов'язків, авторитет М. Я. Рудинського як ученого й інтелігента призвели 1924 р. до заміни його на посаді директора музею членом ВКП(б) та передачі матеріалів на нього до слідства за приписані та надумані гріхи [7, с. 98—99].

Та М. Я. Рудинський вже був надто відомою особистістю в Україні. Його запросили до Лаврського музейного містечка у Києві очолити один з відділів майбутнього Історичного музею. Дещо пізніше, у тому ж 1924 р., він був обраний вченим секретарем Всеукраїнського археологічного комітету Української академії наук, до 1928 р. очолюючи наукову діяльність в галузі стародавньої історії та археології в республіці. Саме ним розроблені пропозиції й документація з організації першої в Україні ХХ ст. комплексної новобудівної експеди-

ції — Дніпробудівської експедиції Наркомосвіти Української РСР [11, с. 191–192; 12, с. 122–130; 13, с. 17]. У 1928–1933 рр. учений працював з деякими перервами науковцем Кабінету антропології ВУАН, читав курси лекцій у столичних харківських вузах, а разом із тим проводив чи не наймасштабніші в Україні польові археологічні дослідження, в тому числі й на історичній Полтавщині.

Під час розгрому наукових кадрів в Україні М. Я. Рудинського 1934 р. вислано поза її межі. Лісопояс за Котласом, бухгалтерія в Архангельській області, контора облспоживспілки у Вологодському краї та Вологодський обласний краєзнавчий музей були його місцем роботи до 1944 р., коли, на запрошення Академії наук України, він повернувся до Києва, де зайняв посаду вченого секретаря Інституту археології АН УРСР [7, с. 97].

1948 р. М. Я. Рудинському була присвоєна наукова ступінь доктора історичних наук. У 1950-х рр. Михайло Якович очолював відділ первісної археології цього ж Інституту. Активно вів польові дослідження, збірні, описав і опублікував унікальний комплекс петрогліфічних зображень Кам'яної Могили поблизу Мелітополя у Приазов'ї [33; 34, с. 5–6].

До останніх років життя М. Я. Рудинський підтримував зв'язок з Полтавою, опікувався станом її музейних збірок, цікавився відбудовою архітектурного «обличчя» міста, долею відомих йому колег.

Помер М. Я. Рудинський 23 червня 1958 р., похований на центральній алеї Байкового кладовища в Києві разом із сестрою Є. Я. Рудинською (1885–1977) — відомим літературознавцем, перекладачем і музейником. Над їх могилою стоїть скромна гранітна стела з написом: «Михайло Рудинський — археолог» [30, с. 423].

У Полтаві добре знають ім'я М. Я. Рудинського. Тут навесні 1987 р. пройшла одна з перших у колишньому СРСР наукових конференцій, присвячена долі і науковому спадку відомого діяча науки та культури, репресованому за сталінського тоталітаризму [14, с. 69]. У Полтавському краєзнавчому музеї створений розділ експозиції, присвячений М. Я. Рудинському. У квітні 2002 р. на будинку, де проживав Михайло Якович, встановлена меморіальна дошка досліднику і музейнику, фундатору Полтавського художнього музею, одному з найвідоміших директорів Полтавського краєзнавчого музею [16, с. 15].

Нагадаємо, що під час підготовки наукової конференції в Полтаві, присвяченої 100-річному ювілею від дня народження М. Я. Рудинського, відчувалось негативне ставлення певних кіл старої партійної номенклатури щодо ушляхення та популяризації імені вченого. Дійшло до того, що до Полтавського обкому КПУ від імені одного з «увінчаних лаврами» колишніх керівників української археологічної

науки надійшла рекомендація не проводити в Полтаві конференції, або ж хоча б обійти питання репресій при ймовірному відзначенні ювілею. Але, зважаючи на час тільки-но розпочатої перебудови, у виданні тез конференції знайшлося місце правді про незаконне позбавлення волі та відлучення М. Я. Рудинського від України [19, с. 21; 34, с. 5]. Правда, щоб не втілювати в життя київські «побажання», директор музею М. Д. Оніпко змушений був тимчасово лягти в лікарню, доручивши проведення наукового заходу молодим співробітникам. Певні зауваження «згори» надходили й в бік цензури, яка все ж таки спромоглася «пропустити» на місце публікацію тез конференції в доволі розширеному вигляді, на кшталт матеріалів доповідей [20]. Це в цілому суттєво посприяло справі налагоджування по всій Україні публікації спочатку тез доповідей та повідомлень, а далі й матеріалів наукових археологічних, краєзнавчих та історичних зібрань, стимулюючи розвиток досліджень на місцях. Залишається нагадати, що учасникам конференції, котрі з'їхались практично зі всієї України й Москви, відмовили за командою «зверху» у замовленому наперед готелі і музейні працівники змушені були «розібрати» гостей по власних домівках. Та зірвати вшанування пам'яті відомого археолога й музейника завдяки принциповій позиції організаторів не вдалося. До речі, частина наукових співробітників Інституту археології АН УРСР, які брали участь у конференції, дісталися до Полтави за власні кошти, таким чином не дозволивши ігнорувати меморіальний науковий захід. Цікаво, що той же всесильний «рекомендатор», вибілюючи свою позицію поборника імперських устоїв, відважився на черговий єзуїтський крок і надіслав власноруч підписану вітальну телеграму учасникам, чим видав себе широкому науковому загалу.

Так у березневі дні 1987 р. відбувся перший офіційний крок повернення до наукової та музейної спадщини М. Я. Рудинського, на той час вже цілком реабілітованого перед громадою у колишньому розумінні цього слова [28]. Пізніше, 2003 р. на 115-ту річницю від дня народження, подібних поневірянь учасникам других читань, присвячених пам'яті археолога, вже не було. Повною мірою видані і матеріали їх доповідей та повідомлень [21, с. 7–160, 196–204]. Праці учасників третьої наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження М. Я. Рудинського, на сьогодні побачили світ ще до її початку у двох наукових виданнях, і знову ж таки в Полтаві [цей зб. та 27].

22 червня 1989 р. прокуратурою м. Києва М. Я. Рудинського остаточно реабілітовано на підставі ст. 1 Указу Президії Верховної Ради колишнього СРСР від 16 січня 1989 р. «Про додаткові заходи по відновленню справедливості щодо жертв репресій, які мали місце на період 30–40-х і початку 50-х років» [6, с. 5; 7, с. 98], чим остаточно змито

пляму з імені одного з основоположників і керівників української археології і музейного будівництва.

Література

1. **Аббасов А. М.** Роль Губкомиса в создании краеведческих музеев Полтавщины / А. М. Аббасов // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: мат-ли ювіл. наук. конф. — Ч. 1: Історія музею. Колекції. Питання експозиційної роботи / ПКМ. — Полтава, 1992. — С. 40–42.
2. **Андрієць В.** Історико-філологічний факультет у Полтаві / Валентина Андрієць // Вивчення та дослідження пам'яток національно-визвольних змагань українського народу на Полтавщині (1917–1920 рр.): мат-ли наук. конф. / ПКМ. — Полтава, 1995. — С. 106–110.
3. **Берест Ю. М.** Фонд М. Я. Рудинського в Охтирському краєзнавчому музеї / Берест Ю. М. // АЛЛУ. — Полтава : Археологія, 2003. — № 2/2002 — 1/2003 (12–13). — С. 21–22.
4. **Бочарова С. І.** Роль М. Я. Рудинського у формуванні і становленні Полтавського художнього музею / Бочарова С. І. // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2003. — № 2/2002 — 1/2003 (12–13). — С. 19–21.
5. **Вайнгорт Л.** Про книгу та її автора: [передмова] / Лев Вайнгорт, Олександр Супруненко // Рудинський М. Я. Архітектурне обличчя Полтави. — Вид. 2-е, репр. — Полтава: Метоп, 1992. — С. III–VII.
6. **Граб В. І.** [без назви, про реабілітацію М. Я. Рудинського] / В. І. Граб // Події, пригоди, факти. — м. Полтава. — 1990. — № 2. — С. 5.
7. **Граб В. І.** Доля М. Я. Рудинського / В. І. Граб, О. Б. Супруненко // Археологія. — К., 1992. — № 4. — С. 89–99.
8. **Гуслитов Н. В.** Развитие археологических исследований на территории Вологодской области / Н. В. Гуслитов // Историография и источниковедение истории северного крестьянства СССР: Северный археограф. сб. — Вологда, 1978. — Вып. IV. — С. 17–20.
9. **Даниленко В. Н.** М. Я. Рудинский: [некролог] / В. Н. Даниленко // СА. — М., 1959. — № 4. — С. 329.
10. Документи з історії Центрального пролетарського музею Полтавщини: зб. документів / [упорядн. Супруненко О. Б.]; УК ПОДА; ПКМ. — Полтава: РВВ Облстатуправління, 1993. — На обкл.: 1992. — 138 с.
11. **Дровосекова О.** Археолог М. Я. Рудинський на Запоріжжі / Оксана Дровосекова // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / УК ПОДА; ПКМВК; [редкол.: Волошин Ю. В., Киридон А. М., Кондратенко Т. К. та ін.]. — Полтава: Дивосвіт, 2016. — Вип. XI. — С. 189–197.
12. **Ковалева І. Ф.** Обзор архивных источников по истории создания и деятельности Днепрогесовской археологической экспедиции (1927–1932) / И. Ф. Ковалева // Вопросы историографии и источниковедения всеобщей истории: сб. науч. ст. / Дн. ГУ. — Днепропетровск, 1970. — С. 121–136.
13. **Ковалева І. Ф.** Участие М. Я. Рудинского в организации и работах Днепрогесовской 1927–1932 гг. экспедиции / И. Ф. Ковалева // Областная научно-практическая конференция, посвященная 100-летию со дня

рождения М. Я. Рудинского: тез. докл. и сообщ. / ПКМ. — Полтава, 1987. — С. 17–18.

14. **Кулатова И. Н.** [О проведении Областной научно-практической конференции, посвященной 100-летию со дня рождения М. Я. Рудинского] / И. Н. Кулатова // Советский музей. — М., 1987. — № 5. — С. 69.

15. **Кулатова И. Н.** М. Я. Рудинский и Полтавский краеведческий музей / И. Н. Кулатова, А. Б. Супруненко // Областная научно-практическая конференция, посвященная 100-летию со дня рождения М. Я. Рудинского: тез. докл. и сообщ. / ПКМ. — Полтава, 1987. — С. 10–12.

16. **Кулатова І. М.** Відкриття меморіальної дошки Михайлу Рудинському в Полтаві / Кулатова І. М., Максименко Г. М. // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2002. — № 1 (11). — С. 175–176.

17. Михайло Якович Рудинський (1887–1958): біобібліографічний покажчик / Укл. Шовкопляс І. Г., Супруненко О. Б., Удовиченко О. І. — К.: Полтава: Археологія, 2001. — 32 с.

18. **Нестуля О. О.** Невтомний дослідник пам'яток України (М. Я. Рудинський) / О. О. Нестуля // Репресоване краєзнавство: зб. наук. пр. — К.: Рідний край, 1991. — С. 275–278.

19. **Никитинский И. Ф.** М. Я. Рудинский на Вологодском Севере / И. Ф. Никитинский // Областная научно-практическая конференция, посвященная 100-летию со дня рождения М. Я. Рудинского: тез. докл. и сообщ. / ПКМ. — Полтава, 1987. — С. 21–22.

20. Областная научно-практическая конференция, посвященная 100-летию со дня рождения М. Я. Рудинского: тез. докл. и сообщ. / ПКМ; ПОО УООПИК; [ред. кол.: Кулатова И. Н., Онипко М. Д., Супруненко А. Б. и др.]. — Полтава, 1987. — 60 с.

21. Пам'яті М. Я. Рудинського (1887 – 1958) // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2003. — № 2/2002 – 1/2003 (12–13). — С. 7–160, 196–204.

22. Під небом Полтави: дивитись і бачити: [Полтава та відомі полтавці] / Полтав. альбом Юрія Ворошилова. — Харків: Україна Слобідська, Ектів Стар, 2008. — 24, 4 с.

23. **Ротач П. П.** Археолог, осяяний світлом поезії (до 40-річчя від дня смерті М. Я. Рудинського) / Ротач П. П. // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1998. — № 1–2 (3–4). — С. 112–114.

24. **Ротач Петро.** І слово, і доля, і пам'ять: статті, дослідження, спогади / Петро Ротач. — Полтава: Верстка, 2000. — С. 64–72.

25. **Ротач П. П.** «Мене цікавить не лише археологія...». Краєзнавчі захоплення М. Я. Рудинського / Ротач П. П. // АЛЛУ. — Полтава, 2002–2003. — №№ 2 (12) – 1 (13). — С. 12–14.

26. **Рудинские Е. Я. и М. Я. Рудинский** / Е. Я. и М. Я. Рудинские // Краеведческие записки / Ахтыр. краев. муз. — Ахтырка, 1962. — Вып. 3. — С. 82–89; *передрук*: АЗ ПКМ: зб. наук. пр. / ПКМ; [за ред. Супруненка О. Б.] — Полтава, 1992. — Вип. 1. — С. 9–14.

27. Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2017: зб. наук. пр. Пам'яті М. Я. Рудинського (1887 – 1958) / ЦП НАНУ і УТОПІК; ІА НАНУ; ПКМВК; ЦОДПА; [редкол.: Г. Ю. Івакін, І. Ф. Ковальова, О. Б. Супруненко (відп. ред.) та ін.]. — К.: ЦП НАНУ і УТОПІК, 2017. — 168, IV с.

28. Супруненко А. Б. Конференция, посвященная 100-летию со дня рождения М. Я. Рудинского (Полтава, 1987) / А. Б. Супруненко // СА. — М., 1989. — № 3. — С. 284–285.

29. Супруненко О. Б. Видавці та автори полтавської серії «Наші художники» 1919 р. / О. Б. Супруненко // Добромисл. — Полтава, 1997. — № 1–2 (12–13). — С. 175–188.

30. Супруненко О. Б. Рудинські — діячі української науки й культури / О. Б. Супруненко, В. М. Ханко // Полтавіка. Полтавська енциклопедія. — Т. 9, кн. 2: Образотворче і декоративне мистецтво / Центр дослідж. історії Полтавщини ПОДА; [гол. ред. О. І. Білоусько]. — Полтава: ТОВ «АСМІ», 2015. — С. 422–423; портр. С. 423.

31. Таранушенко С. Рудинський як мистецтвознавець / С. Таранушенко // Пам'ятки України. — К., 1988. — № 3. — С. 20–21.

32. Ханко В. Полтавський період життєвої долі М. Рудинського (1917–1924 рр.) та епістолярій його сестри Є. Рудинської // Полтавська Петлюріана: матеріали Шостих Петлюрівських читань, проведених у Полтаві 22 серпня 2002 року. — Полтава, 2003. — Ч. 5. — С. 191–224.

33. Шовкопляс І. Г. Рудинський Михайло Якович / І. Г. Шовкопляс // Українська радянська історична енциклопедія. — К. : УРЕ, 1972. — Т. 4. — С. 33.

34. Шовкопляс И. Г. Михаил Яковлевич Рудинский / И. Г. Шовкопляс // Областная научно-практическая конференция, посвященная 100-летию со дня рождения М. Я. Рудинского: тез. докл. и сообщ. / ПКМ. — Полтава, 1987. — С. 5–6.

А. Б. Супруненко

Михаил Рудинский, Полтава и полтавские музеи

Резюме

О Михаиле Яковлевиче Рудинском (1887–1958) — талантливом специалисте в области археологии и искусствоведения, выдающемся организаторе науки, охраны памятников и музееведения, его роли в становлении музеев Полтавы и культурной жизни города.

Ключевые слова: М. Я. Рудинский, Полтава, Полтавщина, археология, искусствоведение, охрана памятников, музеи, научные конференции.

О. В. Супруненко

Mykhailo Rudynskiy, Poltava and Poltava Museums

Summary

Concerning Mykhailo Yakovych Rudynskiy (1887 – 1958) — talented specialist in archaeology and art history, prominent scientist, protector of monuments and museologist, his role in rising of Poltava museums and cultural life of the city.

Keywords: M. Ya. Rudynskiy, Poltava, Poltava region, archaeology, art history, monument protection, museum, scientific conference.

ПРО МАЛОДОСЛІДЖЕНИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ М. Я. РУДИНСЬКОГО (М. Я. РУДИНСЬКИЙ І ОХТИРЩИНА)

Публікація презентує історіографічні дані про маловідомий період життя відомого вченого М. Я. Рудинського – його дитинство та юність, проведені у рідному місті Охтирці.

Ключові слова: М. Я. Рудинський, Охтирка, фонди музею, Охтирський міський краєзнавчий музей.

У 2017 р. відзначається 130-річчя з дня народження Михайла Яковича Рудинського. З рідним містом і Охтирщиною пов'язані дитинство, юність та перші наукові здобутки цієї непересічної людини.

Про охтирський період життя Михайла Яковича відомо небагато. Його юнацькі захоплення природою краю, а пізніше й археологією, описують у «Краєзнавчих записках» рідні сестри Рудинського – Євгенія та Марія [11]. Спогади про рідне місто знаходимо у листах М. Я. Рудинського та його сестер до співробітників Охтирського музею Вілі Воліса і Зінаїди Форової [12]. Особливо цінним для дослідження є опис гімназійних років у своєрідному нарисі М. Я. Рудинського про свого знайомого – Є. В. Хижнякова [10]. Окремі відомості про родину та охтирський період життя ученого знаходимо у фондах Охтирського міського краєзнавчого музею.

Михайло Якович Рудинський народився 2 (14) жовтня 1887 р. у місті Охтирка, Охтирського повіту Харківської губернії, в сім'ї земського лікаря. Про це свідчить копія виписки з метричної книги Успенської церкви про народжених у 1887 р. [7]. Мешкала родина Рудинських неподалік Покровського собору, у Мошенському провулку (нині пров. Спортивний, 6).

Батько, Яків Михайлович, після закінчення Харківського університету працював земським лікарем близько 35 років. Він мав цивільний чин титулярного радника, що відповідало тогочасному чину штабс-капітана і давало можливість титулуватися як «Ваше благородіє». Яків Михайлович був відомим на весь повіт лікарем. Як людина прогресивних поглядів, вимагав від земської влади поліпшення умов лікування населення і навіть роздавав безкоштовно ліки у своїй амбулаторії.

«Краткій обзоръ дѣятельности яслей пріютовъ въ Ахтірскомъ уѣздѣ въ 1912 году» повідомляє про те, що Я. М. Рудинський також безпосередньо керував діяльністю кількох притулків на Охтирщині [8, с. 57]. Ці притулки існували в Охтирському повіті з 1906 року, в 27 селах та самому місті. Вони розташовувалися у земських школах або при церквах. Дільниця батька Я. М. Рудинського була досить великою. Крім Охтирки, туди входили села Хухра, Кириківка, Гусинка та ін. Одружився земський лікар Яків Рудинський досить пізно, у тридцять років. Відомості про його вінчання з 31-річною вдовою службовця 8-го класу М. Г. Ліневською (у дівоцтві – Савицькою) знаходимо у виписці з метричної книги харківської церкви Різдва Пресвятої Богородиці. Ця подія відбулася 1882 р. [3]. Помер Яків Михайлович раптово, коли йому виповнилося 65 років від гострого приступу стенокардії.

Важливу роль у вихованні Михайла зіграла його мати – Марія Григорівна Савицька. До речі, М. Я. Рудинський та його сестра часто підписувалися прізвищем матері. У своїх спогадах, написаних у 50-х рр. ХХ ст., він пригадує себе п'ятирічним хлопчиком, який переживає глибоке враження від витонченої гри і співу своєї матері [5, с. 1].

В Охтирському музеї зберігаються загальне родинне фото, датоване 1889 р., окремі фотографії батьків і сестер – Євгенії, Олександри та Марії. Пізніше сестри відіграли важливу роль у подальшій долі М. Я. Рудинського, переїхавши з ним спочатку до Полтави, а згодом і до Києва.

У жовтні 1896 р. він вступає до підготовчого класу Охтирської класичної гімназії. Саме під час навчання, у 1889 році, майбутній учений захопився ботанікою. А вже через рік, мандруючи берегами Ворскли у пошуках зразків до гербарію, натрапив на залишки первісної людини – кераміку та знаряддя з кременю.

«На початку нашого століття на шляху з Охтирки в с. Буймерівку часто можна було зустріти стрункого, худенького юнака у білій сорочці... невдовзі ботаніка і гербарій відійшли на другий план – їх місце владно зайняла археологія, яка стала невід'ємним супутником усього його життя», – пишуть про початок захоплення Рудинського археологічною наукою його сестри у «Краєзнавчих записках» [11, с. 82].

Це підтверджує і сам археолог у своїх спогадах через багато років: «Моє дитяче захоплення археологією в його чисто хлоп'ячій формі, дороге мені тим, що прийшло воно без найменших сторонніх впливів. Його джерелом була глибока любов до природи, які збудили в мені наш дід, Ахтирка і незрівнянні своїми враженнями її чудові околиці, любов, з якою прожив я все своє життя» [5, с. 2].

Можливо, зацікавленість давніми артефактами та історією рідного краю виникла у зв'язку із міцною дружбою з Євгеном Васильовичем Хижняковим, близьким знайомим родини Рудинських. Вони часто разом подорожували до містечка Грунь Зіньківського повіту, де вчителював і проживав Євген Васильович.

Під час мандрівок старший товариш розповідав різні історії про давні часи Охтирського краю, іноді повчальні, а іноді й страшні. «Ті оповідання, – пише М. Я. Рудинський, – так глибоко запали в душу, що і зараз я ще відчуваю холодні дотики шершавих лап небезпеки, під якими я виїздив і сходив колись на таємничу і страшну Гулеву гору» [10, с. 114].

Поступово, прогулюючись околицями міста, юнак почав збирати колекцію археологічних знахідок, а в 1905 році, по завершенню навчання у гімназії, подарував їй цю збірку.

Хоча про роль гімназії у своєму житті сам М. Я. Рудинський був невисокої думки, наводячи у спогадах такі слова: «Цілком зрозуміло, що гімназія щось то дала мені, але в створенні мого світогляду, способів сприймати життя і на нього реагувати, в моїх симпатіях і пориваннях вона відіграла найнезначнішу з незначних ролей, а все, що взяв я з собою в дорогу із своїх дитячих і юнацьких днів, узяв я з нашого дому там за собором, біля Зеленого озера і недалеко городської межі, за якою стелилися буймерівські піски й синіли заворсклянські далі» [5, с. 2].

Серйозне захоплення археологією визріло у серці Михайла Яковича під час пошукових мандрівок до Буймерівки та Хухри у 1901–1905 рр. Продовжуючи цікавитися цією наукою, Михайло вступає як медаліст до історико-філологічного інституту в Петербурзі і, не закінчивши 3 семестру, переводиться до Імператорського Харківського університету.

Під час навчання у Харкові М. Я. Рудинський увесь свій вільний час проводив в «Університетському музеї красних мистецтв та старожитностей» і на археологічних дослідженнях. Не забував Михайло Якович відвідувати і рідну Охтирку, про це свідчать дати і місце написання віршів, які зберігаються у фондах Охтирського краєзнавчого музею. Так, вірш «Лети моя пісня, лети синеока» датований 1909 роком і написаний в Охтирці, а вірш «На Ворсклі. Якову Щоголеву», відповідно, 03.04. 1909 – 1910 рр., Литовські озера (поблизу Охтирки) [4].

Загалом, збереглося близько 100 віршів М. Я. Рудинського і, в певній мірі, його можна вважати поетом-ліриком [15, с. 46]. Свої юнацькі вірші, написані ним на малій батьківщині, Михайло Якович об'єднав у цикл «Ліріонетки» [5, с. 3]. Також учений писав мемуари про своє дитинство і юність, про рідне місто та його сучасників [16, с. 8; 17, с. 9].

Під час відвідування Охтирщини учений не полишав досліджувати археологічні пам'ятки краю. Ним було продовжено вивчення Хухрянської та Буймерівської неолітичних стоянок у 1908–1909 рр. Було зібрано колекцію знарядь з кременю та кварциту, що характерні для пізнього неоліту. Це різноманітні скребки, проколки, шліфовані сокири та вістря стріл.

Узагальненням досліджень стала кандидатська робота «Дюнні стоянки неолітичної доби у сточищі р. Ворскла», яку він захистив у 1908 році, по закінченні університету. [18, с. 4] Опублікована ця праця у Полтаві в 1919 р. [14, с. 2]. Невдовзі М. Я. Рудинський робить свою першу наукову доповідь «Надбережжя Ворскла на Ахтирщині в археологічному відношенні» [5, с. 4].

Педагогічна діяльність у період 1910–1917 рр. також не стала перпоною в археологічних розшуках ученого. У 1910–1912 роках М. Я. Рудинський викладав гуманітарні дисципліни у жіночій гімназії м. Путивля, пізніше у навчальних закладах Переяслава, Харкова і Петрограда, працюючи влітку на археологічних розкопках, якими керував відомий український археолог Ф. К. Вовк [6, с. 105]. Він здійснював дослідження пам'яток басейну р. Сейм у Путивльському повіті та займався археологічними розвідками на території Середнього Подніпров'я, на південь від Переяслава. Також у 1915 р. Михайло Якович обстежував лівобережжя Псла й околиці Сум.

Трагічна смерть батька у 1915 році і тяжка хвороба матері стають причиною переїзду сім'ї до Петрограда, де навчалися його сестри. Через кілька місяців Марія Григорівна померла. Так почалося доросле життя М. Я. Рудинського.

Працюючи у Комерційному училищі поблизу столиці (в Лісовому), він здійснює у 1916 р. поїздку до рідної Охтирки. Тут, під час прогулянок знайомими місцями, М. Я. Рудинський знаходить нову неолітичну стоянку, яка згодом дістала назву «Охтирська».

У квітні 1917 р. Михайло Якович повертається до Охтирки, де працює у місцевій організації «Просвіти» і бере участь у діяльності повітової організації українських соціалістів-революціонерів. Участь в ній обмежилась для юнака роботою над випуском революційної газети та її розповсюдженням [9, с. 274].

М. Я. Рудинський все життя був свідомим українцем, глибоким прихильником українського визвольного руху. «...Охтирка, Петербург а потім Харківський університет створили і розвинули мої національні симпатії, які перекрили симпатії політичні», – так характеризує М. Я. Рудинський власні переконання [2, с. 94].

У кінці травня 1917-го М. Я. Рудинський згоджується на пропозицію Полтавського губернського земства і назавжди виїздить з рідного

міста. «Після лютневої революції ми виїхали із Охтирки в середині 1917 року, й із тієї пори я не бачив Охтирку. Декілька раз розмірковував про поїздку в Охтирку та її околиці, з яких я розпочинав свої археологічні дослідження, і... кожного разу стримувався» [12, с. 1].

У поважному віці археолог знову звертається до Охтирки, закликаючи співробітників Охтирського музею рятувати історичну спадщину. 1954 р. датований лист М. Я. Рудинського до наукового співробітника Охтирського музею З. Ф. Форової, яку знав ще змалечку. В ньому Михайло Якович зі смутком згадує юнацькі роки та життя у рідному місті: «Багато що назавжди збереглося у пам'яті, як найдорожче, що подарувало життя у цій незабутній охтирській обстановці – будинки у Мошенському провулку біля Зеленого озера і в околицях монастирського саду. Я думав, як добре було б відпочити на отому високому плечі гори монастирського саду, на якому так добре думалося перед лицем долини Ворскла під дзвін монастирського дзвону. Але це неможливо. Не знаю, чи збереглося що-небудь від цього чудового куточка хоча б у найприблизнішому вигляді. І вирішив, що повертатися туди не можна. Це занадто боляче для таких старих людей, як я» [12, с. 2].

Михайло Якович Рудинський – доктор історичних наук, старший науковий співробітник, засновник сучасного Полтавського краєзнавчого музею, колишній вчений секретар, пізніше завідувач відділу первісної археології Інституту археології АН УРСР, відомий археолог та музейний діяч помер 23 червня 1958 року [13, с. 398]. Він так і не повернувся туди, куди мріяв приїхати усе своє життя – знову до Охтирки. Але до рідного міста повернулися його особисті речі та архів. Вони вже тривалий час зберігаються у фондах Охтирського міського краєзнавчого музею.

Більшість цих експонатів були передані до Охтирського музею сестрами археолога, Марією та Євгенією Рудинськими. Ця подія відбулася 13 квітня 1961 року, про що свідчить запис у музейній книзі надходжень від 28 листопада 1979 року.

Дещо пізніше, а саме 23 березня 1964 року, надійшли ряд фотографій, малюнків та документів ученого. Серед них фото М. Я. Рудинського на розкопках Кам'яної Могили, акварельні малюнки, наукові статті та інше. Запис від 01.12.1979 року свідчить про надходження до фондів Охтирського музею останнього предмета особистого архіву ученого. Ним стало посвідчення співробітника Академії Наук Української РСР, що було передане 26.11.1964 року.

У 2002 р. році Є. М. Осадчим та Ю.М. Берестом було віднайдено особистий архів ученого, а короткий опис матеріалів опубліковано в

«Археологічному літописі Лівобережної України», присвяченому ювілею видатного вченого [1, с. 21–22].

Джерела та література

1. **Берест Ю. М.** Фонд М. Я. Рудинського в Охтирському краєзнавчому музеї / Берест Ю. М. // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2003. – № 2/2002 – 1/2003 (12–13). – С. 21–22.
2. **Граб В. І.** Доля Михайла Рудинського (1887–1958) / В. І. Граб, О. Б. Супруненко // Археологія. – К., 1992. – № 4. – С. 91–100.
3. Виписка із метричної книги Харківської Христоріздв'яної церкви за 1882 рік // Фонди ОМКМ. – КН. – 6127.
4. Вірші М. Я. Рудинського // Фонди ОМКМ. – КН. – 2927.
5. Життєпис М. Я. Рудинського // Фонди ОМКМ. – н/д. – 822.
6. **Кононенко Ж. О.** Із небуття (додаткові дані про трагічну долю вчених, що зазнали сталінських репресій у 1930 – 40-і та на початку 1950-х років) / Ж. О. Кононенко // Археологія. – К., 1992. – № 1. – С. 103–108.
7. Копія виписки з метричної книги Успенської церкви про народження у 1887 році // Фонди ОМКМ. – н/д. – 2918.
8. Краткій обзоръ дѣятельности яслей пріютовъ въ Ахтырскомъ уездѣ въ 1912 году // Фонди ОМКМ. – Доклади Ахтырському чрезвычайному уездному земському собранию от 05.05.1913 г. По школьному отделу. – Ахтырка, 1912. – КН – 10811/7.
9. **Нестуля О. О.** Невтомний дослідник пам'яток України (М. Я. Рудинський) / О. О. Нестуля // Репресоване краєзнавство: зб. наук. пр. – К.: Рідний край, 1991. – С. 273–278.
10. **Ротач П. П.** Археолог, осяяний світлом поезії (до 40-річчя від дня смерті М. Я. Рудинського) / Ротач П. П. // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 1998. – № 1–2 (3–4). – С. 112–114.
11. **Рудинская Е., Рудинская М.** Археолог М. Я. Рудинский / Рудинская Е., Рудинская М. // Краеведческие записки / Ахтыр. краевед. музей. – Ахтырка, 1962. – Вып. 3. – С. 82–89.
12. **Рудинський М. Я.** Лист до З. Ф. Форової від 11.04.1954 р. / М. Я. Рудинський // Фонди ОМКМ. – н/д. – 823.
13. Рудинський Михайло Якович (1887 – 1958) // Словник-довідник з археології / [ред., укл. і кер. авт. кол. Н. О. Гаврилюк]. – К.: Наукова думка, 1996. – С. 398–399.
14. Список робіт М. Я. Рудинського друкованих у Полтаві // Фонди ОМКМ. – н/д. – 824.
15. **Супруненко О. Б.** Видатний археолог, пам'яткоохоронець, музейник і педагог – уродженець Охтирки // Козацькі старожитності Лівобережжя Дніпра XV – XVIII століть: зб. матер. І Міжрегіон. археолог. читань (Охтирка, 19–20 жовтня 2015 р.). – Суми, 2015. – С. 44–56.
16. **Франко О. Е.** Фонд М. Я. Рудинського в Научном архиве Института археологии АН УССР // Областная научно-практическая конференция,

посвященная 100-летию со дня рождения М. Я. Рудинского: тез. докл. и сообщ. (26-28 марта 1987 г.). – Полтава, 1987. – С. 8–9.

17. **Шарафутдинова И. Н.** М. Я. Рудинский – археолог и педагог // Областная научно-практическая конференция, посвященная 100-летию со дня рождения М. Я. Рудинского: тез. докл. и сообщ. (26-28 марта 1987 г.). – Полтава, 1987. – С.8–9.

18. **Шовкопляс И. Г.** Михаил Яковлевич Рудинский // Областная научно-практическая конференция, посвященная 100-летию со дня рождения М. Я. Рудинского: тез. докл. и сообщ. (26-28 марта 1987г.). – Полтава, 1987. – С.4–6.

Ю. М. Берест, Е. Н. Осадчий

**О малоизученном периоде жизни М. Я. Рудинского
(М. Я. Рудинский и Ахтырщина)**

Резюме

В публикации приведены историографические данные о малоизученном периоде жизни известного ученого-археолога М.Я. Рудинского – его детстве и юности, проведенных в родном городе Ахтырка на Слобожанщине.

Ключевые слова: М.Я. Рудинский, Ахтырка, фонды музея, Ахтырский городской краеведческий музей.

Yu. M. Berest, Ye. M. Osadchyi

**About Insufficiently Explored Period of Life M. Ya. Rudynskiy
(M. Ya. Rudynskiy and Okhtyrka region)**

Summary

The publication presents the historiographical data about insufficiently explored period of life of the scientist M. Ya. Rudynskiy – his childhood and youth spent in his native town Okhtyrka.

Keywords: M. Ya. Rudynskiy, Okhtyrka, museum funds, the Okhtyrka Local Lore Museum.

А. А. Лавріненко, В. А. Яремченко
(м. Полтава)

ДОСЛІДЖЕННЯ МИХАЙЛОМ РУДИНСЬКИМ «АРХІТЕКТУРНОГО ОБЛИЧЧЯ ПОЛТАВИ»

Розглядається постать видатного українського археолога, історика мистецтва, пам'яткоохоронця, педагога Михайла Яковича Рудинського (1887–1858) як дослідника і популяризатора архітектурної спадщини міста Полтави.

Ключові слова: Михайло Рудинський, Федір Рожанківський, Полтава, архітектура, мистецтво.

«З усіх галузів українського мистецтва будівництво – особливо церковне – здавна притягає до себе увагу дослідників, і сей інтерес з кожним роком набирає все більшої сили...».

С. Таранушенко

У 1917–1918 рр. буремні події початку минулого століття докотилися і до полтавської окраїни, внісши розлад у суспільно-політичне життя провінційного українського міста. Крамниці торгували з великим перебоєм, припинилися заняття в навчальних закладах. У місті постійно було чутно постріли та вибухи, відбувалися пограбування, вбивства. Кілька разів зупинялися видавництва: працівники друкарень вимагали підвищення заробітної плати. Навесні і влітку 1919 р., в ході другого захоплення Полтави більшовиками, ЧК влаштувало у місті справжній терор. У червні 1919 р. було перерване залізничне сполучення з Харковом. У ніч з 28 на 29 липня 1919 р. місто зайняла Добровольча армія А. Денікіна. Того ж дня лікар Олександр Несвіцький у своєму щоденнику зробив запис про те, що за цей час влада у місті змінилася 12 разів: *«Уходящие из Полтавы советские власти захватили как заложников генерала Четыркина, полковника Кованько и генерала Андреева. Со времени царского правительства, т.е. за 2 1/2 года, Полтава переходит от одних властей к другим в 12-й раз. Нечего сказать, хорошее положение всего населения...»* (після цих рядків автора до кінця 1919 р. влада в місті встигла змінитися ще тричі) [5, с. 117]. Одним із перших наказів командувача Добровольчої армії В. З. Май-Маєвського, після вступу денікінців до Полтави, крім всього іншого, було повернення до раніше існуючих порядків, у тому числі перехід шкіл на російську мову викладання, заборона земствам відкривати нові українські школи, заборона кредитувати утримання українських шкіл за казенний

кошт, заборона викладати українознавство (історія і географія України), що стосувалася усіх типів навчальних закладів [5, с. 122].

Не зважаючи на складну політичну ситуацію, життя у місті, хоч і з великими труднощами, продовжувалося. Наприкінці 1918 р. представники полтавської наукової і творчої інтелігенції об'єдналися та створили Наукове товариство охорони і дослідження пам'ятників старовини. Одночасно з цим було налагоджено видавництво книг українською мовою, створювалися музеї, комплектувалися музейні збірки. У ці роки були організовані археологічні, етнографічні, природничі експедиції, з'являлися історичні розвідки та наукові студії, готувалися нові кадри. Ось далеко не повний перелік здобутків полтавців тих складних і драматичних років.

У Полтаві продовжувала (не без складнощів) друкуватися преса, виходили друком нові видання. Серед них неабиякий інтерес широкого загалу і науковців, а згодом і прискіпливу увагу до неї більшовицької влади, привернула брошура Михайла Яковича Рудинського «Архітектурне обличчя Полтави», видана у середині 1919 року невеликим накладом.

Михайло Якович Рудинський – відомий український археолог, історик мистецтва, музейник, пам'яткоохоронець, педагог, один із керівників української археологічної науки народився 2 (14) жовтня 1887 р. в Охтирці (місто у сучасній Сумській області). Після закінчення місцевої гімназії навчався у Петербурзі та Харківському університеті [9, с. 46]. У 1910 р. у Харківському університеті захистив магістерську дисертацію. Згодом працював у навчальних закладах у Путивлі, Переяславі, Києві та Петрограді.

На хвилі національного піднесення 1917 р. Михайло Рудинський повернувся на батьківщину [9, с. 47]. У кінці травня 1917 р. він прийняв пропозицію Полтавського губернського земства читати лекції з історії України на курсах вчителів у містечках Лохвиця та Зіньків. У серпні того ж року перебрався до Полтави, де очолив Педагогічне бюро губернського земства, маючи на меті відродити українську національну школу. У кінці 1918 р. Михайло Рудинський був обраний вченим секретарем новоствореного Наукового товариства охорони і дослідження пам'ятників старовини та мистецтва на Полтавщині [7, с. 274], а згодом очолив Губернський комітет охорони пам'яток старовини та мистецтва [9, с. 47]. М. Я. Рудинський знайшов однодумців і друзів серед відомих діячів української науки і краєзнавства. Серед них: К. Мощенко, Л. Падалка, Г. Коваленко, В. Щепотьєв, В. Шербаківський та ін. [9, с. 48]. Завдяки їм було збережено чимало історико-культурних цінностей.

Значних зусиль інтелігенція доклала для збереження церковної старовини, монастирів, їх убранства, переконуючи вже радянську владу не нищити ці унікальні споруди і наголошуючи на їх історико-культурному значенні. Так, у 1923 р. М. Я. Рудинський (на той час директор Центрального пролетарського музею Полтавщини, тепер – Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського) звернувся з проханням до виконкомів повітів щодо забезпечення охорони хоча б найбільш визначних споруд, взятих на облік у музеї [6, с. 48]. Звичайно, зараз можна тільки уявити, в який складний час і в яких історичних умовах доводилося йому працювати.

Тож повернемося до першої з широко відомих полтавських праць вченого, що побачила світ за бурхливих подій Української революції влітку 1919 року.

Невелике за обсягом видання було присвячене міському простору Полтави, як його назвав сам автор – *«архітектурному обличчю»*, й отримало неоднозначну оцінку як серед сучасників, так і серед наступних поколінь дослідників. Не дивлячись на те, що у ньому був представлений далеко не повний перелік архітектурних пам'яток міста, все ж воно заслуговувало на увагу передусім *«за часом її [брошури] першого видання... за незвичайним, цікавим змістом, оригінальною постановкою теми дослідження»* [8, с. III]. Брошура складалася з п'яти розділів, вміщених на 35 сторінках, і мала 18 ілюстрацій, що їх виконав художник Федір Степанович Рожанківський, якого доля восени 1917 р. занесла до Полтави (він приїхав відвідати свою старшу сестру Олександрю). Аби заробити на прожиття, Ф. С. Рожанківський працював ілюстратором у полтавських періодичних виданнях. У жовтні-листопаді 1919 р. він, як колишній царський офіцер, був мобілізований до армії А. Денікіна у камуфляжно-саперний підрозділ і вимушено залишив Полтаву [11, с. 8]. Після поразки Добровольчої армії опинився у Львові, звідки виїхав за кордон. Працював ілюстратором у Парижі (Франція), Нью-Йорку (США).

Ілюстрації до полтавського видання 1919 р. були виконані ним у техніці чорно-білої графіки. Вдаючись до різноманітних прийомів, художник прагнув передати об'єм і динаміку архітектурних споруд. Його роботи, що мали донести глядачеві архітектурні форми об'єктів і створити просторовий образ предмету опису, заслуговують на окреме мистецтвознавче дослідження, як і сама постать художника. Помер Федір Степанович Рожанківський у 1970 р. в м. Бронксвіль (штат Нью-Йорк, США).

До переліку пам'яток, описаних М. Рудинським, увійшли: Спаська церква, Свято-Успенський собор, Полтавський Хрестовоздвиженський монастир, Воскресенська, Стрітенська церкви, церква св.

Миколая; ансамбль Круглої площі у Полтаві: будинок полтавського генерал-губернатора та віце-губернатора, будинок дворянського зібрання, будинок полтавських присутственных місць, будинок міського управління поліції, в'язниця; будинок пожежної команди, богоугодний заклад, інститут шляхетних панянок; приватні будинки – «будинок Таранушенка», «дім спадкоємців Варшавських», «Європейський готель» та інші. Для кожної із цих споруд М. Рудинський знаходив свої особливості, часто поетичні характеристики, наголошуючи на унікальності кожної із перелічених пам'яток. Для прикладу, описуючи Миколаївську церкву, автор виокремив її як *«найвизначнішу серед парафіяльних церков міста... одnobанну церквочку, викінченности, добірности і краси замислу котрої годі шукати паралелі»* [8, с. 24].

У 1921 р. український дослідник архітектури, мистецтвознавець С. Таранушенко підготував рецензію на видання «Архітектурне обличчя Полтави» М. Рудинського. У ній він навів ряд заперечень щодо тверджень автора, які стосувалися описів Спаської церкви та Хрестовоздвиженського храму у Полтаві. С. Таранушенко зазначав, що М. Рудинський був невисокої думки про старовинне українське церковне будівництво, оскільки не розглядав їх як пам'ятки *«з усіх боків [їх] художнього значіння»*, і далі вказував на значні *«хиби»* та *«гріхи»* у висновках дослідника. Зокрема, він вважав, що М. Рудинський *«не знав ґрунтовно історії європейської архітектури»* та став *«жертвою провінційної Полтави»*. У той же час відзначав, що М. Рудинський розкрив читачам та полтавцям *«очі на красу [місцевих] пам'яток»*. Багато років потому, у 1962 р., С. Таранушенко переглянув свої погляди і написав, що М. Рудинський був щедро обдарований природою, різносторонній і *«колосально працездатний»* [10, с. 207], та підкреслив зусилля Михайла Яковича, які той докладав для видавництва високоякісних україномовних книг в складний для української історії час. І вдруге згадав про «Архітектурне обличчя Полтави», тільки цього разу вказавши на велику цінність видання, в якому автор прагнув відшукати *«характерні риси в архітектурному обличчі Полтави і простежити їх еволюцію... як органічний процес»* [10, с. 208].

Схвально на появу цього видання відгукнувся і відомий український археолог, співробітник Полтавського губернського комітету пам'яток мистецтва, старовини і природи О. К. Тахтай. Після знайомства з *«Архітектурним обличчям Полтави»* він назвав М. Рудинського *«бояном ампірової Полтави»* [2, с. 9]. У цій невеликій за розміром, але змістовній за своєю тематикою брошурі, знайшла відображення тема, яка в радянський час опинилася під забороною, а її автора та дослідника і продовжувачів його справи почали переслідувати, арештовувати, відправляти в табори.

Попри всі спроби радянської влади піддати брошуру «забуттю», вона стала підґрунтям і дала поштовх для подальших наукових і мистецтвознавчих досліджень архітектурного середовища Полтави. У ній автор подав не лише опис храмів, громадських споруд та їх коротку характеристику, а й проводив паралелі з монументальними пам'ятками поза межами Полтавщини, на *«Україні та за кордоном»*. Завдяки таким порівнянням маємо хоч і відділене, місцями неповне, неточне, але все таки уявлення про загальні риси місцевих архітектурних пам'яток, знищених тоталітарним режимом. Даючи опис церков, він у високохудожній формі неначе оспівував їх барокову красу і велич. Михайло Рудинський відійшов від традиції підносити перемоги Петра I і розкривати архітектуру Полтави лише крізь призму історії імперії та російського мистецтва, як це робили його попередники (В. Бучневич, І. Павловський, М. Арандаренко), які вбачали в давній українській традиції лише «грецькі» та «римські» форми [1]. На відміну від них, М. Рудинський акцентував увагу на самотності і возвеличував «взірєць українського бароко», яке він знайшов у Полтаві. Наголошував на красі й особливостях саме українського зодчества в церковному будівництві, яке розвинулося на Лівобережжі.

У *«Записках о Полтавской губернии»* М. Арандаренко з приводу церковної архітектури храмів Полтавщини вказував на їх приналежність до «візантійського» чи «новогрецького» стилів, поєднання у ній східних та західних мотивів [3, с. 275]. Так, описуючи архітектуру Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря, він вказував на його «грецький стиль». Ці ж деталі вбачав і в художньому вирішенні іконостасу «зодчества грецького стилю» [4, с. 32]. Про Спаську церкву М. Арандаренко пише не в архітектурному та мистецькому руслі, а більше описує події часу Полтавської битви, возвеличуючи Петра I [4, с. 27]. М. Я. Рудинський крім того, що подав цікаві факти з історії Спаської церкви, наголошував, що це *«одна з найвидатніших пам'яток архітектури цілого краю»*, відзначивши при цьому, що це, мабуть, єдина церква, яка була вкрита гонтом [8, с.10]. Далі дослідник зупинився на описі бані, вказуючи на «західно-північний тип» та підкреслив, що церква є цікавим взірцем для вирішення питань «церковно-археологічного» напрямку. На його думку, архітектурна форма Спаської церкви дає підстави вченим простежити рівень впливу західноукраїнських мотивів на церковне будівництво Лівобережжя, прояв поєднання на наших теренах «південно-східних» та «північно-західних» українських типів, ставить питання про «білення церковних стін» при дерев'яному будівництві. На цьому прикладі добре видно, що М. Я. Рудинський виокремив та підкреслив характерні особливості, що проявилися в архітектурі, притаманній саме для Лівобережної

України, зокрема Полтави, відійшовши від звичайного у той період прозаїчного вихвалання доби царя Петра I, на що часто натрапляємо у його попередників [8, с. 11].

У той же час можемо віднайти і спільні риси у висновках згаданих дослідників. Зокрема, в описі Стрітенської церкви М. Арандаренко наголосив, що вона належить до найкрасивіших споруд міста [4, с. 32]. Схожу думку, а саме її «догідність», висловив і М. Я. Рудинський [8, с. 23].

Новою віхою в історії «Архітектурного обличчя Полтави» та повернення її автора із забуття стало друге репринтне видання, здійснене 1992 р. у Полтаві, у передмові до якого накреслені основні етапи життя М. Я. Рудинського, наголошено на значних досягненнях у його науковій діяльності, вказано і на ряд неточностей, що містилися у брошурі. Так, з приводу історії будівництва Спаської церкви є зауваження, що та є не приділом старого храму, а була побудована у 1706 році як самостійний об'єкт. Також ініціатори перевидання відзначили, що дослідник не приділив увагу «значній кількості полтавських церков» та решті пам'яток міста, назвавши разом із тим М. Рудинського «*славетним полтавцем*» та «*яскравою особистістю*», а його видання – «*найпопулярнішим начерком історії архітектури міста на зламі епох*» [8, с. VII].

У будь-якому разі, зі сторінок «Архітектурного обличчя Полтави» Михайло Рудинський постає перед читачами не як учений, педагог, археолог, а як людина, небайдужа до пам'яток архітектури і творів мистецтва, що наповнюють наше буття впродовж усього життя.

Література

1. **Бучневич В. Е.** Записки о Полтаве и ее памятниках / В. Е. Бучневич. — 2-е изд. исправл. и дополн. С планом Полтавской битвы и достопримечательностями г. Полтавы. — Харьков: Изд-во «САГА», 2008. — 6, 449, 24 с., 41 илл. — (Репринт. воспроизв. изд. Полтава: Типо-литогр. Губернск. Правл. 1902 г.).
2. **Граб В. І.** Археолог Олександр Тахтаї / В. І. Граб, О. Б. Супруненко; ПКМ. — Полтава, 1991. — 78 с.
3. Записки о Полтавской губернии Н. Арандаренка, составленные в 1846 году в трех частях. — Полтава: Типография губернского Правления, 1849. — Часть II. — 393 с.
4. Записки о Полтавской губернии Н. Арандаренка, составленные в 1846 году в трех частях. — Полтава: Типография губернского Правления, 1852. — Часть III. — 434, 49 с.
5. **Несвіцький О. О.** Полтава у дні революції та в період смуту 1917–1922 рр.: щоденник. — Полтава, 1995. — 280 с.
6. **Нестуля О. О.** Церковна старовина Полтавщини (1917 – 1941 рр.) // Держава і церква на Полтавщині за радянської доби / [ред. кол.: Шемет П. Г., Тронько П. Т., Бабенко Л. Л. та ін.]. — Полтава, 2002. — С.37–72.

7. **Нестуля О. О.** Невтомний дослідник пам'яток України (М. Рудинський) // Репресоване краєзнавство (20-30-і роки): зб. наук. ст. – К.: Рідний край; Хмельн.РВВ, 1991. – С.273–278.

8. **Рудинський М. Я.** Архітектурне обличчя Полтави / Передм. Вайнгорта Л. С., Супруненко О. Б. – Вид. 2-е, репринт. – Полтава: Метоп, 1992. – VIII, 35 с.

9. **Супруненко О. Б.** Видатний археолог, пам'яткоохоронець, музейник і педагог – уродженець Охтирки // Козацькі старожитності Лівобережжя Дніпра XV – XVIII століття:зб. мат-лів I Міжрегіон. археологічних читань (Охтирка, 19-20 жовтня 2015 р.) / Сум. ДУ; [ред. кол.: Власенко В. М.; Дегтярьов С. І.; Кривошея І. І. та ін.]. – Суми, 2015. – С. 44–56.

10. **Таранушенко С. А.** Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918–1932 рр.: монографічні видання, статті, рецензії, додатки, таранушенкознавчі студії, ілюстрації, довідкові матеріали / Упорядн.: О. О. Савчук, М. М. Красиков, С. І. Білокінь. – Харків: Видавець Савчук О. О., 2011. – 692 с.: 702 іл.

11. Художник книги Федор Рожанковский. Вспоминая отца. Интервью с Т. Ф. Рожанковской-Коли и А. А. Папчинским // Про книги. Журнал библиофила. – 2013. – № 1 (25). – С. 7–15.

А. А. Лавриненко, В. А. Яремченко

Исследования Михаилом Рудинским «архитектурного лица Полтавы»

Резюме

Стаття посвящена вкладу известного украинского археолога, историка искусства, педагога Михаила Яковича Рудинского (1887–1858) в исследование и популяризацию архитектурного наследия города Полтавы.

Ключевые слова: Михаил Рудинский, Федор Рожанковский, Полтава, архитектура, искусство.

А. А. Lavrinenko, V. A. Yaremchenko

Studies by M. Rudynskiy «Architectural Face of Poltava»

Summary

The publication is devoted to the scientific achievements of the famous Ukrainian archaeologist, art historian, teacher M. Rudynskiy (1887-1858) in the study and popularization of the architectural heritage of Poltava.

Keywords: M. Rudynskiy, F. Rozhankovskiy, Poltava, architecture, art.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЗНАЧЕННЯ М. Я. РУДИНСЬКОГО ЗАВІДУЮЧИМ ЦЕНТРАЛЬНИМ ПРОЛЕТАРСЬКИМ МУЗЕЄМ ПОЛТАВЩИНИ

На основі архівних документів уточнено час призначення М. Я. Рудинського на посаду завідувача (директора) Центрального пролетарського музею Полтавщини — січень 1923 року. До публікації додається повний текст короткого звітнього документу, підписаного М. Я. Рудинським.

Ключові слова: М. Я. Рудинський, В. М. Щербаківський, Центральний пролетарський музей Полтавщини, звіт, 1923 рік.

Початок двадцятих років ХХ століття в історії Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, на жаль, до сьогодні оповитий майже повною таємницею. Трапилось це через події більш пізньої доби, що відбувалися вже в сорокових роках того ж століття. Друга світова війна, і, зокрема, події 1941 та 1943 років відіграли в цьому далеко не останню роль, адже саме на цей час припадає знищення музейного архіву. Щоправда, необхідно зауважити також і про репресії 1920—1930-х років, коли багато хто, щоб уникнути переслідувань за надуманими політичними мотивами, знищував компрометуючі його матеріали, маючи на меті врятувати себе та своїх рідних від звинувачень у нелояльності до комуністичної влади.

Однак, найбільша частина музейних документів загинула восени 1941 р., коли за наказом Полтавського обкому компартії було винесено на подвір'я музею науковий та адміністративний архіви і спалено увесь унікальний масив документів. А те, що вціліло, згоріло восени 1943 р. під час влаштованої нацистами пожежі закладу. Цим пояснюється нестача інформації з історії музею довоєнного періоду. У тому числі й тих, що стосуються життя та діяльності одного з директорів закладу — Михайла Яковича Рудинського (14.10.1887 — 23.06.1958).

Михайло Якович Рудинський — відомий український археолог, діяч української культури і педагог, помилково в російській «Вікіпедії» названий засновником Полтавського краєзнавчого музею [1], що не відповідає дійсності. Однак, очевидне відношення до діяльності закладу він дійсно мав, адже не тільки працював у музеї, а й певний

час очолював його. У літературі називаються різні дати його перебування на цій посаді. Так, О. Б. Супруненко та І. Г. Шовкопляс у бібліографічному покажчику «Михайло Якович Рудинський (1887–1958) – археолог, музеєзнавець і пам’яткоохоронець» подають дату вступу на посаду «осінь 1920» [3, с. 4], в другому уточненому виданні покажчика, авторства І. Г. Шовкопляса, О. Б. Супруненка та О. І. Удовиченка названа дата – 1922 р. [4, с. 4]. Попередник М. Я. Рудинського на посаді В. Ф. Ніколаєв взагалі називає 1921 р. [5, с. 27]. Однак, коли ж це відбулося насправді.

Потрапивши до Полтави і працюючи певний час у Педагогічному бюро, М. Я. Рудинський уже невдовзі заявив про себе як про талановитого археолога. Вже у грудні 1921 р. в листі до народного комісара освіти УСРР завідуючий археологічним відділом Центрального Пролетарського музею Полтавщини В. М. Щербаківський називає М. Я. Рудинського як спеціаліста з археології, який може замінити його на посаді завідуючого відділом археології [2].

Очевидно, саме ця рекомендація досить відомого на той час археолога і діяча української культури, музейника, яким був В. М. Щербаківський, сприяла тому, що в 1922 р. М. Я. Рудинського було призначено завідуючим археологічним відділом Центрального Пролетарського Музею Полтавщини. Уже перебуваючи на цій посаді він здійснив експедицію до Кременчуцького і Кобеляцького повітів. Експедиція проходила у період з 20 вересня по 29 жовтня 1922 р. [7]. На цій посаді значиться він і в «Справозданні за діяльність Центрального Пролетарського Музея в р. 1922» [8]. На жаль, більш точно документ не датовано, але зрозуміло, що він міг бути складений лише в останні дні грудня 1921 р., або ж у перші дні січня 1922 р.

Однак, останнім часом з’явилися документи, що проливають світло на цю подію. Це «Звіт по Центральному Пролетарському музею Полтавщини за січень місяць 1923 р.» [6]. Не зважаючи на те, що звіт датований січнем 1923 р., зрозуміло, що він складався або в останній день січня, або ж у перші дні лютого 1923 р. І, враховуючи те, що документ підписано М. Я. Рудинським як завідуючим, можна говорити про нижню дату його діяльності на посаді завідуючого музеєм і стверджувати про його призначення на цю посаду не пізніше кінця січня 1923 р. і, що документ складено вже за його завідування, інакше він не міг би бути підписаний з юридичної точки зору.

Джерела та література

1. Електронний ресурс. – Режим доступу // https://ru.wikipedia.org/wiki/Рудинский,_Михаил_Яковлевич

2. Лист завідуючого археологічним відділом Центрального пролетарського музею Полтавщини В. М. Щербаківського до народного комісара освіти УСРР з проханням дати дозвіл на виїзд (грудень 1921 р., Харків) // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 821. – Арк. 5.

3. Михайло Якович Рудинський (1887–1958) – археолог, музеєзнавець і пам'яткоохоронець: бібліографічний покажчик / Укл. Супруненко О. Б., Шовкопляс І. Г.; ПКМ. – Полтава, 1993. – 24 с.

4. Михайло Якович Рудинський (1887–1958): біобібліографічний покажчик / Укл. Супруненко О. Б., Шовкопляс І. Г., Удовіченко О. І.; ЦП НАНУ і УТОПІК; ЦОДПА. – К.; Полтава: Археологія, 2001. – 32 с.

5. **Николаев В. Ф.** Из истории Полтавского краеведческого музея: воспоминания. / В. Ф. Николаев; [уклад., відп. ред. Супруненко А. Б.]; ПКМ. – Полтава, 1991. – 46 с.

6. Отчет по Центральному Пролетарському Музею Полтавщини за січень місяць 1923 р. // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 4. – Спр. 192. – Арк. 173–173 зв.

7. **Рудинський М. Я.** Результати екскурсії в Кременчуцький та Кобеляцький повіти 20.IX – 29.X 1922 р. // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 4. – Спр. 192. – Арк. 53 – 58, 169 – 169 зв.

8. Справоздання про діяльність Центр[ального] Пролет[арського] музею в р. 1922 // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 4. – Спр. 192. – Арк. 48 – 51.

Додаток

**Отчет
по Центральному Пролетарському Музею Полтавщини
за січень місяць 1923 р.¹**

По Археологічному Відділу. В січні вироблений план перенесення відділу з третього поверху вниз і порядок нового розміщення. В зв'язку з цим провадилася попередня підготовча робота.

Перевірені кімнати палеоліту, неоліту та бронзової культури.

Виправлявся картковий каталог експонатів, розволожених в цих кімнатах.

По підвідділу Нумизматичному за браком часу в цім місяці [роботи] не провадилася.

По історично-етнографічному. Ремонт опалення заважав роботі в відділі, бо більшість персоналу мусила доглядати в кімнатах, де працювали слюсарі.

В коридорі по шафах розставлено вази і бронзу.

В музеї українського мистецтва одбірається і переноситься в перший поверх матерьяли для виставки: ікони, частини іконостасів, хрести, престולי і т[акє] и[нше].

---

¹ Текст подано мовою оригіналу.

По Природничому Відділу. Робота головним чином провадилась по перегляду та перечистці мікроскопів та мікротона. Було виготовлено декілько реактивів для наступаючого весінняго сезона.

Розроблено плян сістематичних екскурсів на 1923 р. Намічені райони дослідів і маршрути.

З звичайної роботи йшло розмочування та росправлення комах, монтіровка спиртових млокоссучів. Приступлено до определення спорового гербарія.

По Астрономичному п/о. Закончена инвентаризация библиотеки, продолжаютя вчислення (Работа по определению широты и долготы).

Наблюденый и демонстраций вследствие пасмурной погоды не было.

Получены в библиотек бесплатно от разных учреждений 3 книги.

По Картинній Галерії. Закінчена реставрація портрету Трощинського.

В книгозбірні складався предметний каталог.

По Одділу Народньої Освіти. Нормальному функціонуванню О.Н.О. в зазначений час не помалу перешкоджав ремонт опалення.

Про те продовжувано опорядження склепу: інвентаризація Природничого кабінету; стягання забраних читачами книжок і підготовки до перевірки бібліотеки.

Розроблено план реорганізації відділу: вжито заходів до налагодження зв'язку з освітніми установами в справі остаточного конкретизування плану реорганізації і з'ясування засобів до його здійснення шляхом співробітництва всіх освітянських сил.

Це й полягає черговим завданням відділу на прийдущий час. Поруч звичайної щоденної роботи інвентаризації, то-що.

По Центральній Науковій Бібліотеці. Написано карток 720, занесено в інвентарь 445 книг, поставлено книжок 126, написано формулярів 126.

Розбирались книжки Духовної Семінарії і стародруки Громадської Книгозбірні.

А всього посетителів і читачів[в] по всім відділам Музея: 1095, екскурсій військових 3 – 40 чол. Одиночних – 369 чол. Шкільних екскурсій не було.

Завідуючий Музеєм
Секретар

Михайло Рудинський
[М. М.] Пущенко

Отчет по Центральному Пролетарському Музею
Полтавщини за січень місяць 1923 р. // ЦДАВО України.
– Ф. 166. – Оп. 4. – Спр. 192. – Арк. 173 – 173 зв.

В. А. Мокляк

**К вопросу о назначении М. Я. Рудинского заведующим
Центральным Пролетарским музеем Полтавщины**

Резюме

На основе архивных документов уточнено время назначения М. Я. Рудинского на должность заведующего (директора) Центрального Пролетарского музея Полтавщины — январь 1923 года. Публикация дополнена текстом короткого отчётного документа, подписанного М. Я. Рудинским.

Ключевые слова: М. Я. Рудинский, В. М. Щербаковский,
Центральный Пролетарский музей Полтавщины, отчёт,
1923 год.

V. O. Mokliak

**On the Appointment of M. Rudynskiy as the Head of the Poltava Region Central
Proletarian Museum**

Summary

On the basis of archival documents, the time of appointment M. Rudynskiy for the post of the head (director) of the Poltava Region Central Proletarian Museum was specified to the January 1923. The publication is accompanied by the full text of a short report document signed by M. Rudynskiy.

Keywords: M. Rudynskiy, V. Shcherbakivskiy, Poltava region
Central Proletarian Museum, report, 1923.

МИХАЙЛО РУДИНСЬКИЙ ТА ВАЛЕНТИН НІКОЛАЄВ: ФРАГМЕНТИ СПІЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Про співпрацю археолога М. Я. Рудинського та ботаніка В. Ф. Ніколаєва під час їх роботи в Полтавському музеї, про спільні напруження і досягнення в царині музеєзнавства та розбудови культурного життя в Полтаві.

Ключові слова: Михайло Рудинський, Валентин Ніколаєв, музеєзнавство, археологія, ботаніка, масток Кочубєв.

Полтавський період наукової та організаторської діяльності Михайла Яковича Рудинського (1917 – 1924) пов'язаний з Полтавським музеєм. Під час роботи в ньому, М. Я. Рудинський тісно співпрацював з Валентином Федоровичем Ніколаєвим. Знані вчені – археолог та ботанік – мали багато спільного. Талановиті дослідники з багатогранними інтересами, досвідчені педагоги, кваліфіковані музейники, активні організатори науки та видавничої справи, закінчили один і той самий вищий навчальний заклад – Імператорський Харківський університет (нині Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна). Символічно, що ботанікою захоплювався і Михайло Якович. Про це він згадував у своїх спогадах: «під час навчання в Охтирській гімназії цікавився ботанікою, часто ходив полями в околицях міста...» [9, с. 27].

У природничо-історичному музеї Полтавського губерньського земства (згодом Народному природничо-історичному, Центральному пролетарському музеї Полтавщини) В. Ф. Ніколаєв почав працювати з 1915 р. помічником завідувача, а з 1916 р. – завідувачем музею [6, с. 116]. М. Я. Рудинський розпочав роботу в музеї у 1919 р. в якості завідувача Музею мистецтв, заступника директора, а в 1923 р. змінив В. Ф. Ніколаєва на посаді очільника музею та його археологічного відділу [8, с. 10]. Саме під час спільної роботи розпочався кульмінаційний етап у їх музейній діяльності. За словами М. І. Гавриленка, «Період перебування у Полтаві Рудинського був «золотою добою» в житті музею. Як виставкова частина, так і науково-дослідна частина роботи музею досягли найвищої точки розвитку» [3, с. 171]. Завдяки спільній діяльності М. Я. Рудинського і В. Ф. Ніколаєва був створений один з найкращих крайових музеїв України.

**Валентин Федорович Ніколаєв
(1889–1973).**

Фото поч. 1920-х рр.

М. Я. Рудинський та В. Ф. Ніколаєв тісно співпрацювали у Товаристві любителів природи, яке було засноване в 1918 р. у стінах музею за ініціативи академіка В. І. Вернадського. Головою правління було обрано В. І. Вернадського, а його беззмінним секретарем став В. Ф. Ніколаєв [4, с. 10]. До складу досить численного товариства (119 членів) входив і М. Я. Рудинський. Його прізвище у чорновому варіанті списку членів товариства значиться під номером 55, за місцем роботи «Педагогічне бюро», а в остаточному варіанті – під № 83, за адресою «Музей» [7]. У той час В. І. Вернадський з усього культурного загалу полтавців виділив для себе найбільш цікавих та творчих осіб, до них він відніс В. Ф. Ніколаєва та М. Я. Рудинського [1, с. 59].

У 1919 р. на базі Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства розпочалося створення Центрального Пролетарського музею Полтавщини. Для цього організували спеціальну комісію. Відповідальним секретарем призначили В. Ф. Ніколаєва, який одночасно виконував обов'язки завідувача музею та голови комітету з охорони пам'яток старовини, мистецтва й природи при губвиконкомі [6, с. 93]. Між іншим, це був перший подібний комітет серед тодішніх українських губерній, створений навіть раніше, ніж Всеукраїнський. Таке поєднання посад давало В. Ф. Ніколаєву великі повноваження, зокрема щодо вилучення цінностей із маєтків поміщиків – Абази – Гловайських, Кантакузенів та ін. Завдяки цьому до музею надійшло чимало цінних речей з поміщицьких колекцій Полтавської губернії, серед них такі раритети, як особисті речі нашого славетного земляка письменника М. В. Гоголя. З маєтку князя Кочубеїв у Диканьці В. Ф. Ніколаєв разом зі своїм заступником М. Я. Рудинським 7, 14 та 21 квітня 1919 р. доставили до Полтави понад 235 картин, 332 вироби з фарфору, 72 одиниці старовинної зброї, 58 книг із мистецтва, 25

ікон, 70 предметів зі срібла та бронзи, меблі, церковне начиння, архів Кочубеїв (нині зберігається в Центральному державному архіві стародавніх актів у Москві). Кочубеївський архів є справжнім раритетом цієї знакової для історії України та Росії родини, він складався із 725 «одиниць зберігання» за період з 1661 по 1916 рр. [5, с. 20]. На жаль, палац Кочубеїв був зруйнований мародерами в роки громадянської війни, і тим більш приємно відчувати, що лише спільними стараннями В. Ф. Ніколаєва та М. Я. Рудинського вдалося врятувати деяку частину згаданих реліквій. Вклад М. Я. Рудинського та В. Ф. Ніколаєва у збереження культурно-історичної спадщини беззаперечний. Важливо зазначити, що поповнення фондів музею сприяло тому, що в подальшому при ньому було утворено три філії: центральну наукову бібліотеку, центральний архів і художній музей. Зараз це — окремі культурно-просвітницькі установи не лише обласного, а й всеукраїнського значення [6, с. 93].

Не менш важливою у співпраці В. Ф. Ніколаєва та М. Я. Рудинського є діяльність з виборювання унікальної перлини архітектури України — будівлі Губернського земства під музей. Адже тодішня влада хотіла розмістити тут профспілки [2, с. 8].

Звертає на себе увагу спільна видавнича діяльність В. Ф. Ніколаєва та М. Я. Рудинського. Під їх загальною редакцією Педагогічним бюро, яке тоді очолював М. Я. Рудинський, було видано цикл книжок із краєзнавства Полтавщини, а саме: «Вивчай природу!» (Природознавство); «Полтавщина» (Географія); «З минулого рідного краю» (Історія); «Славетні предки» (Письменники та діячі) [6, с. 119]. У 1918 р. з ініціативи М. Я. Рудинського у Полтаві було відкрито історико-філософічний педагогічний факультет. Про це М. Я. Рудинський написав працю «Про заснування в Полтаві педагогічного факультету» (1918 р.), в якій висловив подяку В. Ф. Ніколаєву за допомогу в її підготовці [6, с. 125].

М. Я. Рудинський та В. Ф. Ніколаєв були професійними розбудовниками наукових і культурно-мистецьких закладів Полтави та краєзнавцями високого рівня. Але це не стало на перешкоді новій владі у протистоянні щодо них. Обидва вони абсолютно безпідставно заарештовувались. Спершу у грудні 1920 р. цього зазнає Валентин Федорович, а згодом, у 1921 р. і Михайло Якович. Знаковим у біографії цих достойників є те, що вони обидва виїхали з Полтави. В. Ф. Ніколаєв у 1923 р. — до Харкова, де почав працювати на посаді завідувача екскурсійно-виставкової секції Наркомосу УРСР [6, с. 96], а М. Я. Рудинський у 1924 р. — до Києва, де очолив відділи в Історичному та Лаврському музеях, став вченим секретарем ВУАКу [10, с. 9]. Важливо те, що ці діячі не загубились у вихорі тогочасного складного та важко-

го життя. Здібні викладачі і науковці й поза межами рідної і дорогої для них Полтави підтвердили свої чесноти. В. Ф. Ніколаєв став все-світньовідомим знавцем субтропічного рослинництва, отримавши без захисту дисертації науковий ступінь кандидата біологічних наук і звання професора. М. Я. Рудинський уславився як археолог всесвітнього виміру, дослідник петрогліфів Кам'яної Могили, став доктором історичних наук, старшим науковим співробітником.

Таким чином, М. Я. Рудинський і В. Ф. Ніколаєв, як подвижники культурницької ниви України, мали багато спільного у своїх творчих біографіях. Саме така спорідненість сприяла їх цілеспрямованому професійному поступу, надбання якого не втратили свого значення і сьогодні. Можна сподіватися, що й у подальшому спільна пам'ять про цих науковців, їх напрацювання у різних сферах знань прислужаться нашому суспільству як потужний джерелознавчо-інформаційний потенціал.

Джерела та література

1. В. І. Вернадський і Полтавщина: факти, документи, бібліографія / Уклад. Самородов В. М., Кигим С. Л.; [наук. ред. К. М. Ситник]. – Полтава: Полтавський літератор, 2008. – 250 с.
2. Гавриленко Микола Іванович (1889 – 1971). Матеріали до біографії відомого вченого-орнітолога, краєзнавця і педагога / Зібрав і впорядкував П. Рогач. – Полтава: Верстка, 2004. – 86 с.
3. **Гавриленко М. І.** Школа // Історична пам'ять. – Полтава, 2012. – № 28. – С. 166–171.
4. Документи з історії Центрального Пролетарського музею Полтавщини: зб. док. / Упорядн. О. Б. Супруненко; уклад.: С. Л. Кигим, Т. К. Кондратенко, В. В. Коротенко та ін. – Полтава, 1993. – 138 с.
5. **Кончин Е.** Кто спас Кочубеевские сокровища ? / Евграф Кончин // Вокруг света. – М., 1985. – № 10. – С. 20–22.
6. **Самородов В. М.** Постаті природознавства та музейництва Полтавщини (XIX – XX ст.) / Самородов В. М., Кигим С. Л.; [за наук. ред. В. М. Самородова]. – Полтава: Дивосвіт, 2016. – 144 с.
7. Список членов Полтавского общества любителей природы // НА ПКМВК. – Спр. 01 – 9. – Арк. 10, 12 зв.
8. **Супруненко А. Б.** М. Я. Рудинский и Полтавский краеведческий музей / А. Б. Супруненко, И. Н. Кулатова // Обл. науч.-практ. конф., посвящ. 100-летию со дня рождения М. Я. Рудинского: тез. докл. и сообщ. (26 – 28 марта 1987 г.). – Полтава, 1987. – С. 10–12.
9. **Франко О. Е.** Фонд М. Я. Рудинского в Научном архиве Института археологии АН УССР / О. Е. Франко // Обл. науч.-практ. конф., посвящ. 100-летию со дня рождения М. Я. Рудинского: тез. докл. и сообщ. (26 – 28 марта 1987 г.). – Полтава, 1987. – С. 27–28.
10. **Шарафутдинова И. Н.** М. Я. Рудинский – археолог и педагог / И. Н. Шарафутдинова // Обл. науч.-практ. конф., посвящ. 100-летию со

дня рождения М. Я. Рудинского: тез. докл. и сообщ. (26 – 28 марта 1987 г.). – Полтава, 1987. – С. 8–10.

С. Л. Кигим, В. Н. Самородов

Михаил Рудинский и Валентин Николаев: фрагменты общей памяти

Резюме

О дружеских отношениях и сотрудничестве археолога М. Я. Рудинского и ботаника В. Ф. Николаева во время их работы в Полтавском музее, об общих наработках и достижениях в музееведении и организации культурной жизни в Полтаве. Анализируются закономерности, схожее и отличное в научных биографиях двух ученых, оставивших весомый след в истории города Полтавы, изучении природы и древностей края.

Ключевые слова: Михаил Рудинский, Валентин Николаев, музееведение, археология, ботаника, имение Кочубеев.

S. L. Kygym, V. M. Samorodov

M. Rudynskyi and V. Nikolaiev: Shared Memory Fragments

Summary

On the friendship and cooperation between archaeologist M. Rudynskyi and botanist V. Nikolaiev while working in the Poltava Museum, their common works and organization of cultural life in Poltava. Regularities, similar and different pages in scientific biographies of two scientists, who left a significant trace in Poltava history and the study of nature and antiquities of the region are analyzed.

Keywords: M. Rudynskyi, V. Nikolaiev, museology, archaeology, botanics, the Kochubey's estate.

ВОЛОДИМИР ЩЕПОТЬЄВ І МИХАЙЛО РУДИНСЬКИЙ У НАУКОВОМУ ЖИТТІ ПОЛТАВИ 1920-х рр.

Про контакти, спільні закономірності в науковій та громадській діяльності і біографіях визнаних ратаїв на теренах розбудови української науки і культури В. О. Щепотьєва та М. Я. Рудинського, які добре знали один одного і товаришували в Полтаві.

Ключові слова: Полтава, М. Я. Рудинський, В. О. Щепотьєв, Наукове товариство охорони і дослідження пам'ятників старовини і мистецтва на Полтавщині, Наукове товариство при Всеукраїнській академії наук.

Перше десятиліття радянської влади в нашому краї, як і в Україні загалом, залишило складний і суперечливий слід. Поразка національно-визвольних змагань потягнула за собою гостре військово-політичне протистояння, утвердження більшовицької влади з її політикою воєнного комунізму, котра супроводжувалася червоним терором і витісненням з політичної арени небільшовицьких партій. У Полтаві і Полтавській губернії радянська влада остаточно була встановлена упродовж 1919 року.

Однак динамічний розвиток національних культурно-освітніх процесів, характерний для 1920-х рр., став наслідком державотворчих заходів урядів Української Центральної Ради, гетьмана Павла Скоропадського, Директорії, започаткованих у ході революції. Феноменом цієї доби стала українізація освіти. Так, усі початкові школи у селах Полтавщини перейшли на українську мову навчання, а в містах (крім Кременчука) – більше половини. Збільшилася мережа вищих початкових шкіл з 36 напередодні Лютневої революції до 190 на кінець 1918 року [1, с. 199]. Полтавське губернське земство опікувалося відкриттям українських гімназій, а Полтавська спілка споживчих товариств створила фонд «Українська культура» для фінансування закладів освіти і діяльності «Просвіт». Ще наприкінці 1917 року українська інтелігенція Полтави виступила з ініціативою відкрити у місті Український державний університет. Першим етапом підготовчої роботи стало заснування Історико-філологічного факультету, статут якого затвердило Міністерство народної освіти 29 жовтня 1918 року.

Ці ініціативи та їхня реалізація були б неможливі без наявності потужного інтелектуального потенціалу, здатного розв'язувати нагальні питання національно-культурного відродження краю. Серед наукової і творчої інтелігенції губернського центру виділялися передовсім науково-педагогічні кадри: О. Левицький, Н. Мірза-Авакянц, П. Клепацький, В. Пархоменко, В. Верховинець, Я. Риженко, Г. Коваленко та ін. Серед когорти талановитих науковців яскраво виділялися як організатори наукових досліджень і краєзнавчої справи Володимир Олександрович Щепотьєв і Михайло Якович Рудинський. Їхня діяльність здобула визнання і повагу сучасників та нащадків.

Становлення світогляду, громадсько-політичних поглядів обох діячів випало на останню чверть XIX – початок XX ст. Вони народилися з різницею у 7 років (В. О. Щепотьєв – 23 вересня 1880 р., М. Я. Рудинський – 14 жовтня 1887 р.). Їхня родинна атмосфера й суспільне оточення сприяли вихованню щирої поваги до історії та культури українського народу. Про Полтаву початку XX ст. відомий політичний діяч М. Ковалевський писав: «Тут, у Полтаві дух української культури перетривав віки і ніколи не був переможений». Інший громадський і кооперативний діяч Д. Соловей помітив: «... людське море, що оточувало Полтаву з усіх боків та наповнювало її кутки, було цілком українське і цілком здорове. Воно, як це виявилось в перші ж місяці революції 1917 року, ховало в собі колосальну національну енергію, але в приспаному стані, в потенції» [2, с. 257]. На виховання В. О. Щепотьєва вирішальний вплив справила мати Марія Григорівна, яка сприяла його захопленням фольклором і музикою, читанню духовної літератури. У зрілому віці дослідник віддав перевагу збиранню і вивченню української пісенно-поетичної творчості як одному з пріоритетів наукової діяльності.

Дитинство і юність М. Я. Рудинського проходили у повітовому містечку Охтирці з давніми козацькими традиціями. Ще навчаючись у гімназії, М. Рудинський брав участь в обстеженні стародавніх пам'яток на берегах річки Ворскли, започаткував власні історико-археологічні дослідження: «Літні місяці в селі і мої екскурсії (спочатку ботанічні, потім археологічні), ще більше прив'язали мене до українського села» [цит. за: 3, с. 80]. Він захопився революційною діяльністю, щиро симпатизував соціалістам-революціонерам, розповсюджував заборонену літературу з критикою самодержавного устрою імперії тощо.

До свого знайомства у Полтаві обидва випускники гімназій отримали вищу освіту у Санкт-Петербурзі. М. Рудинський завершував навчання на історико-філологічному факультеті Харківського університету. Педагогічну діяльність В. О. Щепотьєв розпочинав у 1904 р. й

аж до 1917 р. викладав словесність у школах міста Полтави. У 1909 р. він увійшов до складу визнаного громадського наукового осередку – Полтавської ученої архівної комісії, що об'єднувала кращі наукові сили Полтавщини. Його наставниками були відомі історики й етнографи Л. В. Падалка, І. Ф. Павловський, В. О. Пархоменко, А. Ф. Мальцев, Г. Г. Ротмістров та ін. Формування педагогічного досвіду М. Рудинського розпочиналося у 1910 р. в Путивльській гімназії. З 1912 р. він викладав у Київському, а згодом петербурзьких комерційних училищах, водночас продовжуючи брати участь в археологічних експедиціях, розширюючи самостійні наукові пошуки.

1917 рік у житті двох учених, як і в житті українського суспільства, став переломним. Революційні події активізували українську інтелігенцію, яка прагнула реалізувати споконвічні завдання національної самоідентифікації через освіту, культуру і науку. У травні цього ж року М. Рудинський переносить свою діяльність на Полтавщину. На запрошення Полтавського губернського земства він читає лекції з історії України вчителям у Лохвиці, Зінькові, а в серпні переїздить до Полтави. Тут, на учительському з'їзді, його обирають головою Педагогічного бюро губернського земства, головним завданням якого було відродження національної школи. У колі його піклувань було налагодження видавництва українською мовою підручників та посібників, творів українських письменників, редагування журналу «Нова школа» тощо. Одним із перших він порушив питання про створення педагогічного музею, а з часом став визнаним фахівцем музейної справи [3, с. 81].

У Полтаві М. Рудинський швидко зійшовся з передовою інтелігенцією, небайдужою до проблем збереження історико-культурної спадщини. Тісні ділові й дружні стосунки зав'язалися з В. О. Щепотьєвим, який на той час виріс до рівня авторитетного наукового і громадського діяча. Першою організацією, в рамках якої співпрацювали обидва діячі, став Комітет охорони пам'яток. В умовах гострої військово-політичної боротьби в 1917–1918 рр. Комітету вдалося врятувати велику кількість цінних для історії краю артефактів, рухомих і нерухомих пам'яток. Після реорганізації в 1918 р. на його основі було створено Наукове товариство охорони і дослідження пам'ятників старовини і мистецтва на Полтавщині. Саме його й очолив В. О. Щепотьєв, а вченим секретарем став М. Я. Рудинський. Сенс подвижницької діяльності обох вмістила фраза В. Щепотьєва на допиті після арешту губернським відділом ДПУ: «Я думав головним чином про українську культуру» [4, арк. 238]. Члени товариства влаштували виїзні експедиції для комплексного вивчення окремих сіл, наприклад, с. Яреськи, проводили регулярні засідання з доповідями про найбільш акту-

альні проблеми і шляхи їх вирішення. На кадровій базі товариства у 1924 р. виникло Наукове товариство при Всеукраїнській академії наук (ВУАН) на чолі з В. О. Щепотьєвим, у якому також працював і М. Я. Рудинський [5, с. 66]. У часи денікінської окупації обидва діячі брали участь у виданні газети «Рідне слово».

Особливим етапом у науково-організаційній роботі науковців було створення експозиції Центрального пролетарського музею Полтавщини, починаючи з 1920 р. М. Я. Рудинський у 1923 р. став його директором, завідувачем археологічним відділом і доклав величезних зусиль для налагодження роботи установи. В. О. Щепотьєв завідував кабінетом фольклору і мови музею, розробляючи одночасно план створення кабінету краєзнавства в Інституті народної освіти. Спільна діяльність на багатьох ділянках наукової, пам'яткоохоронної, просвітницької роботи сприяла приятним товариським стосункам не лише між Володимиром Олександровичем та Михайлом Яковичем, а й членами їх родин. Відомий громадський діяч К. І. Товкач згадував, що в помешканні Рудинських любили збиратися на дружні вечірки з грою на піаніно; на них же, за спогадами помічниці з домашніх справ цієї родини Є. О. Калейнікової (Супруненко) дуже часто бували й Щепотьєви.

Проте політична атмосфера у Полтаві, попри політику коренізації, ставала все напруженішою. Навколо родин Щепотьєвих і Рудинських посилювалася небезпека звинувачення в антирадянській діяльності. Репресії більшовицької влади торкнулися обох діячів майже одночасно. У 1920 р. заарештовали В. О. Щепотьєва. Тоді ж у грудні заарештовані М. Я. Рудинський та дві його сестри – Євгенія і Марія. Після кількох місяців слідства вони були відпущені на свободу. Але ці факти потім зіграли фатальну роль під час проведення перевірки роботи музею, наслідком чого стало звільнення з роботи директора. Тому М. Я. Рудинський був змушений переїхати до Києва, де в 1934 р. повторно був заарештований за звинуваченням у контрреволюційній діяльності.

Така ж доля спіткала й професора В. О. Щепотьєва. В 1927 р. була заведена агентурно-оперативна розробка під назвою «Культуртрегери», у матеріалах якої вченого називали «головним ідеологом правої націоналістичної української групи у Полтаві». Список підозрюваних осіб збігався з переліком членів наукового товариства. Повідомлялося також, що за В. О. Щепотьєвим повинні були стежити два агенти, завербовані з його оточення [6, арк. 3 зв.]. Арешт у справі СВУ відбувся у березні 1928 р., а після судового процесу вченого вислали до містечка Славгород Алтайського краю. Великий терор не оминув професора

В. О. Щепотьєва. У вересні 1937 р. його арештували, а 19 листопада розстріляли.

М. Я. Рудинський пережив В. О. Щепотьєва на 21 рік, пройшовши адміністративне заслання, яке розтяглося на 10 років. У 1958 р. вчений пішов з життя.

Ця розвідка мала на меті привернути увагу до цілого ряду закономірностей у житті, діяльності, людських долях науковців, професійні інтереси яких тісно перепліталися з їх національно-патріотичними поглядами. Більшовицька система вважала небезпечними для влади погляди й цінності, що відстоювали національний характер розвитку науки і культури. Полтава у 1920-х рр. була визнаним центром концентрації науково-педагогічних, культурно-мистецьких кадрів, які залишили помітний слід в українській історії.

Джерела та література

1. Полтавщина: історичний нарис. – Полтава: Дивосвіт, 2005. – 592 с.
2. **Бабенко Л.** Дмитро Соловей / Л. Бабенко, М. Аліман // Українські кооператори. Історичні нариси. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2001. – Кн. 2. – С. 257–272.
3. **Нестуля О. О.** Широ закоханий в історію: Рудинський Михайло Якович / О. О. Нестуля // Реабілітовані історією / АН України, Ін-т історії України та ін.; [редкол.: П.Т. Тронько (відп. ред.) та ін.]. – К.; Полтава: Рідний край, 1992. – С. 80–88.
4. Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Полтава. – Спр. 5179–С. – Т. 1.
5. **Бабенко Л. Л.** Блискучий талант: Щепотьєв Володимир Олександрович / Л. Л. Бабенко // Реабілітовані історією / АН України, Ін-т історії України та ін.; [редкол.: П.Т. Тронько (відп. ред.) та ін.]. – К.; Полтава: Рідний край, 1992. – С. 64–69.
6. Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Київ. – Спр. 370: у 13 томах. – Т. 3.

Л. Л. Бабенко

Владимир Щепотьєв и Михаил Рудинский в научной жизни Полтавы 1920-х гг.

Резюме

О контактах, общих закономерностях в научной и общественной деятельности и биографиях признанных подвижников украинской науки и культуры В. А. Щепотьєва и М. Я. Рудинского, которые хорошо знали друг друга и дружили в Полтаве.

Ключевые слова: Полтава, М. Я. Рудинский, В. А. Щепотьєв, Научное общество охраны и исследования памятников древности и искусства на Полтавщине, Научное общество при Всеукраинской академии наук.

L. L. Babenko

**Volodymyr Shchepotiev and Mykhailo Rudynskyi in Scientific life of Poltava
in the 1920s**

Summary

Concerning contacts, common patterns and social activity and biographies of well-known leaders of Ukrainian science and culture V. O. Shchepotiev and M. Ya. Rudynskyi, as they knew each other and were friends in Poltava.

Keywords: Poltava, M. Ya. Rudynskyi, V. O. Shchepotiev, Scientific Society of Saving and Researching Cultural Heritage in Poltava Region, Scientific Society at Ukrainian Science Academy.

**ПІДРУЧНИКИ ПЕДАГОГІЧНОГО БЮРО
ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНСЬКОЇ НАРОДНОЇ
УПРАВИ У КОЛЕКЦІЇ
ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО**

Наведена коротка характеристика діяльності М. Я. Рудинського на посаді завідувача Педагогічним бюро Полтавської губернської народної управи. Вміщений анотований список підручників, виданих Педбюро, що зберігаються у фондах Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Ключові слова: М. Я. Рудинський, Педагогічне бюро Полтавської губернської народної управи, видання, збірка, Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського.

Своєю багаторічною невтомною працею Михайло Якович Рудинський (1887–1958) навіки вписав своє ім'я в скрижалі історії. Природа щедро обдарувала його талантами — археолог, музеолог, мистецтвознавець, педагог, пам'яткоохоронець, високоосвічений громадянин, який не міг залишатися осторонь переломних зрушень за бурхливої доби Української революції.

У своїй автобіографії Михайло Якович зазначав: «Після революції переїхав на Україну (до Полтави), де взяв участь у конкурсі на заміщення посади зав. Педагогічним бюро Полтавського губернського земства (його Управи), був закликаний на цю роботу (липень 1917 р.)» [5, с. 3]. За спогадами його сестри та сподвижниці Євгенії Яківни (1885–1977), відразу «розгорнув багатосторонню діяльність» [4, с. 48]. Сучасники засвідчують, що «він добре знався на питаннях української мови й літератури, педагогіки й методики шкільного навчання». Крім того, був тихим, скромним, делікатним і водночас працьовитим, «ентузіастом національного відродження» [6, с. 130]. Рішучого підходу вимагала тодішня ситуація — запаси книжок вичерпувалися, «відчувався голод на книжку».

Історик, публіцист та педагог Дмитро Соловей (1888–1966), згадуючи ті часи, писав: «під час переходу однієї за одну шкіл Полтавщини на українську мову шкільних підручників не було зовсім, не було і допоміжної літератури для вчителів, гостро бракувало словників і

граматик» [6, с. 98]. Саме в таких непростих умовах і довелося працювати Михайлу Яковичу.

За відсутності методичної літератури, він домігся продовження видання чи не першого на Лівобережжі України фахового науково-методичного педагогічного журналу, який назвав «Нова школа». Був його редактором, видавцем, автором ряду статей [7, с. 47].

За словами Євгенії Яківни, «найголовніше і найулюбленіше в роботі Педагогічного бюро було видавництво», траплялися випадки, коли «мала вийти якась нова книжка... часто-густо й ночі провадив у друкарнях» [4, с. 48]. Залучивши місцевих і приїжджих художників, Михайло Якович видав багато книжок для «малого читача», школярів, гарно ілюстрованих. При закритті всіх земських установ підраховано, що Педагогічне бюро випустило мільйон примірників [4, с. 48].

Ураховуючи цілковиту відсутність книг для української школи, а також труднощі друкування, Михайло Якович вирішив цю проблему шляхом складання розбірних хрестоматій: підручник видавали «порціями». Доки з першою книжечкою працювали в школах, другу тільки друкували, а наступну лише готували до видання. Учень отримував кожну частину перед початком «проробки», тому текст був для нього новим і цікавим [6, с. 131]. Так була випущена в світ хрестоматія «Віночок» – серія художніх творів «рідних письменників» для шкільного читання «оригінальна за змістом та будовою» [4, с. 48]. Усього було видано дві частини або «низки», кожна з яких укладалася в окрему папку. Футляр виготовлений з міцного картону, із зав'язками, прикрашений декоративними елементами: лицевий бік – зображенням стилізованих квітів, які по колу обрамлюють напис «Віночок», зворотній – картушем, в який вміщена печатка зі словами «Полтавське губернське земство / Педагогічне Бюро» (ПКМВК 75828, Кб 2902; рис. 1). До першої увійшли 15 творів українських письменників: Б. Грінченка, Г. Галайди, О. Єфименко, М. Коцюбинського, В. Винниченка, а також байки і думи. До другої – лише 10 – І. Франка, Лесі Українки, Марко Вовчок, Д. Марковича, П. Темченка, Т. Бордуляка і вірші та думи [2, с. 136].

Примітно, що брошури з одного комплекту «Віночка» випускали різні підприємства. Так, книжечки другої низки спочатку побачили світ у друкарні «Труд» (1 та 2 випуски), потім роботу продовжили працівники Б. Рабіновича (3 та 5 випуски), далі були залучені до роботи верстати І. Л. Фрішберга, завдяки яким вийшло 4 брошури (№№ 4, 7, 8, 9), лише 1 – 6 випуск опублікувала губернiальна друкарня, й останнім – 10, завершила хрестоматію знову ж таки друкарня «Труд».

Окрім розбірної хрестоматії, М. Я. Рудинський уклав читанку в чотирьох випусках, яка отримала назву «Ясні зорі». Кожна частина

була присвячена певній порі року й уміщувала відповідний зміст, ілюстрації та обкладинку. Книжки вийшли двома великими накладами [6, с. 132].

Михайло Якович виявив себе і як здібний організатор. Адже йому вдалося консолідувати навколо Педбюро талановитих художників. Серед них дослідники називають Є. Балуту, А. Боцулу, братів І. та С. Бутників, Ф. Бондаренка, П. Бутка, В. Дурново, В. Осадчука, Ф. Рожанківського, Б. Ромберга, А. Федоренка, Я. Феодоріди та ін. [9, с. 20; 10, с. 71]. Мистецтвознавці акцентують увагу на тому факті, що ці видання виходили в жорстких умовах голоду, економічної розрухи, громадянської війни. Проте, завдяки нелюдській енергії М. Я. Рудинського вони відзначались високими художніми й технічно-друкарськими рисами, вигідно виділяючись у «морі макулатури, яка затопила тоді не лише провінцію, але й столиці» [9, с. 20].

Також були видані «Арифметичний задачник для сільських початкових шкіл» Т. Тимошенка, «Історія України» Г. Хоткевича, праця М. Грушевського «Про старі часи на Україні», «Методика початкової географії» С. Русової та інші. Друкувалися книжки з краєзнавства: «Вивчай природу», «З минулого рідного краю». Початковим підручником, що мав підготувати учнів до загального курсу фізичної географії, стала «Географія Полтавщини» [1, с. 197–198].

Із Педагогічним бюро співпрацював письменник, художник, етнограф і громадський діяч Григорій Олексійович Коваленко (1868–1937). Йому належать розвідки про відомих письменників Полтавщини — Євгена Гребінку, Івана Котляревського та Григорія Сковороду. Вони склали серію «Славетні предки» за загальною редакцією Михайла Рудинського, який у вступній статті до монографії, присвяченої І. П. Котляревському, висловив побажання: «Нехай же ця книжка допоможе з'ясувати й оцінити роль великого письменника, ім'я котрого для нас, українців, є ім'ям першого письменника нашого національного відродження...» (ПКМВК 75317, Кб 2793). Титульні сторінки прикрашали оригінальні й національно витримані орнаменти, які ґрунтувались на зразках книжкового мистецтва доби козацького бароко [10, с. 71].

Збірка підручників, випущених під грифом Педагогічного бюро, у колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського на сьогодні складає 13 одиниць основного фонду групи зберігання «Книги, брошури» (див. Анований список нижче). Зібрання почало формуватися у 1965 р. з передачею архівістом і краєзнавцем Володимиром Францевичем Самуйлом «Арифметичного задачника» Трохима Тимошенка (Акт № 3827 від 01.11.1965). Незважаючи на те, що наступне поповнення відбулося майже через тридцятиліття — у 1990-х рр., воно стало найчисельнішим: 9 зразків друкованої продук-

ції. Суттєво примножив колекцію полтавський краєзнавець Валерій Федорович Волосков, який у 1997 р. надав музею 7 видань Педбюро, у тому числі монографію Г. Коваленка про І. П. Котляревського (Акт № 32 від 15.12.1997). Цінним надбанням 1998 р. стала хрестоматія «Віночок». Раніше до фондів музею потрапляли винятково розрізнені брошури. Історику, краєзнавцю, заступнику директора музею з наукової роботи Володимиру Олександровичу Мокляку вдалося відшукати і передати до фондів повну добірку з 10 книжечок, уміщених у картонний футляр із зав'язками (Акт № 92 від 16.09.1998). Чергове комплектування збірки припало на кінець першого десятиліття ХХІ ст. Дарувальниками стали головний інженер музею Анатолій Якович Свистун (Акт № 106 від 13.03.2013) та полтавський колекціонер Юрій Євгенович Меліхов (Акт № 9 від 11.01.2017).

Ідею виховання у дітей «через книгу любові до рідної країни, її героїчної минувшини, розбудження громадянської свідомості» [3, с. 97] було покликане втілювати не лише змістове наповнення підручників, а й їхнє художнє оформлення. На рубіж ХІХ–ХХ ст. припали пошуки представників різних культур щодо джерел національної оригінальності. Розвідки велися в минулому, часом — далекому.

Не дарма, В. Г. Кричевський задля відродження та становлення нової української друкованої продукції пропагував мистецтво українських стародруків, звертаючись до книжкових орнаментів давньої української книги. «На блискучих прикладах він показав, що в окреслених умовах, у руках справжнього майстра, старі українські мотиви оживають і набирають актуальності та сучасного змісту й значення» [8, с. 179]. Подібно мислили також ілюстратори, які були закликані М. Я. Рудинським для оформлення українських підручників. Вони зверталися до народного мистецтва, переоцінювали візантійську, давньоруську та барокову спадщини.

Зразки друкованої продукції Педбюро, що зберігаються у фондах ПКМВК, оздоблені із застосуванням традиційних національних форм та образів, ритмів, притаманних народному орнаменту: стилізовані восьмипелюсткові квіти, ягідки, галузки, гілочки, дрібне листя. Під впливом художніх засад доби модерну в узори введені птахи і комахи. Всі візерунки доцільні, обумовлені форматом видання, представлені початковими та прикінцевими заставками, «червоними» літерами, з яких розпочинається кожен розділ.

Парадоксальний факт — у найтяжчі роки в політико-економічному плані, що були позначені сплеском творчої енергії та ідей, кипучою діяльністю на посаді завідувача Педбюро запам'ятався і М. Я. Рудинський, представник «свідомої і патріотично настроєної полтавської інтелігенції» [3, с. 97]. Зацікавлення ентузіаста-педагога, «людини широкої освіти» привели його до налагодження місцевої видавничої діяльності, спрямованої, перш за все, на забезпечення шкіл українськими виданнями, читанками, збірками віршів [7, с. 47]. Не зважаючи на складні обставини, ця книжкова продукція відзначалася високим рівнем поліграфії, спрямованістю на відродження національної культури.

Нижче наводимо анотований список видань Педагогічного бюро, наявних у колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

**Анотований список видань
Педагогічного бюро Полтавської губернської народної управи
(з колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського)**

№ п/п	Облікові позначення	Назва експоната	Джерело надходження	Розміри (см)
1.	ПКМВК 19988 К6 701	Книга. Тимошенко Т. Арифметичний задачник для сільських початкових шкіл. — Ч. I. — Полтава: Друкарня І. Л. Фрішберга, 1917. — 88 с.	Передано Самуйлом В. Ф. Акт № 3827 від 01.11.1965	17,2 × 25,6

2.	ПКМВК 71746 К6 2527	Книга. Вірші. — Серія «Віночок. Книжки для читання в класі. Твори рідних письменників». — Низка І. — Вип. 13. — Полтава: Друкарня І. Л. Фрішберга, 1918. — 16 с.	Куплено у Сидоренка О. В. Акт № 32 від 22.05.1992	15,0 × 19,2
3.	ПКМВК 75310 К6 2786	Брошура. Бордуляк Т. Дяк Гриць. — Серія «Віночок. Книжки для читання в класі. Твори рідних письменників». — Низка ІІ. — Вип. 5. — Полтава: Друкарня Бр. Рабіновича, 1918. — 20 с.	Куплено у Волоскова В. Д. Акт № 32 від 15.12.1997	19,2 × 14,7
4.	ПКМВК 75311 К6 2787	Брошура. Байки. — Серія «Віночок. Книжки для читання в класі. Твори рідних письменників». — Низка І. — Вип. 10. — Полтава: Друкарня І. Л. Фрішберга, 1917. — 8 с.	Куплено у Волоскова В. Д. Акт № 32 від 15.12.1997	19,2 × 15,0
5.	ПКМВК 75312 К6 2788	Брошура. Леся Українка. Роберт Брюс, король шотландський (шотландська легенда). — Серія «Віночок. Книжки для читання в класі. Твори рідних письменників». — Низка ІІ. — Вип. 9. — Полтава: Друкарня І. Л. Фрішберга, 1918. — 16 с.	Куплено у Волоскова В. Д. Акт № 32 від 15.12.1997	18,9 × 14,7
6.	ПКМВК 75314 К6 2790	Брошура. Коцюбинський М. П'ятизлотник. — Серія «Віночок. Книжки для читання в класі. Твори рідних письменників». — Низка І. — Вип. 11. — Полтава: Друкарня І. Л. Фрішберга, 1917. — 16 с.	Куплено у Волоскова В. Д. Акт № 32 від 15.12.1997	19,4 × 14,5
7.	ПКМВК 75315 К6 2791	Брошура. Грінченко Б. Грицько. — Серія «Віночок. Книжки для читання в класі. Твори рідних письменників». — Низка І. — Вип. 5. — Полтава: Друкарня І. Л. Фрішберга, 1917. — 8 с.	Куплено у Волоскова В. Д. Акт № 32 від 15.12.1997	19,4 × 14,8
8.	ПКМВК 75316 К6 2792	Брошура. Вірші. — Серія «Віночок. Книжки для читання в класі. Твори рідних письменників». — Низка ІІ. — Вип. 6. — Полтава:., 1918. — 32 с.	Куплено у Волоскова В. Д. Акт № 32 від 15.12.1997	19 × 14,6
9.	ПКМВК 75317 К6 2793	Брошура. Коваленко Гр. Іван Котляревський: його життя і праця. — Серія «Славетні предки» (під ред. М. Рудинського). — Вип. ІІ. — Полтава: Труд, 1919. — 40 с.	Куплено у Волоскова В. Д. Акт № 32 від 15.12.1997	24,8 × 18,5
10.	ПКМВК 75828 К6 2902	Книга. Збірка творів рідних письменників для читання в класі «Віночок». — Ч. ІІ. — Полтава, 1918. — У збірку входять 10 брошур у картонному футлярі.	Передано Мокляком В. О. Акт № 92 від 16.09.1998	18,7 × 14,0; 19,2 × 14,5 футляр 19,8 × 16,0

11.	ПКМВК 86865 К6 4346	Брошура. Гордієнко Д. Кум-Хан. – Серія «Віночок. Книжки для читання в класі. Твори рідних письменників». – Низка І. – Вип. 14. – Полтава: Друкарня М. Г. Амчиславського, 1918. – 16 с.	Передано Свистуном А. Я. Акт № 106 від 13.03.2013	15,1 × 17,7
12.	ПКМВК 90424 К6 4709	Брошура. Марко Вовчок. Кармелюк. – Серія «Віночок. Книжки для читання в класі. Твори рідних письменників». – Полтава: Друкарня М. Г. Амчиславського, 1917. – [48 с.]	Передано Меліховим Ю. Є. Акт № 9 від 11.01.2017	13,5 × 20,0
13.	ПКМВК 90425 К6 4710	Брошура. Байки. – Серія «Віночок. Книжки для читання в класі. Твори рідних письменників». – Низка І. – Вип. 10. – Полтава: Друкарня Л. І. Фрішберга, 1917. – 8 с.	Передано Меліховим Ю. Є. Акт № 9 від 11.01.2017	14,8 × 19,0

Література та джерела

1. **Гавриш Р. Л.** М. Я. Рудинський – голова Педагогічного бюро Полтавського губернського земства / Р. Л. Гавриш // АЛЛУ. – Полтава, 2003. – № 2/2002–1/2003. – С. 196–198.
2. Полтавщина: енциклопедичний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. – К.: УЕ, 1992. – 1024 с.
3. **Ротач П. П.** Полтавські видання революційного часу – пам'ятки духовної культури / П. П. Ротач // Виявлення та дослідження пам'яток національно-визвольних змагань українського народу на Полтавщині (1917–1920 рр.): мат-ли конференції, 25 травня 1995 р. / Відп. ред. О. О. Нестуля. – Полтава, 1995. – С. 93–98.
4. **Рудинська Є. Я.** Уваги до історії створення Полтавського художнього музею / Є. Я. Рудинська // Документи з історії Центрального пролетарського музею Полтавщини: зб. док. / Упорядн. О. Б. Супруненко. – Полтава, 1993. – С. 48–61.
5. Рудинський Михайло Якович (1887–1958). Автобіографія / М. Я. Рудинський // Михайло Якович Рудинський – археолог, музеєзнавець і пам'яткоохоронець: бібліографічний покажчик / Укл. Супруненко О. Б., Шовкопляс І. Г. – Полтава, 1993. – С. 3–6.
6. **Соловей Д. Ф.** Розгром Полтави. Спогади з часів визвольних змагань українського народу (1914–1921) / Д. Ф. Соловей. – Вінніпег: Видавнича спілка «Тризуб», 1974. – 208 с.
7. **Супруненко О. Б.** Видатний археолог, пам'яткоохоронець, музейник і педагог – уродженець Охтирки / О. Б. Супруненко // Козацькі старожитності Лівобережжя Дніпра XV–XVIII ст.: зб. наук. ст. (за мат-лами І Міжрегіональних археологічних читань. 19–20 жовтня 2015 р.). – Суми, 2015. – С. 44–56.
8. **Таранушенко С.** Василь Кричевський / С. Таранушенко // Життя й революція. – Харків, 1929. – № 1. – С. 168–184.

9. **Таранушенко С.** Рудинський як мистецтвознавець / С. Таранушенко // Пам'ятки України. — К., 1988. — № 3. — С. 20–21.

10. **Ханко В. М.** Культурне і мистецьке життя Полтавщини доби Української Народної Республіки / В. М. Ханко // Полтавська Петлюріана: зб. ст. (за матеріалами II Петлюрівських читань. 15 серпня 1993 р.). — Полтава: Полтавський літератор, 1993. — С. 67–79.

О. С. Сулима, Н. Н. Шумейко

**Учебники Педагогического бюро Полтавской губернской народной управы
в коллекции Полтавского краеведческого музея
имени Василия Кричевского**

Резюме

Приведена краткая характеристика деятельности М. Я. Рудинского в должности заведующего Педагогическим бюро Полтавской губернской народной управы. Помещен аннотированный список учебников, изданных Педбюро, хранящихся в фондах Полтавского краеведческого музея имени Василия Кричевского.

Ключевые слова: М. Я. Рудинский, Педагогическое бюро Полтавской губернской народной управы, издания, собрание, Полтавский краеведческий музей имени Василия Кричевского.

N. M. Shumeiko, O. S. Sulyma

**Text-books of Pedagogic Bureau of Poltava Guberniya National Council
in the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum Collection**

Summary

Short characteristics of M. Ya. Rudynskiy activity as a head of Pedagogic Bureau of Poltava Guberniya National Council is given. An annotated list of text-books edited by Pedagogic Bureau from the funds of the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum collection is included.

Keywords: M. Ya. Rudynskiy, Pedagogic Bureau of Poltava Guberniya National Council, gathering, the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum.

КАМ'ЯНА МОГИЛА ЗА ДОСЛІДЖЕННЯМИ М. Я. РУДИНСЬКОГО ТА НАСТУПНИХ УЧЕНИХ¹

Про внесок дослідників Кам'яної Могили у вивчення унікального комплексу петрогліфів, роботи М. Я. Рудинського та його монографію.

Ключові слова: Кам'яна Могила, М. Я. Рудинський, В. М. Даниленко, Б. Д. Михайлов, А. Г. Кифішин, петрогліфи, стародавнє письмо.

Монографія М. Я. Рудинського «Кам'яна Могила» (К., 1961) [1] стала підсумком тривалого вивчення, а разом із тим суттєвим кроком уперед відносно праць попередніх дослідників: П. І Кеппена (1837, публ. 1908), М. І. Веселовського (1890), О. М. Бадера (1937, 1950 та ін.). Мелітопольсько-Терпіннівська експедиція Інституту археології АН УРСР у 1951–1957 на чолі з автором майбутньої монографії перевірила дослідження 37 раніше відкритих місцезнаходжень (м/з) давніх зображень й відкрила ще 14. Комплекс цих петрогліфів було включено до контексту пам'яток з проявами того світогляду, що склався в культурно-історичному поясі від Індії до європейського узбережжя Атлантики напередодні й у плінні становлення відтворюючого господарства.

М. Я. Рудинський (1887–1958), окрім збереження пагорба Кам'яної Могили (далі — КМ) та його петрогліфічних зображень, визначав цей комплекс як «відображення єдиного у своєму розвитку історичного явища» скотарів-хліборобів неоліту — початку епохи бронзи, із нашаруванням петрогліфів сарматського часу. При цьому різноманітність сюжетів і техніки малюнків було пояснено, з одного боку, змінами «загального характеру виробництва, які позначилися на різних хронологічних групах» зображень, а з іншого — можливістю нанесення їх «різними суспільними групами єдиного етнічного масиву» [1, с. 138]. Особливої уваги заслуговує інтерпретація петрогліфів м/з 17-24 як першої для цієї пам'ятки «спроби на шляху оформлення образного письма» [2, с. 68]. Надалі саме виявлення і розшифрування його стане найактуальнішим напрямком вивчення пам'ятки — основою для чого є посмертно оприлюднена друком праця М. Я. Рудинського.

¹ Стаття подається в авторській редакції.

Наступну монографію про Кам'яну Могилу підготував **В. М. Даниленко** (1913–1982). Він розпочав свої дослідження пам'ятки у 1932 р. як співробітник Мелітопольського історико-краєзнавчого музею, а в 1936–1938 рр. ще й як учасник очоленої О. М. Бадером Азово-Чорноморської експедиції Інституту історії матеріальної культури ВУАН. У 1952 р. В. М. Даниленко брав участь у роботі експедиції М. Я. Рудинського. У 1947 і 1969–1974 рр. він очолював Приазовську експедицію ІА АН УРСР, головними об'єктами робіт якої стали два багаточисельних поселення поряд із комплексом, де було відкрито ще 3 видатних місцезнаходження. Тому, перш за все, книга В. М. Даниленка (К., 1986) [3] внесла суттєві доповнення і певні корективи до попередньої роботи М. Я. Рудинського. Вони викладені нижче.

Так, були знайдені зображення носорога та ін. представників мамонтової фауни, що визначили пізньопалеолітичне започаткування комплексу петрогліфів КМ й стали – для автора книги – вирішальними в атрибуції головного зображення її центрального м/з 9, названого вченими ще у 30-х рр. «Гротом Мамонта/Бика» [3, с. 56–57]. Здебільшого ж нововідкриті гроти (м/з 52–54) «Чаклуна», «Містерій», «Чуринг» із понад 90 відповідно розмальованими плитками вказали на єдину традицію від кінця палеоліту до початку епохи бронзи. Витоків наявних зображень скіфо-сарматського часу тут не простежено. „Єдиний етнічний масив” Рудинського було розчленовано – зображувальними аналогами із Чатал-Гуюка, знахідками керамічних та крем'яних виробів із м/з 9 і 41 – на носіїв археологічних культур (а/к) докерамічного неоліту, середньостогівського і майкопського типів [4, с. 61–65]. Це зробило переконливими інтерпретації образів і сюжетів зображень КМ із залученням В. М. Даниленком (і його послідовниками) міфологічних паралелей з прадавньої літератури індоєвропейських та інших народів [4, с. 122, 174–190]. Щодо походження безсумнівних написів КМ із м/з 51-б та ін. [4а, с. 4], то про цей розгляд – поряд із двома прото- й шумерською табличками (з Волині) – можна лише здогадуватися за уривками альбому зниклого рукопису монографії «Докирилическое письмо Украины», в яку В. М. Даниленко вклав 30 років життя. Ця тема була підхоплена у 1990 р. одним із учнів померлого на той час дослідника.

Маються на увазі тези й стаття, а згодом і розділ «Письмена» у трьох редакціях (Запоріжжя, 1994; Москва, 1999; К., 2004) [5] монографії Б. Д. Михайлова «Петрогліфи Кам'яної Могили». Щоправда, вчитель автора у цьому розділі зовсім не згадується, а передісторія відкриття тут писемності буцімто самим Михайловим починається з наведеної вище цитати М. Я. Рудинського [2, с. 68; 5, с. 151–152].

Між тим **Б. Д. Михайлов** (1936–2008) – як завершувач справи попередніх колег – залишається на сьогодні найвизначнішим археологом-дослідником КМ. Цю діяльність він розпочав у 1961–1963 рр. разом із В. М. Гладиліним. Вони поглибили вивчення м/з 9 і 46–48, чим підтвердили й дещо деталізували висновки О. М. Бадера та В. М. Даниленка [5, с. 38–39]. З початку 1970-х рр. Б. Д. Михайлов очолює Мелітопольський краєзнавчий музей і заповідник «Кам'яна Могила» (від 1954 р., якому у 1986 р. надали статус Державного, а в 2008 – Національного історико-археологічного). Відповідно було розгорнуто експедиційні роботи, пік яких на пам'ятці припадав на 1983–2001 рр. Наприкінці кількість виявлених й досліджених місцезнаходжень зросла від 54 (за В. М. Даниленком і попередниками) до 65. Серед них особливо значущі печери «Дракона» м/з 55 часів енеоліту й ранньої бронзи із відповідностями арійській «Рігведі», де в описі головного подвигу Індри є образ дракона Вритри [5, с. 127] та «Кози» м/з 60 із 62 «чурингами» тощо від пізнього палеоліту і мезоліту до неоліту, а також неолітичне (за крем'яними виробами й фрагментом кераміки) святилище м/з 65 із рибоподібною й менш виразними стелами, одна з яких, як і три невеличкі плитки біля них, прикрашена «лінійно-геометричними петрогліфами (письменами)». Дослідник вирішив, що вони найбільш давні (VI–V тис. до н. е.) у КМ, тоді як найпізніші «сягають, можливо, початку II тис.» [5, с. 92–93, 155, рис. 98–99, 132–133].

Великою заслугою автора є також виявлення конкретних зв'язків міфотворення КМ з Єгиптом і Троадою, яке безперервно продовжувалось тут не тільки до початку (як вважали М. Я. Рудинський і В. М. Даниленко), а й до кінця епохи бронзи, включаючи започаткування етнокультури історичних киммерійців.

У цитованій вище книзі 2004 р. Б. Д. Михайлов наводить «виконані в один рядок знаки-письмена» числом 12, накреслені у м/з 63 [5, с. 90]. Їх етнокультурна належність та зміст залишилися автору-археологові начебто невідомими. Загалом же він порівнює всі безсумнівні написи та окремі їхні знаки з писемністю «Месопотамії (Шумер), з о. Криту і Фінікії, які датуються початком III – I тис. до н. е.» [5, с. 155]. Між тим на с. 138 попереднього (1999 р.) видання книги наведено транскрипцію й переклад напису м/з 63 (рис. 2: 7) й зазначено виконавця цього – шумеролога А. Г. Кифішина, посилання на праці якого ні тут, ані в інших публікаціях Б. Д. Михайлова відсутні.

А. Г. Кифішин (1935–2017) же у книзі «Древнее святилище Каменная Могила» не тільки постійно посилався на роботи Б. Д. Михайлова, а й базувався на опублікованих саме ним місцезнаходженнях петрогліфів пам'ятки. Її найвищий, на сьогодні, рівень вивчення та світовий резонанс [див. поз. 8–10 та в інтернетфільмі 11] зумовлено

саме зазначеною вище монографією з її промовистим підзаголовком «Опыт дешифровки протошумерского архива XII – III тысячелетий до н. э.» (К., 2001) [6].

У своїй монографії шумеролог часто посилається і на безпосередніх попередників та колег археолога Б. Д. Михайлова – на М. Я. Рудинського і В. М. Даниленка. Автор засновує своє розуміння пам'ятки на тому, що балкано-дунайський, месопотамсько-эламський та ін. вторинні підцентри «проявления архаических письмен» тяжіють до первинного центру «с собственным письменным архивом. Это и есть Каменная Могила», яку до можливого віднайдення науковцями більш грандіозного центру (та чи був такий?) «априори можна считать древнейшим архивом древнейшего в мире письма» протошумерського типу [6, с. 57, 560–561].

У найдавнішому в світі архіві КМ відкрилося п'ять найважливіших сюжетів. Перший пов'язано з появою у м/з 37 і 60 аналогій праписмен на черепі мамонта зі стоянки Межиріч (Канівський р-н Черкаської обл.), прочитаних А. Г. Кифішиним як LAM – KUR(?)–ru 'Аратта'. Ця назва країни ХХ–VII тис. до н. е. стала найменням найдавнішої держави-цивілізації, чие виникнення від задніпровської КМ до малоазійського Чатал-Гююка (далі — ЧГ) засвідчила своєрідна Угода між правителями відповідних населень. Цю Угоду відобразило копіювання (близько 6680 р. до н. е., коли зодіак очолило сузір'я Близнят) текстів КМ із м/з 9, 37/4 та ін. й нанесення копії на фігуру Праматері храму 24/VII ЧГ [6, с. 88–106, 460–466, 537 і 806; 10, с. 256–257]. Такі висновки було зроблено незалежно від попередніх, наведених В. М. Даниленком на підставі специфічних аналогів орнаментики і посудин із КМ та ЧГ.

Другий сюжет зосереджено на міфологемі первинного БОГА-Творця, чій витоки виявляються в ідеограмі '*Ишкур Ен-ліля* повернув (завдяки) (людям) марзі' на кістках мамонта з Мізинської стоянки у Чернігівській обл., котра дала назву найбільш яскравій а/к верхнього палеоліту України. Ця й дві інші найдревніші згадки про '*Мамонта Владики-вітру*' – в печерному святилищі іспанської Лас Монедас і в гроті м/з 7 КМ – відносяться до кінця Льодовика й датуються XIV–XII тис. до н. е. А у VII–III тис. до н. е. '*ВЛАДИКА-Вітер*' ЕН-Ліль стає головним БОГОМ жерців КМ [6, с. 535, 545, 826–827 та ін.]. Слід відзначити, що відкриття (1989 р.) образу Енліля у КМ належить Ю. О. Шилову, який співставив канонічні зображення із шумерських храмів та композицію м/з 7 [8, с. 717, рис. 5]. Коли шумеролог А. Г. Кифішин прочитав (1994 р.) там же ім'я Енліля, то визначив цю роботу археолога як прояв «совершенно небывалой интуиции», що передбачила навіть протошумерське письмо пам'ятки [6, с. 594 та ін.]. Разом із тим

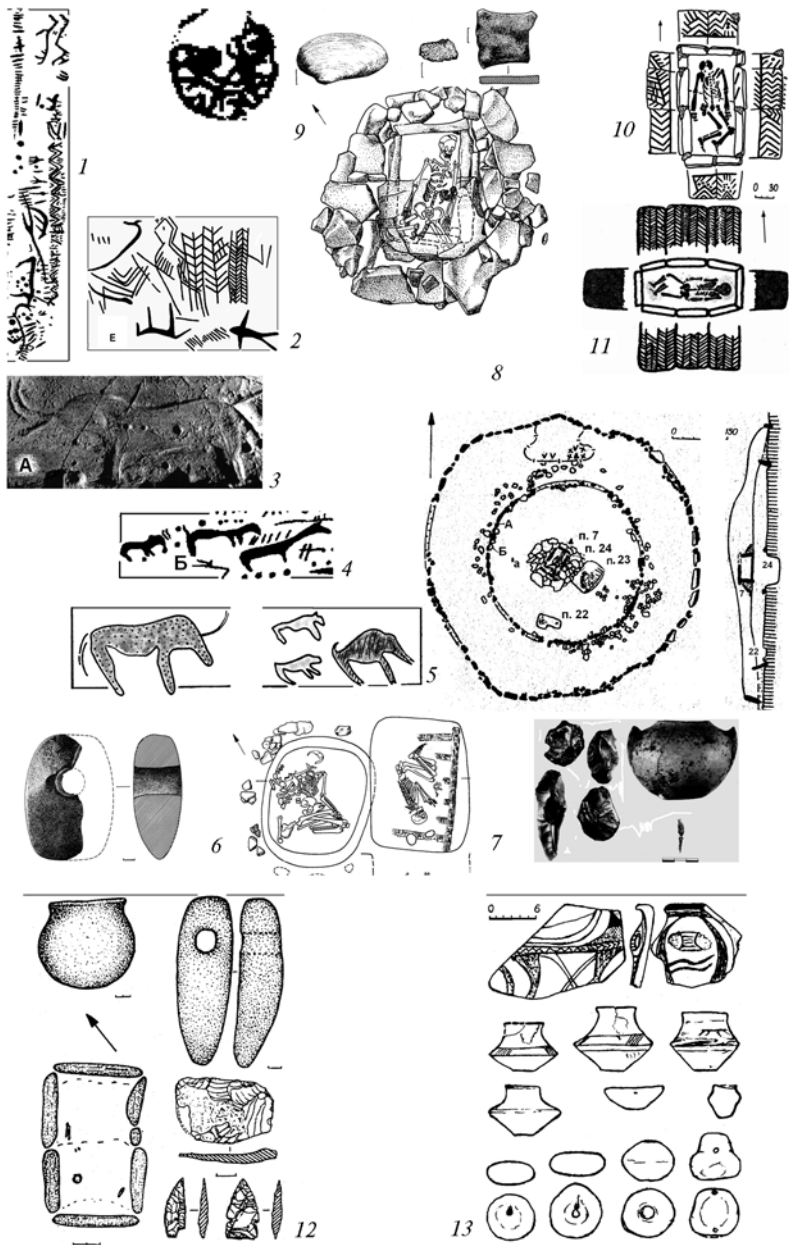
було відзначено [6, с. 13-15] заслуги М. Я. Рудиського та О. М. Бадера, останній із яких «уже 20 лет назад то же самое мне говорил {и} даже показывал какие-то зарисовки с якобы шумерскими знаками. Но я (тогда) не обращал внимания. / Шумеры – и Украина?! Разве могла быть между ними связь? Что здесь могли делать {...} носители древнейшего известного письма?».

Третій сюжет відкрив основу відповіді на ці запитання: тепер (1994–1999) А. Г. Кифішин виявив на КМ домінування міфоритуалу Потопу (у Чорноморсько-Азовському басейні 6700 і 5500 рр. до н. е. за геологічними датуваннями, які можна співвідносити із 6400-5300 і 5400 рр. буго-дністровської а/к та початком трипільської а/к найдавніших у Східній Європі хліборобів-скотарів, споріднених із носіями археологічних культур Малої Азії й Балкан). Не міфічний, а дійсний Потоп склав підґрунтя того, що «Суд Воды» – главнейшее на Каменной Могиле ритуальное действо. Возможно, до середины VII тыс. до н. э. весь комплекс (её) пяти действующих святилищ объединялся этим понятием. Все проходило под знаком таинственного ‘Суда Воды’» [6, с. 492, 681, 698–700] – три писемні знаки якого представлені, зокрема, серед виявлених Б. Д. Михайловим у тогочасному приозерному святилищі під намулом м/з 65 [5, с. 91, рис. 99: 3, 5, 6].

Четвертий сюжет витікає із попереднього: людство на чолі з Енлілем прогнівило Богів – і біжить від спричиненого ними Покарання-потопу (про що свідочтва > перекази > легенди > міфи VII–III тис. розповсюдилися, відповідно, від Дунайсько-Дніпровського ажно до Месопотамського та інших регіонів). У різних текстах протошумерського архіву КМ А. Г. Кифішин виявив ряд «повторяючихся ритуальних формул, которые оказались {...} «каноном» (он включает девять основных надписей). {...} В нём прослеживаются обе ритуальные части реконструируемого текста – и «страшный гнев» богов и «исход народа» [6, с. 560; 7, с. 166].

Рис. 1.

1-4 – петрогліфи із м/з 9 «Гроту Бика» (3) Кам'яної Могили, 5 – їхні аналоги на внутрішньому I кромлесі кургану в районі Велико-Олександрівка Херсонської обл., а також на кемі-обинських гробницях Високої Могили біля сусіднього с. Старосілля (10-11); 6-7 – основні куро-аракське й трипільське (кінець С-1) поховання I кромлеху Велико-Олександрівського кургану, 8-9 – наступна найдавніша кемі-обинська гробниця із зовнішнім II кромлехом; 12 – основна майкопська гробниця кургану с. Костянтинівка неподалік від КМ, 13 – посуд і грузила трипільського (розвинений С-1) зимовника на півострові Чонгар між КМ і Кримом.

А ось і, по-п'яте. А. Г. Кифішин відкрив у м/з 25 КМ виток літопису першоправителів, який надалі модернізували і продовжували у своїх міфологізованих історіях як шумери та вавілоняни й іудеї, так і пелазги та греки. Серед виявлених шумерологом дат і династій існують тісні відповідності двом попереднім пунктам III і IV, починаючи від першопредка Думузі та найдавнішого історика Каскісіма 6891-6774-6571 рр. до н. е., які передували спорідненим із потопами Сухуру-А й Енлілю-Паїлю 6571-5540-5358 рр. ([6, с. 230-258; 10, с. 257], порівняйте із датами сюжету III).

Ці висновки стали для **Ю. О. Шилова** (нар. у 1949) основою поглиблення писаної історії України та й Світу від киммерійських часів рубежу I–II аж до VII тис. до н. е. започаткування індоєвропейської спільноти та її первинної на Землі державності-цивілізації [8, 10]. Ним же було виявлено (див. мал. 1) на Кам'яній Могилі безпосередні сліди контактів жерців Аратти, Аріану, Шумеру (носіїв трипільської, середньостогівсько-ямної, куро-аракської та майкопської а/к), тим самим вирішено питання про семантику „Мамонта/Бика”, відкрита обізнаність місцевого населення з шумерським епосом про царя Гільгамеша та ін.

* * *

На жаль, рідкісна навіть для Заходу шумерологія практично відсутня на обширі пострадянських країн – і тому немає належної наукової критики публікаціям унікального фахівця А. Г. Кифішина. Археологи ж занадто упереджені як проти його, так і будь-яких іншофахових робіт про «свої» артефакти. Виключень, причому різного ґатунку, тут небагато. Це можна проілюструвати взаємодіями А. Г. Кифішина, Б. Д. Михайлова, Ю. О. Шилова – який систематизував та поглибив (відносно КМ також, познайомивши на ній двох своїх колег

Рис. 2. Письмо Кам'яної Могили (7-10) і його розповсюдження в індоєвропейських та ін. етнокультурах VII – III тис. до н. е. [див. 10, с. 322–323]:

1 – протошумерські таблички зі святилища Тергерія, Румунія (розкопки Н. Власа, визначення шумеролога А. Фалькенштейна); 2 – письмена Тергерії (VI–V тис. до н. е.), Шумера (рубіж IV–III), Крита (початок II тис. до н. е.); 3, 6 – письмена Трипілля [6, с. 54]; 4 – балканське письмо VI тис. до н. е.; 5 – напис на пряслиці з Трої II (2600–2450 рр.); 7 – м/н 63 КМ; 8 – письмена Елама, КМ, Месопотамії (за А. Г. Кифішиним і Б. Д. Михайловим); 9 – м/н 65 КМ; 10 – основний метод розшифровки А. Г. Кифішиним протошумерських надписів КМ (вверху) – це співставлення їх із найдавнішими та наступними письменами Шумера IV–III тис. до н. е.

[6, с. 11–20]), наробки представників багатьох дисциплін загальноісторичної науки.

Співробітництво «Кам'яногільської трійці» розпочалося відповідними доповідями на Міжнародній науковій конференції «Троя и её сокровища» (М., 25-28.11.1996), у матеріалах якої з цього приводу було опубліковано таке: «Каменная Могила могла быть священным центром тех народов, которые впоследствии, проходя через Троя, создавали такие очаги мировой цивилизации, как Шумер, Древний Египет, Древняя Греция, Этрурия, Италия» (Л. І. Акімова, провідний організатор Конференції). Невдовзі на цій хвилі вийшла збірка зі статтями А. Г. Кифішина, Ю. О. Шилова, Б. Д. Михайлова. Перший з них [7, с. 147–181] зосередився на розгляді традиції Потопу та переселення народу обширу КМ, що надалі відобразилося в єгипетських «Текстах пірамід» та шумеро-вавілонській «Поемі про Гільгамеша» – потрапивши звідтіля, за авторитетним визначенням світової науки, до іудейської «Тори» (Старого заповіту «Біблії»).

Є підстави вважати (див. у документальному романі Ю. О. Шилова «Цілитель» – К.; Мн.; М., 2003–2006), що така наукова сміливість А. Г. Кифішина стала підґрунтям для подальшого замовчування його робіт занадто обережним Б. Д. Михайловим. Та нехай би як науковці відкидають та „критикують” ці роботи, головну пересторогу відносно своєї монографії про «Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тысячелетий до н. э.» всевітньо безцінного Святителя висловив сам автор-першопроходець: «Предлагаю свой опыт дешифровки, прочтения и интерпретации части надписей Каменной Могилы, я хочу предупредить специалистов, что переводы носят крайне предварительный характер {...} Где-то удавалось найти убедительные материалы для сравнений, где-то я мог опереться на известные шумерские архивы, а где-то приходилось идти исключительно интуитивным путём, на который меня наталкивала та сумма представлений о древней культуре, что сформировалась в подсознании за долгие годы работы над раннешумерскими текстами» [6, с. 27]. Проте й при такому рівні достовірності отриманого дешифрування архіву КМ унікальним фахівцем слід не відкидати їх, а рухатися далі.

Вище дещо сказано вже про міжнародну підтримку цього шляху. Додамо сюди також позитивні відгуки на англomовне видання (у Лондоні – Нью-Йорку, 2015: [10, 11]) монографії Ю. О. Шилова «Джерела витоків української етнокультури» (К., 2002), доповнене видання якої отримало назву «Основы славянской цивилизации» (М., 2008). Між тим автор ще й «Прародины ариев» (К., 1995) став основною жертвою критики, яка зачепила також В. М. Даниленка й А. Г. Кифішина, – деякими співробітниками Інститутів археології, слав'янознавства,

етнології та антропології Російської академії наук, Відділку історико-філологічних наук РАН, а також Громадської палати Російської Федерації. «Критика» була розпочата в 2007 р. у складі міжнародного проекту, що розгорнувся напередодні «появлення указа президента РФ о создании Комиссии по противодействию попыткам фальсификации истории», і була спрямована, передусім, проти вивчення Кам'яної Могили, Трипілля та інших святинь України. Доповіді учасників видано у 2011 р. збіркою «Фальсификация исторических источников и конструирование этнократических мифов» [9].

Проте у тій же столиці РФ у 2013–2016 рр. під егідою тієї ж РАН була перевидана монографія «Прародина ариев» із позитивними відгуками академіків О. М. Трубачова та Б. О. Рибакова [8, с. 765–808], публіцистична книга «ПРА-Пращуры: Сказания первых славян» Ю. О. Шилова. Тут немало сторінок відведено КМ. Згадується вона, як обрядово-літературний першовиток, й у коментарях Ю. О. Шилова до московського перевидання (2013–2015) найдавнішої Священної книги «Веда словена» [див.: 8, с. 612–648; 10, с. 259–265 та ін.; 11].

Тож напрямом, закладений М. Я. Рудинським відкриттям «на шляху оформлення образного письма» Кам'яної Могили, ступив нині у стадію всесвітньої відомості та, сподіваємося, визнання.

Література

1. **Рудинський М. Я.** Кам'яна Могила / М. Я. Рудинский. — К.: Изд-во АН УРСР, 1961. — 140 с.
2. **Рудинский М. Я.** К вопросу о наскальных изображениях Каменной Могилы / М. Я. Рудинский // КСИА АН УРСР. — К., 1955. — Вып 5. — С. 64–70.
3. **Даниленко В. М.** Кам'яна Могила / В. М. Даниленко. — К.: Наукова думка, 1986. — 151 с.
4. Валентин Миколайович Даниленко. Життя археолога / Упорядн. М. В. Даниленко. — К.: ТОВ «Центр учбової літератури», 2013. — 256 с.; 4а. 100-летний юбилей учёного-археолога Валентина Николаевича Даниленко. — Там же (додаток). — 8 с.
5. **Михайлов Б. Д.** Петроглифы Кам'яної Могили: семантика, хронологія, інтерпретація / Б. Д. Михайлов. — К.: МАУП, 2004. — 292 с.
6. **Кифишин А. Г.** Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII – III тыс. до н. э. / А. Г. Кифишин. — К.: Аратта, 2001. — 872 с.
7. Жертвоприношение: Ритуал в культуре и искусстве от древности до наших дней / Науч. ред. Л. И. Акимова и А. Г. Кифишин. — М.: Языки рус. культуры, 2000. — 536 с.
8. **Шилов Ю. А.** Прародина ариев: обряды, мифы, история / Ю. А. Шилов. — 2-е изд. — М.; К.; Мн., 2013. — 816 с.

9. Фальсификация исторических источников и конструирование этнократических мифов / Отв. ред. и авт. В. А. Шнирельман. – М.: ИА РАН, 2011. – 382 с.

10. **Shilov Y.** Ancient History of Aratta–Ukraine / Y. Shilov. – L.–N.Y.: Amazon, 2015. – 470 p.

11. **Hooker T.** Megalithic Discoveries in Ukraine {Телефільм. – Лондон, 2015} // <https://www.youtube.com/watch?v=ImPSfclnCtY>

Ю. О. Шилов

**Каменная Могила в исследованиях М. Я. Рудинского
и последующих ученых**

Резюме

М. Я. Рудинский подытожил работы предыдущих исследователей Каменной Могилы и создал основу для дальнейшего изучения памятника В. Н. Даниленко, Б. Д. Михайловым и другими учеными. Главнейшим направлением стало открытие истоков письменности с её летописанием и др. священными текстами от конца палеолита до кануна железного века.

Ключевые слова: Каменная Могила, М. Я. Рудинский, В. М. Даниленко, Б. Д. Михайлов, А. Г. Кишишин, петроглифы, древнее письмо.

Yu. O. Shylov

Kamiana Mohyla in Researches of M. Ya. Rudynskiy and Later Scientists

Summary

M. Ya. Rudynskiy summarized works of previous researches of Kamiana Mohyla and created the basis for later explorations of V. M. Danylenko, B. D. Mykhailov and other scientists. The main direction was finding of written sources with its chronicle writing and other sacred texts from the late Paleolith till the pre-Iron Age.

Keywords: Kamiana Mohyla, M. Ya. Rudynskiy, V. M. Danylenko, B. D. Mykhailov, A. H. Kifishyn, pethroglifes, ancient writing.

ОДНА З МАЛОВІДОМИХ ПОЛТАВСЬКИХ ПУБЛІКАЦІЙ М. Я. РУДИНСЬКОГО

*Публікується текст статті Михайла Рудинського в газеті
«Зоря Полтавщини» 1946 р. та деякі коментарі до неї.*

Ключові слова: Михайло Рудинський, археологічні дослідження, Полтавщина, історія краю, місцева преса.

Спадщина відомого українського археолога, музейника, історика мистецтва, одного з керівників української археологічної науки та національного пам'яткоохоронництва 1920 – 1950-х рр., доктора історичних наук Михайла Яковича Рудинського (1887 – 1958) надзвичайно багата. До неї входять монографічні дослідження, брошури, сотні статей і публікацій, численні рукописи, щоденникові записи, листи, наукові звіти. Вагомим внеском в дослідження історії нашого краю є понад 30 наукових робіт дослідника, присвячених Полтавщині [7, с. 8–12]. Вже не працюючи в Полтаві, Михайло Якович підтримував тісний зв'язок із Полтавою, опікувався станом її музейних збірок та цікавився відбудовою «архітектурного обличчя» міста [7].

Серед матеріалів, які зберігаються в Науковому архіві Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, знаходяться документи, що безпосередньо стосуються наукової діяльності М. Я. Рудинського у другій половині 1940-х рр., зокрема, частина польової документації та описи колекцій досліджень Тараноярського могильника скіфського часу неподалік с. Мачухи [8]. У цей час М. Я. Рудинський постійно проживав у Києві, займаючи посаду вченого секретаря Інституту археології АН УРСР. Але він не був сухим кабінетним ученим, свої наукові дослідження Михайло Якович намагався популяризувати, зокрема, і через засоби масової інформації. Однією з таких робіт і була порівняно велика публікація в газеті «Зоря Полтавщини» від 7 липня 1946 р. за № 133 про заплановані археологічні дослідження на території Полтавського регіону.

У цій статті М. Я. Рудинський надав узагальнений огляд значного періоду в історії краю — від кам'яного віку до часу створення державності у східних слов'ян — Київської Русі, окреслив головні завдання археологічних досліджень на території Полтавської області, підкреслив перспективи найближчих у часі наукових обстежень археологами

академічних установ — Інституту археології АН УРСР та Інституту історії матеріальної культури АН СРСР на польовий сезон 1946 р.

Проте, прихованим змістом публікації для полтавців було інше. Вчений сповіщав друзям і своїм колегам у Полтаві, що він повернувся до Києва із заслання, що він став одним із очільників впливового академічного інституту й виконував обов'язки голови польового комітету головної науково-дослідної археологічної інституції України. У більшості з полтавців після такої публікації в головній газеті області вже не виникало питань щодо можливості контактів з колишнім директором Полтавського музею, а це сприяло налагоджуванню співпраці з керівництвом області, Полтавського району, господарниками, вчителями і краєзнавцями.

З метою ознайомлення загалу істориків, краєзнавців, археологів, усіх, хто цікавиться стородавньою історією Полтавщини, ми вирішили здійснити чергову публікацію тексту цієї роботи М. Я. Рудинського. Адже, як виявилось, вона мала певні наслідки щодо наступної діяльності Полтавського краєзнавчого музею, сприяла справі відродження і формування знищених війною колекцій, а сам факт повідомлення про приїзд на Полтавщину автора відобразився на долях як колишніх наукових співробітників М. Я. Рудинського, так і молодих полтавських науковців.

Текст статті подається без змін і скорочень за опублікованим у часописі варіантом, зі збереженням особливостей лексики і стилістики М. Я. Рудинського [6].

Археологічні дослідження на Полтавщині¹

Археологічне вивчення Полтавщини набуває особливого значення в світлі сучасних завдань української радянської археології.

В значнішій своїй частині Полтавщина розташована в лісо-степовій смузі, яка являє собою межу суцільного масиву північної частини СРСР і неосаяжних степів півдня, що проходять через увесь євразійський суходіл від Угорщини, Румунії і України до східних кордонів Монголії. Це географічне положення Полтавщини продиктувало її давню минувшину. В її археологічних пам'ятках яскраво відбилася боротьба двох світів, двох різних укладів, двох різних господарчих форм: укладу осілого, хліборобського населення лісо-степової смуги і кочового населення, що жило з скотарства, яке вимагало постійних переходів з місця на місце в шуканні нових пасовиськ. З одного боку

¹ Автор висловлює щирю вдячність доценту В. М. Самородову за відшукування якісного відбитка тексту статті.

— довгочасові поселення, з другого — часові стоябища. З одного боку — добре обладнані оселі з використанням дерева і глини, з другого — якісь легкі спорудження типу яток чи юрт, з матеріалів, які легко переносити чи перевозити. З одного боку — бики, що їх запрягають до плуга, і з другого боку — коні, що допомагають швидко пересуватись.

Осілий, хліборобський уклад рельєфно позначився на Посуллі, в сточищі Псла і понад Ворсклом¹. За Ворсклом починається степ. Над Коломаком сліди осілого населення лісостепу слабшають і їх уже не знайти понад Ореллю — цією степовою річкою.

Початок багатовікової боротьби осілих хліборобів і кочових скотарів губиться в глибині історії. Перші оборонні спорудження осілого населення лісостепу — обнесні валами й ровами городища — відносяться до так званої скіфської епохи і датуються VI віком до нашої ери. Скіфи були першими завойовниками нашого краю. За ними, одна по одній, степовим коридором набігали зі сходу хвилі нових завойовників: сарматів і аланів, гуннів і аварів, печенігів, половців і татар. Татарські погроми, які почалися у XIII сторіччі, тривали до другої половини XVIII віку і підкорення Криму².

Вивчення історії осілого населення лісостепу є одним з найперших і найбільших завдань нашої археологічної науки, яка ставить стрижневою проблемою питання про походження східного слов'янства і шукає його зародків саме в межах лісостепу, там, де в X — XI віках з об'єднання східно-слов'янських племен виникає могутня держава з центром у Києві.

Ми знаємо на Полтавщині пам'ятки слов'ян VIII — X віків нашої ери. Це городища і поселення т. зв. роменського типу, виявлені вперше на Роменщині, в сточищі Сули, а потім і далі, на схід, понад Ворсклом. До того часу відноситься і городище в Полтаві, що його почали досліджувати торік³ [3; 4]. Візантійські і арабські історики VI — VII сторіч говорять про незліченні племена «антів», в яких ми впізнаємо слов'ян. До часів «антів» відносяться виявлені в околицях Полтави славетні скарби, між іншим і відомий скарб золотих і срібних речей візантійського і східного мистецтва, знайдений біля села Мала Перещепина⁴.

¹ Мається на увазі р. Ворскла (це і далі — примітки автора публікації).

² Анексія Росією Кримського півострова відбулася у 1783 р., після зречення останнього хана Шагін Герая. На цій території була утворена Таврійська губернія.

³ 1945 р., розвідкові обстеження Іванової гори у Полтаві, проведені І. І. Ляпушкіним за участі Полтавського краєзнавчого музею і Г. О. Сидоренко.

⁴ Для сучасних дослідників співставлення М. Я. Рудинським хронології появи Малоперещепинського скарбу з часом побутування «антських» слов'янських ста-

Ми впізнаємо слов'ян і в «венетах» історичних джерел перших віків нашої ери (цікаво, що ця назва збереглася і досі у фінів, які називають слов'ян «венейя», «вене», «венеа»).

Але в глибших історичних джерелах — до нашої ери — про слов'янську народність і слов'янські племена ми не маємо певних даних. Описуючи нашу країну під назвою Скіфії, що являла собою строкату суміш різних племен і різних народностей, «батько історії», грецький історик V-го віку до нашої ери Геродот називає в межах лісостепової України цілий ряд племен, серед яких, поза сумнівом, були й предки східних слов'ян.

З цього погляду нашу увагу притягають до себе племена «скіфів-хліборобів» і «скіфів-орачив», яких Геродот уміщує саме в межах центральної України¹.

Полтавщина в цілому і, зокрема, Полтавський район дуже багаті на пам'ятки скіфської епохи. Північно-східна частина Полтавщини здавна уславилася своїми просторими могильниками скіфської доби. На Зіньківщині, коло містечка Більське², розташоване відоме городище скіфської доби, одне з найбільших городищ в СРСР³. В межах Полтавського району відзначено численні могильники і поселення скіфської епохи [5].

Дослідити їх, виявити господарські й виробничі форми того населення, яке лишило їх по собі, щоб протиставити чи, навпаки, пов'язати їх з пізнішими пам'ятками першого тисячоріччя нашої ери і слов'янством, — так виглядає завдання наших археологічних досліджень.

В цьому році⁴ Академія наук УРСР провадитиме археологічні дослідження на Полтавщині в трьох пунктах: на Посуллі, в межах Лубенщини й Лохвиччини (розвідки наукового співробітника Інституту археології Академії наук УРСР Ф. Копилова) — для вивчення пам'яток

рожитностей зовсім не викликає суттєвих заперечень, адже переміщення болгарських племен до Подунав'я відбувалося за діяльної участі саме слов'янського антського населення, з яким давні болгари мирно співіснували на теренах Полтавщини.

¹ М. Я. Рудинський притримувався поглядів стосовно «осілих» скіфів як землеробського населення лісостепу, що мало праслов'янські корені.

² Сучасне с. Більськ Котелевського району Полтавської обл.

³ М. Я. Рудинський вже на той час був упевнений у тому, що Більське городище, яке він відвідав у 1920-х рр., є найбільшою укріпленою пам'яткою скіфського часу на теренах широких просторів Євразії.

⁴ 1946 р.

слов'янської епохи і великокнязівських часів [1; 2], у Полтаві і понад Ворсклом та Мерлою (розвідки і розкопани наукового співробітника Інституту історії Матеріальної культури Академії наук СРСР І. Ляпушкіна) — для вивчення пам'яток довеликокнязівської епохи (VIII — X сторіччя нашої ери) [3; 4] і в південній частині Полтавського району — в околицях Мачух, Ст. Сенжар¹ (розкопани² М. Рудинського) — для вивчення пам'яток скіфської доби VI — III сторіччя до нашої ери [8]³.

Михайло Рудинський —
вчений секретар Інституту
археології Академії наук УРСР

Література

1. **Копилов Ф. Б.** Посульська експедиція 1945–1946 рр. / Ф. Б. Копилов // АП УРСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1949. — Т. I. — С. 246–253.
2. **Копилов Ф. Б.** Посульська експедиція / Ф. Б. Копилов // АП УРСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1952. — Т. III. — С. 307–311.
3. **Ляпушкін І. І.** Старослов'янське поселення VIII — XIII ст. на території м. Полтави (за матеріалами польових розшуків 1940, 1945 і 1946 рр.) // АП УРСР. — К., 1949. — Т. I. — С. 58–75.
4. **Ляпушкін І. І.** Итоги полевых изысканий 1945 г. в бассейне р. Ворсклы и некоторые выводы из них / И. И. Ляпушкин // СА. — М.: Изд-во АН СССР, 1951. — Т. XV. — С. 17–43.
5. **Ляпушкін І. І.** Днепровское Лесостепное Левобережье в эпоху железа // МИА. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1961. — № 104. — 382 с.
6. **Рудинський М.** Археологічні дослідження на Полтавщині / Михайло Рудинський // Зоря Полтавщини. — м. Полтава. — 1946. — 7 липня. — № 133 (4876). — С. 4.
7. Михайло Якович Рудинський (1887–1958): біобібліографічний покажчик // ІА НАНУ; ЦП НАНУ і УТОПІК; ЦОДПА; [укл. Шовкопляс І. Г., Супруненко О. Б., Удовиченко О. І.]. — К.; Полтава: Археологія, 2001. — 32 с.
8. **Рудинський М. Я.** Мучухська експедиція Інституту археології в 1946 р. / М. Я. Рудинський // АП УРСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1949. — Т. II. — С. 79–110.

¹ Сучасні с. Старі Санжари Новосанжарського району Полтавської обл.

² Слово «розкопани» М. Я. Рудинський використовує у значенні — проведення археологічних розкопок.

³ Зазначимо, що робота всіх запланованих М. Я. Рудинським експедицій була проведена й завершилася успішно.

И. С. Мельникова

Одна из малоизвестных полтавских публикаций М. Я. Рудинского

Резюме

Публикуется текст малоизвестной и практически недоступной на сегодняшний день газетной статьи М. Я. Рудинского об археологии Полтавщины и проведении на территории области археологических исследований академическими учреждениями в 1946 г.

Ключевые слова: Михаил Рудинский, археологические исследования, Полтавщина, древняя история края, местная пресса.

I. S. Melnikova

One of the Little-known Publications by M. Rudynskyi

Summary

This publication provides the text of the little-known and practically inaccessible to date newspaper article by M. Rudynskyi about the archeology of Poltava region and archaeological research by academic institutions in 1946.

Keywords: Mykhailo Rudynskyi, archaeological research, Poltava region, ancient history of the region, local press.

II

МУЗЕЙНІ ВИМІРИ ДІЯЛЬНОСТІ

М. Я. Рудинський із співробітниками під час досліджень Кам'яної Могили.
Робочий момент. Фото 1951 р. ОМКМ.
О. В. Принь, Ю. О. Пуголовок, Ю. М. Берест. Опис, № 49.

РОЗДУМИ ПРО ОРНАМЕНТАЛЬНИЙ ГЕНОКОД УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА

Про формування орнаментального генокоду українського мистецтва на археологічних та етнографічних прикладах спадщини славетного полтавця Федора Вовка (1847, с. Кряківка Пирятинського повіту — 1918, м. Жлобін, поблизу Гомеля), відомого антрополога, палеонтолога, археолога, етнолога, музеолога, життя і діяльність якого пов'язані з Полтавщиною і земським музеєм, одного з наставників Михайла Рудинського.

Ключові слова: Ф. К. Вовк, Мізинська стоянка, палеоліт, орнамент, українське мистецтво.

Витоки духовної культури і різновидів світового мистецтва в їх синкретизмі сягають кам'яної доби. Мистецькі зразки в Україні з'явилися у муст'єрську епоху — добу середнього кам'яного віку (150 тисяч років тому). Та найбільш визначним об'єктом доби пізнього палеоліту (20—18 тисяч років тому) стала Мізинська палеолітична стоянка на Чернігівщині, яку Ф. К. Вовк знайшов, за спогадами дочки Галини, навесні 1907 р. випадково. Після відвідин Чернігівського музею, де вчений побачив велетенські кістки, привезені туди з Мізина місцевими селянами, він уперше оглянув стоянку, хоча ніде про це інформації не опублікував [6, с. 232].

На початку наступного літа з археологами С. І. Руденком і П. П. Єфименком Ф. К. Вовк розпочав там розкопки, де віднайшов надзвичайно цінні знахідки — орнаментовані речі, виготовлені з ікла мамонта. З ними вчений прибув до Чернігова на XIV Археологічний з'їзд й у своїй сенсаційній доповіді повідомив про відкриття, продемонструвавши знахідки, аналогів яким до того часу не було. До речі, учасником досліджень у Мізині був і М. Я. Рудинський, який пізніше репрезентував і пропагував ці наукові здобутки.

Мізинські пам'ятки настільки оригінальні, що їх можна розглядати як місцеву культуру мадленської доби у ділянці матеріальної частини — кістяного виробництва і духовної — мистецтва культури мадлену [6, с. 237]. Ф. К. Вовк відразу зацікавився архаїчним Мізинським мистецтвом. У фігурках він вбачав «пташок», розрізняв у них оперення, дзьоб та інші атрибути. В наступному комплексі, виготовленому з ікла мамонта, Ф. К. Вовк визначив «фалічні фігурки» і серед них браслет з тонкої пластини, орнаментований безкінечником, ром-

бом, ялинкою. Це — найстаріші прояви світового мистецтва, нанесені на вироби з бивнів мамонта, рогів оленя. Саме їх археолог, антрополог і етнограф Ф. К. Вовк визначив як «пташки», «фалічні фігурки». Інші ж фахівці називали їх стилізованими жіночими зображеннями з вирізьбленим трикутником — жіночим поясом сором'язливості, що було характерним для пізніших трипільських знахідок. Нашого земляка щодо скульптурних зображень первісної людини підтримували його учень П. П. Єфименко й пізніше учень останнього П. Й. Борисковський [6, с. 238–239].

Мистецтво Мізинської стоянки неодноразово було представлено на виставках, зокрема, у Києві М. Я. Рудинським (1931 р.), де монографічний показ включав кістяний браслет, «фалічні фігури» і «пташок». Їх було передано з Петроградського Російського музею. Чимало матеріалів залишилося у Чернігові, Львові. На сьогодні неподалік Мізина функціонує краєзнавчий музей (колишній будинок Ф. К. Вовка) у селі Псарівка [6, с. 242], де представлена історія знахідки світового масштабу.

Згадаймо, що Ф. К. Вовк вперше про себе авторитетно заявив як дослідник, коли виступив з рефератом «Основные черты южнорусской орнаментики» на III Археологічному з'їзді у Києві (1874 р.). Він проаналізував особливості орнаменту, його географічні, рослинні й тваринні різновиди і, поєднуючи з критиком Дмитром Стасовим, висловив припущення, що подібні орнаменти характерні для мистецтва багатьох народів, а розвивалися вони, швидше за все, паралельно. Цього висновку дійшла наприкінці ХХ століття й американська дослідниця народного мистецтва Мері Келлі, яка підтверджує транс-континентальні зв'язки й аналогії в мистецтві, побуті, житті.

Якщо не рахувати перших іноземних подорожуючих у XVII столітті (Олеарія, Гійома Боплана), які згадували про писанки, то вперше їх вивченням у середині 1870-х почав займатися саме Ф. К. Вовк [5, с. 182].

Очевидно, вивчення символіки писанок Ф. К. Вовком змолоду, в яких сонячні мотиви, як джерело життя, світла, тепла займали перше місце і були домінуючими в поганських культурах стародавніх, диких і цивілізованих народів, спричинили його наукове «крилате» сприйняття знахідок з Мізина. Тим більше, що у казках світу яйце розглядається як джерело життя, а птах — як першопричина [5, с. 186].

Знахідки степового «Ермітажу» — Кам'яної Могили біля Мелітополя — з найстарішими в наших землях плитками — чурингами, гальками — прообразами предків — тотемів, галунків у печері Мас д'Азіль (Французькі Піреней) з орнаментациєю вохрою у вигляді кружечків, зигзагів, овалів, а також відкриття в аборигенів Австралії та близь-

ких їм за розвитком народів, поєднуються з основними уявленнями про життя природи й людського суспільства. Ці культові предмети, якими, вочевидь, були і кістяні знахідки, орнаментовані зигзагами, лініями, безкінечником, зображували тотемних прашчурів: змій, черепах, риб, птахів, тварин, рослин [7, с. 72].

Орнамент, як найбільш розповсюджений вид образотворчого мистецтва, зазнав найменших змін з часу його виникнення. Перші художні ідеограми, а саме: ромбічні меандри, пов'язані з космічними явищами, рухами Сонця, Місяця, стали і першими в історії людської думки ідеограмами Життя та Добробуту [2, с. 382–383].

Поступово ці орнаменти мадленської доби в мистецтві малюнку, пластики, кольорового розпису, що вийшли із поєднання корисного, красивого і функціонального та належали давньому художнику – чаклуну – магу-естету, до яких вперше доторкнувся Ф. К. Вовк, стали найкоштовнішими для світової історії мистецтва взагалі й українського зокрема. Без перебільшення, форми ромбічних візерунків є загальнолюдськими і використовуються протягом усієї історії у текстилі, кераміці, плетенні з рослинних матеріалів, різьбленні на дереві, кістці тощо.

В генезі орнаментів, які використані майже в усіх мистецьких видах, простежується шлях від крапки, стрічки, ламаної лінії, безкінечника або меандра до ромба. Останній є змістовим кодом світового мистецтва. Він трансформується з безкінечника в ромб і навпаки, як це можна спостерігати в орнаменталізмі Мізинського браслета, створюючи в первісному мистецтві образ життєвої енергії – Сонця, Місяця, врожайності, життєдайності й оберегу. Найпопулярнішим мотивом виробів з текстилю, вишивок в Україні і на Полтавщині саме й є ромб, а полтавських писанок – безкінечник, витоки якого простежуються ще від Мізинської палеолітичної стоянки і, напевне, включають широкий спектр явищ. Автор відомого наукового дослідження про релігійні уявлення стародавнього населення Європи Марія Гімбутас трактує меандри як космічні символи, пов'язані з водною стихією. На Полтавщині цей мотив включає поняття вічності, безкінечності життя, яке пробуджується весною і нагадує кривий танок на весняних пагорбах, що водили наші прашчури, а в середині 1990-х років – члени Полтавського міського етнографічного гурту «Орта», керованого знавцем і шанувальником народного мистецтва Володимиром Данилейком.

Художник весни мистецтва, тобто, кам'яної доби, творив, зрозуміло, за законами трансценденції, від серця, сучасний же академічний мистець добре знає, що різні лінійні знаки, нанесені на площину, викликають відповідні почуття, зокрема, змієподібна лінія хвилює

Рис. 1. Мізинські і піренейські знахідки та зразки орнаментики витворів народного мистецтва з Полтавщини.

1-3 – зразки мистецьких знахідок з Мізина (статуетки у вигляді пташок і фалоса); 4-5 – браслет зі стародавнім ромбічним і ромбічно-меандровим орнаментом (Мізин); 6 – масдазільські знаки на гальках (Французькі Піреней); 7-8 – зразки полтавських вишивок з ромбами; 9 – мотив безкінечника, найпопулярнішого писанкового візерунку на Полтавщині.

людську уяву, а певні композиційні та колористичні прийоми підсилюють їх [3, с. 133].

Таким чином, людина і в давнину мистецькими засобами виявляла «первісну філософію» особливо складних понять, і Ф. К. Вовк мріяв написати ґрунтовну працю про мистецькі особливості Мізинської знахідки, та Перша світова і громадянська війни завадили цьому статися.

Сьогодні наукова спадщина вченого європейського рівня, веле-та українського народознавства глибоко вивчається, осмислюється і використовується етнологами, в тому числі й на Полтавщині. Ім'я вченого увічнено на рідній землі, в с. Крячківка: на будинку, в якому народився славетний полтавець, до 160-річчя від дня його народження, встановлено меморіальну дошку та відкрито Музей Федора Вовка, адже храмам муз він присвятив своє гаряче серце.

Література

1. **Галян Г.** Полтавець Федір Вовк та його вплив на розвиток музейництва / Галина Галян // Берегиня. — 2002. — № 4 (35). — С. 51–58.
2. Наука и человечество. 1976: междунар. ежегодник. — М.: Знание, 1975. — 400 с.
3. **Кашуба-Вольвач О.** Профессор М. Л. Бойчук и «Бойчукизм» / О. Кашуба-Вольвач, О. Сторчай // Образотворче мистецтво. — 2009. — № 3 (71). — С. 4.
4. **Рыбаков Б. А.** Происхождение и семантика ромбического орнамента / Б. А. Рыбаков // Сборник трудов НИИ художественной промышленности. — Вып. 5: Музей народного искусства и художественные промыслы. — М.: Изобразит. искусство, 1972. — С. 127–134.
5. **Сумцов Н. Ф.** Писанки / Н. Ф. Сумцов // Киевская старина: ежемесячный исторический журнал. — К., 1891 — Т. 23. — С. 151–169.
6. **Франко О. О.** Федір Вовк – вчений і громадський діяч / О. О. Франко. — К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2000. — 378 с.
7. **Чмихов М. О.** Археологія та стародавня історія України: курс лекцій / М. О. Чмихов, Н. М. Кравченко, І. Т. Черняков. — К.: Либідь, 1992. — 376 с.

Г. И. Галян

Размышления об орнаментальном генокоде украинского искусства

Резюме

О формировании орнаментального генокода украинского искусства на археологических и этнографических примерах из наследия уроженца Полтавщины Федора Вовка (1847, с. Крячковка Пирятинского уезда – г. Жлобин, вблизи Гомеля), известного антрополога, палеонтолога, археолога, этнолога, музееолога, жизнь и деятельность которого тесно связаны с Полтавщиной и земским музеем.

Ключевые слова: Ф. К. Вовк, Мизинская стоянка, палеолит, орнамент, украинское искусство.

G. I. Galian

Reflections on Ornamental Genome of Ukrainian Art

Summary

Concerning ornamental genome of Ukrainian art on archaeological and ethnographic samples from Poltava region native-born Fedir Vovk (1847, Kriachkivka village Pyriatyn district – Zhlobyn town near Homel), famous anthropologist, paleontologist, archeologist, ethnologist, museologist, whose life and work were closely connected to Poltava region and Zemstvo museum.

Keywords: F. K. Vovk, Mizynets encampment, Paleolithic, ornament, Ukrainian art.

ДО ГЕОГРАФІЇ ПОШИРЕННЯ ГРОШОВО-РЕЧОВИХ СКАРБІВ ПОЧАТКУ 1360-х рр. З ІСТОРИЧНОЇ ПОЛТАВЩИНИ

Повідомлення про знахідку золотоординського грошово-речового скарбу у Золотоніському районі на Черкащині.

Ключові слова: золотоординський період, скарб, Золотоніський район, Черкаська область, монети, гривни.

Улітку 2016 року до автора, як експерта з питань нумізматики Золотої Орди, звернувся за допомогою гр. А. О. Галушка, який виставив на сайті східної нумізматики фото комплексу у складі ординських дангів і гривень (<http://rasmir.com/FORUM/index.php?/gallery/album/11-klad-vremen-zolotoj-ordy/>), знайдених, за його словами, випадково на ріллі у квадраті площею 50 x 100 м поряд з річкою Золотоношка в межах її заплави у Золотоніському районі Черкаської області. Усього комплекс налічував 23 монети і 5 гривен. Автор вдячний Анатолію Олеговичу за дозвіл на публікацію фото його знахідок. Звісно, що подальша доля цих предметів автору невідома.

Із 23 монет, на жаль, на момент визначення були наявні тільки 19 (табл. 1, 2).

Середня маса дангів монетних дворів, розташованих у Нижньому Поволжі (Сарай, Сарай ал-Махрусса, Сарай ал-Джадід, Гюлістан) становить 1,526 г (що складає біля 133 дангів на 1 татарську гривню-сом). Дешо нижча маса дангів хана Узбека і ранніх дангів Джанібєка зумовлюється їх зношеністю за 40-10 років в обігу (з інтенсивністю 0,08-0,05 г/рік). Визначена середня маса монет у скарбі мало відрізняється від законної ваги дангів нижньоволзького карбування цього часу в 1,5593 г [1, с. 326]. Ця маса є навіть більшою, ніж у середньому трапляється у скарбах (1,48–1,51 г), що свідчить про мінімальну участь схованих в скарбі монет у грошовому обігові.

Середня маса дангів чекана Азаку (нині м. Азов) повністю відповідає законній вазі в 1,3098 г срібла 895 проби [1, с. 196]. Малі втрати ваги (0,003 г/рік) зумовлені тим, що данги Азаку відкарбовані незадовго до їхнього захоронення у скарбі.

Зазначені розрахунки дозволяють дійти висновку про те, що знайдені монети відносно мало перебували в обігу, а, швидше за все, зберігалися як засоби накопичення срібла (зокрема, для їхньої переплавки

Таблиця 1

Хани – емітенти монет комплексу й їх кількість

Хан	Роки правління	Кількість
Узбек	1313–1341	6
Джанібек	1342–1357	7
Бердибек	1357–1359	3
Кульна	1359–1360	1
Хизр	1360–1361	1
Ордумелік	1361	1
<i>Всього</i>		<i>19</i>

Таблиця 2

Коротка атрибуція і вага монет комплексу

№	Хан (емітент)	Монетний двір	Рік Хіджри	Рік від Р.Х.	Вага (г)
1	Узбек	Сарай ал-Махрусса	722	1322	1,45
2	Узбек	Сарай	Тип 734	Тип 1333/34	1,50
3	Узбек	Сарай	Тип 734	Тип 1333/34	1,51
4	Узбек	Сарай	739	1338/1339	1,48
5	Узбек	Сарай	? кін.730-х	? кін.1330-х	1,53
6	Узбек	Сарай	740	1339/1340	1,46
7	Джанібек	Сарай ал-Джаділ	746	1345/1346	1,55
8	Джанібек	Сарай ал-Джаділ	746	1345/1346	1,46
9	Джанібек	Сарай ал-Джаділ	747	1346/1347	1,50
10	Джанібек	Сарай ал-Джаділ	748	1347/1348	1,53
11	Джанібек	Сарай ал-Джаділ	750	1349/1350	1,53
12	Джанібек	Сарай ал-Джаділ	752	1351/1352	1,51
13	Джанібек	Гюлістан	752	1351/1352	1,55
14	Бердибек	Гюлістан	759	1357/1358	1,56
15	Бердибек	Сарай ал-Джаділ	759	1357/1358	1,54
16	Бердибек	Азак	759	1357/1358	1,29
17	Кульна	Гюлістан	761	1359/1360	1,55
18	Хизр	Сарай ал-Джаділ	761	1360	1,59
19	Ордумелік	Азак	762	1361	1,32

у зливки-гривні). Тобто, на початку 1360-х років на території центральної і північної України ще існував безмонетний період (монети розглядалися як дрібні зливки срібла або матеріал для переплавки у більші зливки).

Час захоронення скарбу датується наймолодшою монетою – азакським дангом хана Ордумеліка (рис. 1), який був при владі менше одного місяця – у вересні 1361 року (762 році Хіджри). Тобто, час захоронення скарбу – не раніше кінця 1361 року. Це співпало в часі з активною експансією Великого князівства Литовського на чолі з князем Ольгердом на землі сучасної України, в період «Великої Зам'ятні»

Рис. 1. Данг хана Ордумеліка, карбування м. Азака (№ 19)
і прорисовка типу.

Рис. 2–3. Загальне фото скарбу та одна
із гривень новгородського типу.

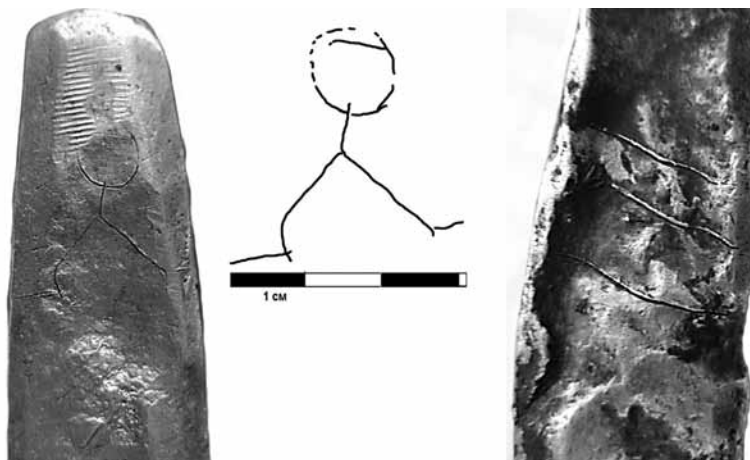

Рис. 3–6. Фото гривень із графіті
та прорисовка зображення на одній з них.

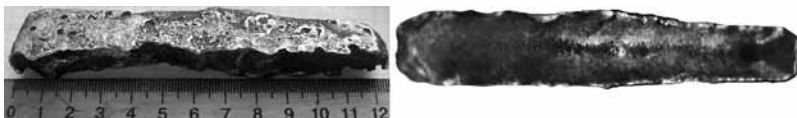

Рис. 7–8. Татарська гривна – «сом» (вигляд збоку і зверху).

у Золотій Орді (Улусі Джучі), що розпочалася з другої половини 1359 року. Основним джерелом надходження срібла на ці землі залишалися монети Золотої Орди. Наслідують цим монетам, які, орієнтовно, на початку 1360-х років з'явилися в уділах, відданих в управління Ольгердовичам, у цьому скарбі не було.

Усі монети, крім данга хана Ордумелика, є доволі поширеними і не є рідкісними.

Із п'яти гривень (рис. 2–3) чотири належали до так званого «новгородського типу» (вагою 194,1; 198,0; 199,0 і 199,8 г). Одна – «човноподібна» недбало пролита татарська гривна – «сом» (з вагою 203 г).

На одній із новгородських гривень наявне графіті, що нагадує схематичне зображення людини (можливо, тамга) (рис. 4–5), на другій – риски-поділкі (рис. 6).

Не виключено, що цей скарб був схоронений у 1362 році, коли відбулася знаменита битва біля Синіх Вод (нині – річка Синюха), унаслідок якої литовцями були розбиті війська татарських емірів з Північно-Західного Причорномор'я [2]. Після битви влада Литви на короткий час поширилася на цю частину Причорномор'я, але в тому ж або наступному році територія знову була передана Мамаєвій Орді. Розподіл зазначених територій, як виглядає, проходив мирно. Західніше долини Ворскли і північніше субширотного відрізка Хоролу розташовувалися володіння удільних князівств у складі Великого князівства Литовського, а південніше й у долині Ворскли та на схід від неї – Орди (емірату) Мамає.

Література

1. Пономарёв А. Л. Эволюция денежных систем Причерноморья и Балкан в XIII–XV вв. / А. Л. Пономарёв. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 2011. – 672 с.
2. Batūra R. Mėlynujų Vandenių mūšio pergale 1362/1363 / R. Batūra. – Vilnius: Vesmė, 2012. – 12 s.

Л. Н. Булава

**К географии распространения денежно-вещевых кладов
начала 1360-х годов на территории исторической Полтавщины**

Резюме

Приводятся краткие данные о находке золотоордынского денежно-вещевого клада в Золотоношском районе Черкасской области. Охарактеризован его состав, атрибуции составляющих, аргументы в пользу датировки комплекса, к сожалению, оказавшегося в частной коллекции.

Ключевые слова: золотоордынский период, клад, Золотоношский район, Черкасская область, монеты, гривны.

L. N. Bulava

**To the Geography of Monetary Material Treasures Wide-spreading of 1360s
at the Territory of Historic Poltava Region**

Summary

Short data about the Golden Horde monetary material treasure finding in Zolotonosha district Cherkasy region are given. Its structure, constituents attribution, arguments in favor of dating of a complex belonged to private collection is characterized.

Keywords: the Golden Horde period, treasure, Zolotonosha district, Cherkasy region, coins, hryvnas.

Т. К. Кондратенко, Р. В. Прохватолю
(м. Полтава)

ДВІ КРЕМІННІ МИСЛИВСЬКІ РУШНИЦІ XVIII СТОЛІТТЯ ЗІ ЗБРОЯРСЬКОЇ ЗБІРКИ В ПОЛТАВІ

Висвітлюється участь відомого вченого і пам'яткоохоронця М. Я. Рудинського у порятунку антикварної зброї, що зберігалась у дворянських маєтках на Полтавщині в 1918 – 1919 рр. Розглядаються дві кремінні мисливські рушниці XVIII ст., які, вірогідно, були привезені до музею М. Я. Рудинським з маєтку князя В. С. Кочубея у Диканьці.

Ключові слова: М. Я. Рудинський, Полтавщина, Диканька, князь Віктор Сергійович Кочубей, антикварна зброя, мисливська рушниця.

Серед багатогранної, плідної та ще не до кінця дослідженої діяльності Михайла Яковича Рудинського (1887–1958) осібно стоїть період, присвячений рятуванню національних цінностей, що опинилися під загрозою знищення у перші роки після жовтневого перевороту 1917 р. У вирі подій Української революції предмети історико-культурного значення з покинутих поміщицьких маєтків стали об'єктами знищення, відвертого грабування, а отже більшою частиною мали піти в небуття.

Значну роль у порятунку «культурних скарбів нації» відіграло Українське наукове товариство досліджування й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині, яке в січні 1919 р. виступило з ініціативою створення Губернського комітету охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи (губкопмис). До складу нової фундації увійшов і М. Я. Рудинський. За короткий час він, разом з іншими співробітниками комітету, організував облік і охорону пам'яток у колишніх маєтках, переправивши цінні історико-культурні речі до земського музею. З метою збереження пам'яток музейного значення у складі виїзної комісії комітету, Михайло Якович неодноразово вирушав у райони губернії, рятуючи родинний архів, картини, гравюри, мініатюри у маєтку Кочубея в Диканьці, витончені художні вироби з фарфору і бронзи з маєтку Іловайського в с. Абазівці, цінну колекцію князя М. В. Репніна в Яготині та багато інших предметів, що стали згодом окрасою збірок полтавських музеїв [9].

Досліджуючи колекційну збірку зброї Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, автори звернули увагу на

окремі чудові зразки антикварної вогнепальної і холодної зброї XVIII – XIX ст., яка значною частиною нині залишається депаспортизованою. Наявна фондово-облікова документація дозволяє встановити лише те, що ця зброя у передвоєнний час (1939 р.) вже знаходилась у музейному фондї, однак походження вже залишалось невідомим.

Світло на це питання певною мірою проливає вивчення діяльності Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині і самого М. Я. Рудинського. Так, звіти про діяльність товариства містять доволі детальну інформацію про надходження предметів озброєння до музею у 1919 р.:

«В лютім 13-го з дому Гриневича вивезено в музей зброї 22 номери; 17.02. – від Вардакова – східна зброя 5 штук; 27.02; із ЧК одержано 32 штуки різної зброї; 04.03. з ЧК 2 рушницї; 30.03. з Мебельного складу Будівельної комісії взято 200 шт. зброї; 04.04. зброї 72 предмети» [3, с. 100, 104.].

Про роботу М. Я. Рудинського з порятунку цінностей, у тому числі і старовинної зброї з покинутих дворянських маєтків, згадує у спогадах Валентин Федорович Ніколаєв (1889–1973) – завідувач Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства, а згодом Народного музею Полтавщини у 1916–1919 рр. Особливу увагу привертає його розповідь про порятунок «скарбів» з маєтку князів Кочубеїв у Диканьці [9, с. 20–21; 10].

Старовинний козацький рід Кочубеїв, що отримав рангові землеволодіння на Полтавщині ще у XVII ст., славився вишуканими предметами оздоблення палацу. Серед речей, що прикрашали його інтер'єри, не останнє місце займала холодна і вогнепальна зброя [6, с. 139]. Ще у XVIII ст. у середовищі аристократії і вищого дворянства колекціонування зброї стало звичним явищем. На початку XX ст. в Російській імперії відомими були великі приватні колекції, тим паче, що колекціонування зброї і зберігання її в маєтках не регламентувалось жодними нормативними документами [15]. Таким чином, палацові колекції зброї отримали широке розповсюдження. У таких колекціях, перш за все, зберігалась вишукана холодна і вогнепальна мисливська зброя, адже полювання вважалось «найбільш корисною і найкращою розвагою», що дозволяла розвинути швидкість рухів та вправність, необхідних для оволодіння більш потужною військовою зброєю. Бойову зброю в садибах зберігали учасники військових подій. Вона знаходилась на стінах віталень, нагадуючи про подвиги предків і господарів [13, с. 15].

Кочубеївський палац, що налічував близько 100 кімнат, «був буквально набитий в окремих кімнатах (кілька віталень, кабінет князя, буфетні приміщення, канцелярія) картинами,... старовинною

бронзою,... гобеленами, цінним фарфором, фаянсом, старовинною зброєю...». У 1919 р., розуміючи небезпеку знищення цих цінностей, В. Ф. Ніколаєв і його помічник М. Я. Рудинський відібрали предмети, що підлягали перевезенню до музею: «Вирішено було взяти більшу частину картин, бронзи і килимів, всю зброю (старовинну)» [10, с.17–18].

Збереглися реєстри предметів, що їх вдалося врятувати з палацу у квітні 1919 р., де, зокрема, зафіксовано 72 одиниці старовинної зброї. Це лише частина тих цінностей, які містив будинок Кочубеїв, адже він уже до того був пограбований в ході революційних подій місцевими мародерами. Цінності вивезли досить вчасно, бо в кінці 1919 р. палац згорів ушент [11, с. 58–61].

Таким чином, частина депаспортизованих зразків давньої зброї з сучасної музейної колекції значною мірою може мати «кочубеївське» походження.

Нашу увагу привернули дві чудові мисливські рушниці з кремінним замком батарейного типу, які навіть на перший погляд вражають своєю вишуканістю та багатством оздоблення. На стволах обох рушниць добре помітні написи: «CARL WAGNER» і «CARL WAGNER à WARSOVIE», а отже, обидва зразки були виготовлені відомим німецьким зброярем Карлом Христіаном Вагнером (роки життя невідомі), родом з м. Дрезден, який у 1754 – 1764 рр. працював майстром при дворі польського короля Августа III Фрідріха у Варшаві [16, с. 44–46]. Рушниці майстра Карла Вагнера – яскравий зразок кустарного зброярського виробництва XVIII ст., коли фірмове виробництво мисливської зброї ще не набуло поширення. Кожен екземпляр виготовлявся індивідуально і мав надзвичайно високу якість, а, відповідно, і вартість.

Відомості про обидві рушниці знаходимо у довоєнній фондово-обліковій документації, зокрема, в акті від 22.02.1939 р. про вилучення із фонду зброї речей, що не мають експозиційного значення [1, с. 1], списку мисливських рушниць кінця XVIII – поч. XX ст. [14, с. 11], інвентарній книзі № 19 Полтавського державного музею 1939 р. [5, с. 336, 360] та списку зброї, реєвакуйованої з Уфи (Росія) [12, с. 34–42]. Звернемо увагу на те, що у жодному зі згаданих документів не наведено відомостей про походження предметів. Відсутні вони й у сучасних облікових документах поряд з доволі точними, хоча й короткими описами рушниць [4, с. 21, 25].

Нижче наводимо розширені описи, складені за методикою, запропонованою дослідницею О. П. Петровою [13, с. 4].

ПКМВК 3662, 36 378

Рушниця кремінна мисливська. Польща. Майстер К. Х. Вагнер. Друга половина XVIII ст.

Загальна довжина – 1245 мм;

Довжина ствола – 840 мм;

Калібр – 19 мм;

Матеріал, техніка: сталь, мідь, дерево, кування, лиття, різьблення, чеканка, гравіювання.

Ствол сталевий, нарізний, комбінованої обробки: круглий, у казенній частині – гранений, з фігурним потовщенням у верхній частині, прикрашений гравіюваним рослинним орнаментом. На верхній грані ствола гравіюваний напис: «CARL WAGNER ä WARSOVIE». На стволі вибите особисте клеймо майстра та його монограма із залишками позолоти. Прицільні пристосування складаються із прицільного прорізу та мідної мушки. Замок кремінний батарейний. На замковій дошці гравіюваний напис: «A. GIEBENHAN WARSOVIE» (клеймо майстра, що виготовив замок). Ложа дерев'яна, різна, з прямою шийкою, з цівкою, що доходить до кінця ствола. Шийка прикрашена різьбленням (насічка в сіточку) та овальною металевою накладкою, на якій гравіюванням нанесена монограма (вірогідно, власника зброї). Приклад зі шокою, з фігурною накладкою на потиличнику, оздоблений різьбленим рослинним мотивом. Цівка з вирізом, куди вставлені три обоймиці для шомполу. Дерев'яні частини рушниці лаковані. Прибор сталевий. Спускова скоба з фігурним переднім кінцем. Шомпол сталевий, з потовщеним наконечником.

Стан збереження: загальне забруднення, кремінний замок частково пошкоджений, є втрати позолоти, подряпини. Клеймо майстра та монограма власника стерті.

ПКМВК 3645, 36 361

Рушниця (штуцер) кремінна мисливська. Польща. Майстер К. Х. Вагнер. Друга половина XVIII ст.

Загальна довжина – 1020 мм;

Довжина ствола – 645 мм;

Калібр – 17,6 мм;

Матеріал, техніка: сталь, мідь, дерево, кування, лиття, різьблення, чеканка, гравіювання.

Ствол сталевий, нарізний, восьмигранний у перетині, з гравіюваним рослинним орнаментом. На верхній грані ствола гравіюваний напис: «CARL WAGNER». Замок кремінний батарейний (втрачений). Прицільні пристосування складаються із прицільного прорізу, розміщеного в середній частині ствола та латунної мушки поблизу дуль-

ного зрізу. Ложа прикрашена різьбленням (рослинний мотив), з напівпистолетною шийкою, шокою та короткою цівкою. Цівка з вирізом, куди вставлені дві обоймиці для шомполу. На правому боці приклада – прямокутний пенал, кришка від якого втрачена. Прибор сталевий. Спускова скоба з двома спусковими гачками, оздоблена гравійованим рослинним орнаментом. Передній кінець фігурний, у вигляді вази з гострокінечним стеблом. Задній кінець скоби закріплений на різьбленому завитку приклада. Потиличник приклада металевий, фігурний, з гравійованими військовими атрибутами – горнами і барабаном. Шомпол дерев'яний, з розширеним латунним накінецьником.

Стан збереження: загальне забруднення, втрата замка, подряпини, втрати лакового шару на прикладі.

Великий калібр обох рушниць свідчить про те, що вони призначені для полювання на ведмеда, кабана, лося. Для цього виду мисливства необхідна куля з високою зупиняючою дією, енергія удару якої безпосередньо залежить від калібру зброї [8, с. 53].

Не зважаючи на пошкодження і втрати, яких зазнали музейні предмети за більш як трьохсотлітній час свого існування, вони мають значний експозиційний потенціал. На жаль, у ході дослідження історії надходження описаних мисливських рушниць до колекції музею, автори оперують припущеннями та непрямими доказами. Сумніву не підлягає той факт, що подібну мисливську зброю могли придбати для полювання або для приватної колекції лише представники аристократії та вищого дворянства, до яких на Полтавщині, в першу чергу, належали князі Кочубеї.

«...Під час нашого лихоліття становище пам'яток мистецтва набуває катастрофічного характеру...», – зазначав М. Я. Рудинський, коментуючи стан порятунку культурних цінностей у 1919 р. [3, с. 105].

Однак, втрати таких цінностей національного рівня розпочалися ще задовго до 1917 р. Як відзначає у своїй розвідці «Приватні колекції України» відомий дослідник С. Білокінь, Кочубеї активно розпродували свої колекції ще у 1905–1907 рр. на аукціонах у Парижі. Це нерідко викликало засудження співвітчизників, як видно з висловлювання автора одного із аукціонних каталогів: «Грустно, что многие наши собиратели, запуганные бурными событиями русской жизни, – некоторые под давлением их, – вывезли свои собрания, свои предметы искусства за границу и там их продают; но стыдно, когда они пользуются этими событиями для рекламы своим вещам, окружают их ореолом претерпенной опасности и кошмарных сцен «погрома», чтобы возбудить к ним особый интерес иностранцев – интерес злободневного любопытства и жалости» [2]. Однак, як показали на-

ступні історичні події, князь В. С. Кочубей зовсім не перебільшував загрозу, а лише рятував родинні реліквії.

Доля практично всіх приватних колекцій зброї після жовтневого перевороту 1917 р. склалася приблизно однаково. Вони просто загинули у вирі безкінечного перерозподілу власності, грабунків, варварського нищення. Антикварній зброї з кочубейського маєтку пощастило: стараннями В. Ф. Николаєва та М. Я. Рудинського вона опинилась у музеї [7]. Тим болючіше усвідомлювати, що у пориві класового патріотизму ще у 1920–1930-ті рр. усі ці чудові зразки зброярського мистецтва втратили свою історію, а після подій воєнного лихоліття 1941–1945 рр. розчинились серед добірок численних депаспортизованих музейних предметів. Тож, першочерговим завданням музейних працівників є продовження досліджень як самих музейних реліквій, так і невідомих архівних документів, творчої спадщини видатних дослідників минулого Полтавщини.

Література

1. Акт обстеження колекції зброї від 22.02.1939. Чорнові матеріали про колекцію зброї Полтавського краєзнавчого музею // Робочий архів науково-дослідного відділу фондів ПКМВК. – 44 арк.

2. **Білокін С.** Приватні колекції Українці / С. Білокін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: s-bilokin.name/Personalia/Potocky/Biography/PrivateCollections.html.

3. Записки Українського наукового Товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. – Полтава, 1919. – Вип. 1. – 112 с.

4. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею. – Розпочата в 1948 р. – 36-1. – 150 с.

5. Інвентарна книга Полтавського державного музею. – Розпочата в 1939 р. – № 19. – 588 с.

6. **Кішик В. В.** Кочубей з Диканьки — колекціонери, нумізмати, археологи / Кішик В. В. // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 1998. – № 1-2 (3-4). – С. 138–142.

7. **Кончин Е.** Кто спас кочубеевские сокровища? / Евграф Кончин // Вокруг света. – М., 1985. – № 10. – С. 20–22.

8. **Маркевич В. Е.** Ручное огнестрельное оружие / В. Е. Маркевич. – СПб.: ООО «Изд-во «Полигон», 2005. – 496 с.

9. **Нестуля О. О.** Щиро закоханий в історію / О. О. Нестуля. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://repres.poltava.ws/statti/reab_ist/istoriu.htm.

10. **Николаев В. Ф.** Из истории Полтавского краеведческого музея: воспоминания / В. Ф. Николаев / ПКМ; [под ред. Супруненко А. Б.]. – Полтава, 1991. – 45 с.

11. **Скрипченко Н.** Диканський маєток Кочубеїв (II половина XVII – початок XIX ст.) / Н. Скрипченко // Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2013. – Число 4. – С. 58–61.

12. Опис зброї, реєстрованої з м. Уфи. Чорнові матеріали про колекцію зброї Полтавського краєзнавчого музею // Робочий архів науково-дослідного відділу фондів ПКМВК. – 44 арк.

13. Оружие из дворянских усадеб В. С. Храповецкого, Воронцовых – Дашковых, Трегубовых в собрании Владимиро-Суздальского музея-заповедника: [каталог] / Сост. Петрова Е. П. – Владимир, 2011. – 64 с.

14. Охотничье оружие кон. XVII – нач. XIX вв. (до середины). Чорнові матеріали про колекцію зброї Полтавського краєзнавчого музею // Робочий архів науково-дослідного відділу фондів ПКМВК. – 44 арк.

15. **Шелковникова Е. Д.** Старинное оружие в России и его правовой статус: взгляд в прошлое / Е. Д. Шелковникова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sib-man.ru/ohota-rybalka/ohota/zakony/starinnoe-oruzhie-v-rossii-i-ego-pravovoi-status-vzgljad-v-proshloe.html>.

16. **Шокарев Ю.** Оружейные мастера России XVII – XVIII веков / Ю. Шокарев // Оружие. – М., 2009. – № 145. – С. 44–46.

Т. К. Кондратенко, Р. В. Прохватило
**Два кремниевых охотничьих ружья XVIII века
из оружейного собрания в Полтаве**

Резюме

Рассматривается участие известного ученого и хранителя культурного наследия М. Я. Рудинского в спасении образцов антикварного оружия в 1918 – 1919 гг. из дворянских имений на Полтавщине. Объектом исследования выступают два кремниевых охотничьих ружья XVIII в., которые, видимо, были привезены в музей М. Я. Рудинским из имения князя В. С. Кочубея в Диканьке.

Ключевые слова: М. Я. Рудинский, Полтавщина, Диканька, князь Виктор Сергеевич Кочубей, антикварное оружие, охотничье ружье.

Т. К. Kondratenko, R. V. Prokhvatilo
Two Rifle Firelocks of the 18th Century from the Poltava Weapon Collection
Summary

Participation of a famous scientist and protector of cultural heritage M. Ya. Rudynskyi in rescuing antiquarian weapon from aristocrats' estates in Poltava region in 1918 – 1919 is observed. Two rifle firelocks of the 18th century, probably brought to the museum by M. Ya. Rudynskyi from the Kochubeys' estate in Dykanka are observed as an object of research.

Keywords: M. Ya. Rudynskyi, Poltava Region, Dykanka, Prince Viktor Kochubey, antiquarian weapon, firelock.

ФРАНЦУЗЬКИЙ ГОДИННИК З КОЧУБЕЇВСЬКОГО МАЄТКУ

Висвітлюється процес наукового опрацювання французького годинника з колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, вірогідно, отриманого з Диканьського маєтку Кочубеїв завдяки зусиллям М. Я. Рудинського. Особлива увага зосереджена на атрибуції й укладанні паспортної документації музейного предмета.

Ключові слова: М. Я. Рудинський, годинник, бронза, Франція, «Брати Жапі», паспортизація, реставрація.

Роль постатей окремих науковців у створенні і функціонуванні будь-якого музею можна вважати визначальною. Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського у цьому контексті, звісно ж, не є винятком.

Поповнення музейної колекції цінними артефактами почалося з перших років існування закладу. Заснований у 1891 р., Полтавський земський музей до 1905 р., фактично, складався з двох самостійних музеїв — природничо-історичного й етнографічного. На чолі останнього стояв відомий український етнограф і художник К. В. Мошенко (1876—1963). Саме завдяки його зусиллям тут були зібрані багаті етноколекції, які з часом поповнилися експонатами, переданими у 1906 р. К. М. Скаржинською (1854—1932) з її приватного музею в маєтку Круглик під Лубнами [8, с. 81].

Музейне зібрання значно збагатилося в 1917—1922 рр. за рахунок, по-перше, передачі до музею полтавськими поміщиками родинних зібрань спочатку на тимчасове, а потім і на постійне зберігання, по-друге, — надходження вилучених правоохоронними органами у населення цінних предметів старовини і мистецтва.

У цей час діяльністю музею в цілому та ряду тимчасових громадсько-державних інституцій зокрема опікувався М. Я. Рудинський (1887—1958) — відомий український археолог, історик мистецтва, музейник, пам'яткоохоронець, пізніше доктор історичних наук, який шість років свого життя віддав Полтаві. Завдяки його зусиллям значна кількість культурних цінностей була врятована і передана до музею членами Комісії з охорони пам'яток старовини, природи і мистецтва. Ці предмети вилучалися з покинутих маєтків, наприклад, палацу князів Кочубеїв у Диканьці, полишених напризволяще пала-

цових комплексів поміщиків Мусіна-Пушкіна, Іловайського, князя Репніна та ін. [9, с. 17–20].

На жаль, детального переліку предметів, привезених членами Комісії до Полтави, не збереглося, але, спираючись на наявні відомості [4, с. 100–104], можемо зробити висновок, що серед цінностей, вилучених з маєтків, було чимало антикварних годинників, що невдовзі прикрасили експозицію музею.

Станом на 1939 р. зібрання годинників у музеї складало близько 50 одиниць, частину з яких можна вважати справжніми витворами мистецтва. І серед них близько 20 предметів надійшло до колекції завдяки зусиллям Комісії з охорони пам'яток старовини, природи і мистецтва.

Роки Другої Світової війни (1939 – 1945 рр.) завдали тяжкого удару колекції музею, що на той час нараховувала понад 118 тисяч одиниць зберігання. У 1941 р. співробітникам закладу в ході підготовки до евакуації музейних предметів довелося прийняти непросте рішення – виокремити 45 тисяч експонатів, які мали бути переміщені як найцінніші до міст Уфи, Тюмені та Красноярська у Росії. Однак, на жаль, значна частина цінних експонатів до цього переліку не потрапила. Більшу їх частину пізніше протягом 1941–1943 рр. вивезли до Німеччини окупанти, а будинок музею, разом із експонатами та документами, що там залишались, у 1943 р. спалили. Після завершення Другої світової війни частина музейних предметів повернулася з Німеччини, але практично всі вони були пошкоджені [1, с. 2].

Зібрання годинників також постраждало у цей період. Збереглося лише 14 предметів з довоєнної колекції. Серед них привертає увагу витонченими необароковими формами годинник фірми «Jaru Frères», що, вірогідно, саме й походить з маєтку Кочубеїв у Диканці [6, с. 66–67].

У ході наукового опрацювання колекції і реставрації цінних музейних предметів неодмінним етапом є детальне вивчення фондово-облікової документації. Першою ланкою на цьому шляху стало звернення до інвентарної книги, де вміщений короткий опис:

«**ПКМВК 4151, М 677.** Годинник настільний, круглий. З емалевим циферблатом, у бронзовому футлярі на 4-х ніжках. По фасаду стилізовано-рослинний орнамент. Внизу з одного боку фігура хлопця-пасуха. Поверх годинника гілочка з листям.

Розміри: висота 49,2 см, ширина футляра 28,1 см.

Матеріал: бронза.

Техніка: литво.

Стан збереження: механізм зіпсований, частина фігурки відламана, циферблат побитий, стрілки та маятник відсутні» [5, с. 115–116].

Наступним кроком було проведення історичного дослідження та здійснення максимально можливої атрибуції предмета з метою збереження автентичності експоната у ході реставрації. В цьому контексті варто зазначити, що процес виготовлення годинника складався з двох етапів: виготовлення механізму і корпусу. Відповідно, процес дослідження також йшов за двома напрямками: дослідження механізму і корпусу.

Спочатку зосередимо увагу на годинниковому механізмі. Відправною точкою у вивченні стали контури штампу у вигляді медалі «Medaille D'or Jary Freres» на задній стінці механізму. Це дало можливість визначити країну-виробника і датування – Франція, 1855–1873 рр.

Засновником компанії «Jary Frères» був відомий французький годинникар Фредерік Жапі (1749–1812) з м. Бокорт округу Монбельяр. Продовжувач родинної справи, він навчався у Швейцарії у відомого майстра Жана-Жака Переле в м. Локль. У 1799 р. Фредерік отримав патент на різні станки для виробництва й обробки деталей годинників, які він сконструював і використовував на той час вже протягом багатьох років. Ці станки дозволили йому автоматизувати частину виробничого процесу, а, крім того, використовувати середньокваліфіковану робочу силу для масового виробництва деталей годинників і заготовок годинникових механізмів. Співвідношення якості, швидкості й ціни виробництва було таким, що у 1801 році деякі майстри з округу Монбельяр, а також із Женеви та Сент-Імье навіть склали петицію до окружного префекта про знищення цих «диявольських машин», котрі забирають їхні засоби до існування. Збереглися навіть цифри для порівняння: деталь, виготовлена традиційним способом, обходилась покупцеві у 7,5 франків, в той час, як Жапі продавав свої по 2,5. Крім того, Фредерік Жапі винайшов спеціальну емаль для циферблату, яка стала стандартом у годинниковому виробництві Франції й інших країн майже на 150 років. Зараз досить важко знайти французький годинник цього періоду, створений без використання такої емалі [11]. Недивно, що досить швидко Жапі став одним з найбільших постачальників усього французького ринку [10]. На його честь у м. Бокорт було названо вулицю, а саме місто досі вважається «столицею Жапі» [10].

У 1806 році Фредерік заснував компанію «Брати Жапі» — «Jary Frères», власниками якої стали його сини — Фріц (1774–1854) та Луї (1777–1852).

Продукція компанії «Jary Frères» була неодноразово відзначена різними дипломами і медалями. Зображення таких медалей наносили на задню стінку механізму годинника, щоразу замінюючи по-

передню нагороду наступною. Це дало нам можливість доволі точно датувати досліджуваний годинник періодом між 1855 (рік отримання Grd Med Honour на Expo Universelle Paris) і 1873 (рік отримання Grd Diploma d'Merit на Expo Universelle Vienna) роками [12].

Тепер зосередимо увагу на дослідженні корпусу годинника. Візуальне обстеження музейного предмету дозволяє встановити наявність на ньому залишків позолоти. Загалом використання позолоченої бронзи для створення образу розкішного життя досягає свого піку у Франції на початку XIX століття. Такий прийом не був новим для Європи і застосовувався ще за часів правління Людовіка XIV (1643–1715). Пояснювалось це технічними характеристиками бронзи – дешевша за золото чи срібло, вона легко піддавалася плавленню та нанесенню позолоти амальгамним способом. Золоту амальгаму – «палене золото» або «зіртутник» отримували, нагріваючи золото із ртуттю. Амальгамами вкривали очищені вироби, які потім прогрівали до повного випаровування ртуті. Позолочена поверхня мала матовий оксамитовий блиск. Для надання дзеркального блиску поверхню виробу полірували спеціальними полірувальниками з агату, натурального вовчого зуба або іншого твердого матеріалу [7, с. 27]. Використання ртуті у процесі нанесення позолоти дозволяло досягти неповторного блиску, однак було надзвичайно небезпечним для самих майстрів. Серед тих, хто працював із цим хімічним елементом, лише невелика кількість досягала сорокарічного віку. З цієї причини використання ртуті було заборонено французьким законодавством ще в 1830 р., хоча досить активно застосовувалось аж до початку XX ст., а в деяких майстернях – аж до 1960-х рр. [13].

Варто наголосити, що годинник на той час завжди був високотехнологічним витвором мистецтва, у виробництві котрого могли брати участь десятки різних спеціалістів: художників, інженерів, технологів, ремісників [2].

Важливим для наукового опрацювання фактом є те, що на відміну від годинників XVIII ст., де кожен майстер лишав свій підпис на виготовленій деталі, у XIX ст. багато деталей та елементів художнього оформлення були анонімними, адже їх неодноразово перепродували перед тим, як вони перетворювались на цілісний витвір мистецтва – «його величність» годинник.

Ціна ж його в той час могла коливатись від 150 до 7 тисяч франків, залежно від кількості майстрів, задіяних у виробничому процесі. Загалом же відсотковий розподіл формування ціни виглядав так: близько 10 % – за створення дизайну, 20 % – за литво, 30 % – різьблення, точіння, 30 % – позолоту, і лише 5-10 % – за власне механізм. Тобто,

майже 90 % ціни залежало від художнього оформлення виробу, підкреслюючи тим самим мистецьку складову предмету [13].

Оскільки перед науковцями Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського стояло завдання обробки та паспортизації експонатів довоєнної колекції, наступним кроком стало складання повного наукового опису й заповнення уніфікованого паспорта за результатами проведених досліджень. Зупинимось на основних аспектах цього документа.

Класифікація: речовий.

Типологія: предмет інтер'єру.

Матеріал: бронза, залізо, емаль, папір.

Техніка: литво, позолота амальгамним способом.

Розміри: висота — 420 мм; ширина — 243 мм; глибина — 85 мм; діаметр циферблата — 82 мм.

Опис: Годинник механічний, настільний. Франція, 1855–1873 роки, компанія «Jary Frères». Корпус — фігурне литво з бронзи, залишки позолоти; збірний; литво зображає малу архітектурну форму з рельєфним стилізовано-рослинним орнаментом та фігурку чоловіка, який стоїть, спираючись на неї. Нижня частина підставки декорована рослинним орнаментом і сіточкою. Механізм у робочому стані, вбудований у корпус. Циферблат вкритий білою глянцевою емаллю. Маятник відсутній. На задній стінці механізму штамп медалі з написом: «Medaille D'or Jary Frères».

У результаті проведеної роботи музейний предмет, фактично, отримав «друге життя» — годинник набув експозиційного вигляду внаслідок зусиль художника-реставратора Р. А. Стеблія [3, № 19]. А завдяки проведеним дослідженням, предмет може зайняти місце не просто «тіні мистецтва минулого» — тепер це свідок конкретної історичної епохи, збережений завдяки пам'яткоохоронній і музейній діяльності одного з найвідоміших директорів Полтавського краєзнавчого музею ХХ ст. Михайла Яковича Рудинського.

Джерела та література

1. Акт повернення [предметів музейної колекції] з Німеччини // Роб. архів фондів ПКМ імені Василя Кричевського. — 108 арк.

2. Гурьев М. Часы в музее // Реставрация и консервация музейных предметов. Мат-лы международной научно-практической конференции. — СПб., 2006 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.art-con.ru/node/520>.

3. Експонати, представлені на виставці «Між минулим і майбутнім». Нові надходження [каталог] // Між минулим і майбутнім. Виставка нових надходжень до фондového зібрання та відреставрованих музейних предметів: каталог / УК ПОДА; Харків. філія Нац. НД реставр. центру Украї-

ни; ПКМВК; [авт.-укл. Кондратенко Н. Г., Сулима О. С.]. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2017. – С. 12–15.

4. Записки Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. – Полтава, 1919. – Вип. 1. – 106 с.

5. Інвентарна книга ПКМВК «М-1» (розпочата 1948 р.) – 386 с.

6. Інвентарна книга ПКМВК № 22, (розпочата 1939 р.). – 588 с.

7. **Мінжулін О.** Реставрація творів з металу. – К.: Спалах, 1998. – 232 с.

8. **Мощенко К. В.** Про діяльність історико-етнографічного відділу музею Полтавщини: зб. док. / ПКМ; [упорядн. Супруненко О. Б.]. – Полтава, 1992. – С. 81–83.

9. **Николаев В. Ф.** Из истории Полтавского краеведческого музея: воспоминания. К 100-летию Полтавского краеведческого музея / Николаев В. Ф.; ПКМ; [примеч. Кигим С. Л., Супруненко А. Б.; прилож. подг. Власенко И. А.; под ред. Супруненко А. Б.]. – Полтава: РИО Облстатуправления, 1991. – 46 с.

10. Старинные бронзовые каминные часы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.1939.ru/catalog-2523.html>

11. Japy Frères clocks [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://revelclocks.blogspot.com/2012/08/japy-freres-clocks.html>

12. Japy Freres Medal and Prize Dates [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.antiqueclockspriceguide.com/japyfreresdates.php>

13. French Empire mantel clock [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/French_Empire_mantel_clock

Н. Г. Кондратенко

Французские часы из кочубеевского имения

Резюме

Приводятся результаты изучения, составления научного описания и реставрации французских часов из коллекции Полтавского краеведческого музея имени Василия Кричевского, которые, вероятно, привезены из Диканьского имения князей Кочубеев благодаря усилиям М. Я. Рудинского в 1919 г. Часы механические, настольные. Место изготовления – Франция, изготовитель – компания «Japy Frères», 1855–1873 гг. Корпус с фигурным литьем из бронзы, остатками позолоты, сборный, в виде малой архитектурной формы с рельефным стилизованным растительным орнаментом и фигуркой мужчины, который стоит, опираясь на нее. Нижняя часть подставки декорирована растительным орнаментом и рельефной лентой в виде сеточки. Механизм в рабочем состоянии, встроенный в корпус. Циферблат покрыт белой глянцевой эмалью. На задней стенке механизма имеется изображение медали с надписью: «Medaille D'or Japy Frères».

Ключевые слова: М. Я. Рудинский, часы, бронза, Франция, «Братья Жаппи», паспортизация, реставрация.

N. G. Kondratenko

A French Clock from the Kochubeys' Estate

Summary

The results of research, scientific describing and restoration of a French clock from the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum collection are given. It was probably brought by M. Ya. Rudynskyi as a savior of cultural heritage and collector from the estate of the princes Kochubeys in Dykanka in 1919. The table clock is mechanical, made in France by «Japy Frères» company in 1855 – 1873. The bronze gilded case is performed as a small architectural form with stylized relief floral ornament and a figure of a man, who stands leaning on it. Lower part of a chassis is decorated with floral ornament and relief strip. Built-in mechanism is working. Dial is covered with white enamel. There is a stamp «Medaille D'or Japy Frères» at the back side of mechanism.

Keywords: M. Ya. Rudynskyi, clock, bronze, France, “Japy Frères”, certification, restoration.

РЕВОЛЬВЕР Ж. Ж. ЕРМАНА В КОЛЕКЦІЇ ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО

*Про рідкісний цивільний бельгійський револьвер системи
Ж. Ж. Ермана 50-х рр. XIX ст., представлений у колекції музею.*

Ключові слова: револьвер, Ж. Ж. Ерман, Бельгія, Льеж, колекція, Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського.

У колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського зберігається багато різних, в тому числі рідкісних, зразків холодної та вогнепальної зброї. Під час її вивчення часто зустрічаються експонати, які є цінним джерелом для дослідження історії зброї. Зокрема, серед розмаїття вогнепальної зброї наявна порівняно невелика колекція револьверів XIX – першої половини XX ст. Частина цих револьверів зберігається у фондах музею, але є й такі, що зайняли гідне місце серед експонованих зразків старовини. З-поміж експонованих предметів озброєння нашу увагу привернув незвичної конструкції шестизарядний капсульний револьвер лише подвійної дії з кремальєрним шомполом (рис. 1 на кол. вкл. II).

Хоча питання щодо відновлення історії походження цього експонату, на жаль, залишається відкритим через часткову втрату фондово-облікової документації періоду до Другої світової війни, все ж вдалося віднайти аналогії револьверу і встановити інформацію щодо його виробника, оскільки енциклопедичні та довідкові видання як правило не містили даних про ексклюзивні та мало поширені моделі зброї. Наразі джерело і час надходження револьвера до музейного зібрання залишається невідомим, але ми можемо припустити, що найдавніша згадка про нього міститься в інвентарній книзі № 10 Полтавського державного краєзнавчого музею (1939 р.) під обліковим номером 6445: «Пістонний з брандтрубкою пістолет, шестизарядний, зі шомполм. = довж. 350 мм» [7, с. 52]. Є й інші записи, але вони не додають хоча б скільки-небудь суттєвої інформації. Зокрема, в архівних «Чорнових матеріалах про колекцію зброї Полтавського краєзнавчого музею» є опис предметів озброєння, реєстрованих з м. Уфа, де значиться цей револьвер. Також він фігурує в «Акті обстеження колекції зброї» від

22.02.1939 р. та відомостях про участь експонату у виставці «Розвиток пістолету», яка, проходила в музеї у повоєнні роки [1; 8].

У 1991 році револьвер був відреставрований відомим столичним реставратором О. В. Григор'євим за участі художника-реставратора музею М. С. Березового (очищення та консервація). З того часу він експонується у другій залі постійно діючої виставки «Унікальні предмети у зібранні музею».

У сучасній фондово-обліковій документації револьвер значиться в інвентарній книзі за № 10 і записаний наступним чином:

«ПКМВК 3289, 36 – 37

Пістоль пістонний з брандтрубкою, шестизарядний, з шомполом. Сталь, залізо, довж. 35 см. Механізм попсований» [6, с. 7–8].

Отже, як видно з опису, атрибуція зразка озброєння є неповною і не задовольняє сучасних вимог, окрім того, під-час огляду були виявлені клейма. Це зумовило заходи з уточнення опису (реатрибуції), що проводилася згідно з критеріями, запропонованими О. Суботіною та А. Вагановим [11, с. 22–40]. Наслідки проведеної роботи наведені нижче.

Гладкоствольний шестизарядний капсульний револьвер з перкусійним (ударним) замком подвійної дії системи **Ж. Ж. Ермана** (цивільний), 50-ті рр. ХІХ ст. Бельгія, м. Льеж.

Загальний опис. Ствол короткий восьмигранний, довжина 16 см, калібр – 10 мм. Нарізів немає. На верхній грані ствола знаходиться фіксований цілик типу «хвіст ластівки» в казенній частині та мушка з дульного боку. Ложе металеве, щічки на руків'ї з горіхового дерева, на замку – металеві, прикрашені гравіюванням з геометричним орнаментом. Голівка руків'я металева, овальної форми, з антабкою по центру.

Замок капсульний, ударний (перкусійний) подвійної дії, повністю захований в ложе, спиця на курку відсутня. Бокові панелі замка були прикрашені золотим тисненням (*збереглося частково*). Спусковий гачок має форму кільця, спускова скоба відсутня. Барабан шестикаморний, ззовні гладкий, імовірно, був оздоблений золотим тисненням геометричним орнаментом (*залишились лише канавки з-під тиснення*).

Револьверна рама, як така, відсутня – ложе, барабан і ствол з'єднані барабанною віссю. Ствол кріпиться до барабанного валу за допомогою клина, як в Кольті «Патерсон» [5]. Під стволом у спеціальній рамі знаходиться короткий металевий кремальєрний шомпол. Ручка шомпола дугоподібної форми розміщена у правій частині ствола, і в бойовому положенні фіксується за допомогою нігтеподібного виступу.

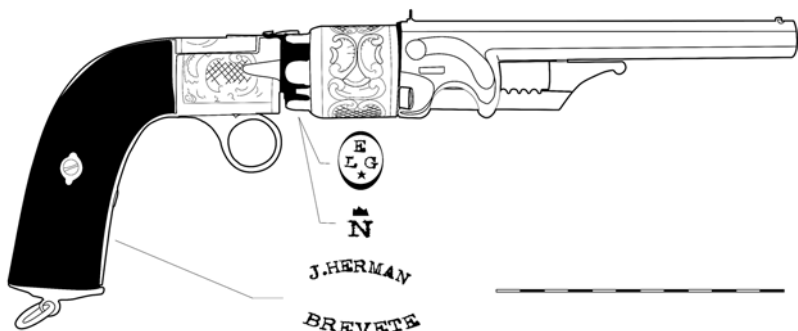
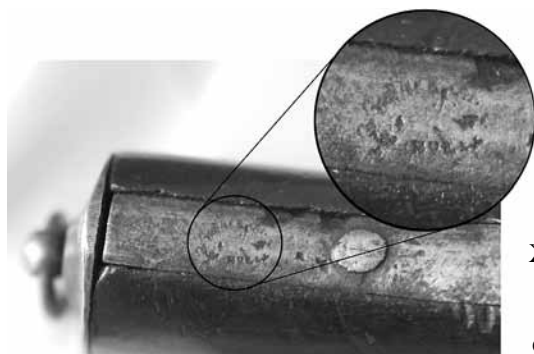

Рис. 2. Револьвер системи J. J. Нерман із колекції ПКМ ВК з клеймами.

J.HERMAN

BREVETE

Рис. 3. Фото клейма мануфактури Ж. Ж. Ермана на руків'ї револьверу.

Рис. 4. Клеймо мануфактури Ж. Ж. Ермана.

Клейма і позначки. На передній стінці руків'я є клеймо «J.HERMAN \ BREVETE» (рис. 2; 3; 4), що належить зброярській мануфактурі Жана-Жака Ермана з м. Льеж у Бельгії. На барабані знаходиться клеймо контрольного відстрілу звичайним порохом, проведеного бельгійською контрольною службою з випробування зброї стрільбою (м. Льеж). Літери «ELG» вписані в овал, де дві нижні літери означають «Libertas gentis», що в перекладі значить «свобода народу» (рис. 5; 6). У нижній частині овалу – п'ятикутна зірка. Таке клеймо використовувалося протягом майже всього XIX ст., а з 1893 р. ним позначали всю перевірену дульнозарядну зброю [10, с. 177].

Під клеймом випробування є клеймо контрольного інспектора, який проводив перевірку стрільбою – «N», увінчане короною (рис. 5; 7). Інформація щодо контролерів того періоду, який нас ці-

Рис. 5. Фото клейм контрольного відстрілу на барабані револьвера.

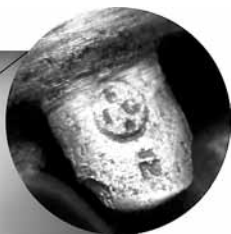

Рис. 6. Клеймо бельгійської контрольної служби з випробування зброї стрільбою (м. Льєж).

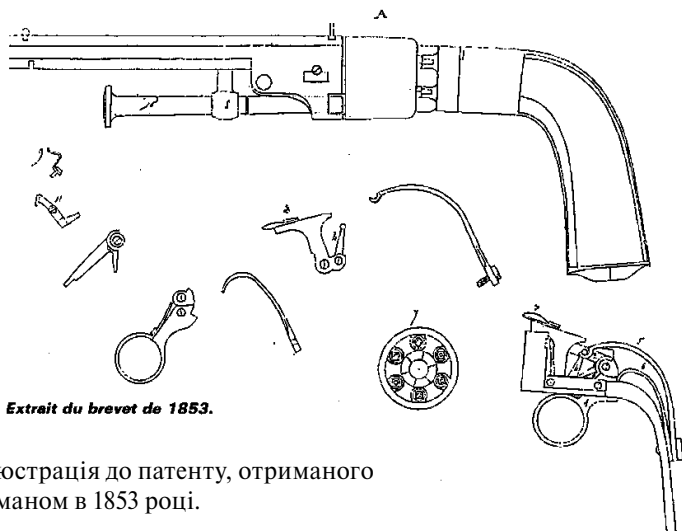

Рис. 7. Клеймо контрольного інспектора, який проводив перевірку стрільбою.

кавить, майже не збереглася, але відомо, що клейма з латинськими літерами від А до Z використовувались у період з 1853 по 1877 рр. [10, с. 177].

Бельгійське місто Льєж у ХІХ ст. було відоме своїми зброярським мануфактурами – це один із найбільших центрів з виготовлення зброї ближче до Півночі Європи. Крім великих мануфактур, в ньому було дуже багато дрібних виробників вогнепальної зброї, які спеціалізувалися на виконанні приватних замовлень. Так, в 50-х рр. ХІХ ст. бельгійським конструктором Ж. Ж. Ерманом було отримано кілька патентів на шестизарядний револьвер і вдосконалення його конструкції. Його підприємство знаходилося в Чераті (*Cheratte*) – пригороді Льєжа. Вдалося знайти ілюстрацію (рис. 8) до патенту, отриманого Ж. Ж. Ерманом в 1853 р. на револьвер із замком подвійної дії. Як видно з малюнку, це (візуально!) — такий же револьвер, але з іншим шомполом. Взагалі винахідник отримав кілька патентів на револьвер і конструктивні деталі, зокрема, на шомпол з рухомим з'єднанням (1859 р.), але детальнішої інформації про ці патенти знайти не вдалося [4].

На жаль, не вдалося виявити серійний номер виробу, проте не можна стверджувати, що цей револьвер отримав значне поширення. Наявні окремі аналоги, які мають певні декоративні відмінності (рис. 9), що цілком характерно для мануфактур того часу, оскільки кожне замовлення було індивідуальним [4; 5; 9]. Найбільший серій-

Extrait du brevet de 1853.

Рис. 8. Ілюстрація до патенту, отриманого Ж. Ж. Ерманом в 1853 році.

Рис. 9. Револьвери системи J. J. Herman.

ний номер на таких револьверах, з відомих сьогодні, — це № 18 (зберігається в музеї Вікторії в Австралії) [9]. Тим не менше, конструкція самого револьверу, хоча і не була досконалою чи революційною для свого часу, може вважатися унікальною, а самі револьвери такого типу — дуже рідкісними [2, с. 75–77].

Особливістю ударно-спускового механізму (УСМ) є те, що у револьвера рама як така відсутня, а всі деталі скріплює барабанна вісь.

Рис. 10. Револьвер Ж. Ж. Ерманна початку 1850-х років.

Рис. 12. Револьвер Colt Navy (1850-ті, м. Льєж, Бельгія).

Рис. 11. Бундельревольвер (перечниця) Марієте (сер. XIX ст. м. Льєж, Бельгія).

Відсутність спиці на курковій обумовлена тим, що УСМ не має самовзводу. Зовні такий револьвер нагадує «перечницю» (бундельревольвер), але з прикріпленим до барабанної вісі стволом. Конструкція ствола запозичена у револьверів системи «Кольт» (рис. 12), при цьому шомпол був не важільного типу, як у револьверів Кольта [3, с. 32–33], а приводився у дію за допомогою кремальєрного з'єднання. Саме від цього він мав незвичний вигляд. Більш ранні моделі револьвера Ерманна, які були випущені до 1859 р., тобто, до отримання ним патенту на шомпол з кремальєрним з'єднанням, мали менший калібр і шомпол у них відсутній (рис. 10) [4]. Такий механізм, вочевидь, забезпечував високий темп стрільби, але безпечність револьвера значно знижувалася через відсутність рами, а ручка шомпола, закріплена з правого боку, вносила певний дисбаланс, ще більше знижуючи точність, яка і без того залишалася низькою у револьверів подвійної дії [5].

Звісно, попри проведені дослідницькі заходи, залишаються ще «білі плями», пов'язані з історією цього експонату, зокрема, невідомим є джерело, звідки він потрапив до колекційної збірки Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Серед імовірних джерел надходження можна згадати колекції Павла Бобровського

або Катерини Скаржинської, оскільки вони були чи не найбільшими збірками, які надходили до музейних фондів до 1939 р. Також у роки Української революції 1917 – 1921 рр. і наступні роки в Полтавській губернії було розгорнуто пам'яткоохоронну діяльність Наукового товариства охорони і дослідження пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. Вченим секретарем Товариства, а також його делегатом до Комітету охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи, був Михайло Якович Рудинський (1887 – 1958). Музейна колекція поповнювалася за рахунок рятівних зборів з поміщицьких маєтків і з метою запобігання мародерству. Незважаючи на брак доказів, висловимо припущення, що описаний револьвер все ж був серед числа предметів, що в 1919 р. вивозилися виїздною комісією вказаного Комітету з маєтку князя Кочубея в Диканці, до складу якої входили М. Я. Рудинський та директор Полтавського народного музею В. Ф. Ніколаєв.

Сьогодні в експозиції та фондах Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського залишається ще доволі багато експонатів, що потребують додаткового наукового опрацювання, тому перед науковцями закладу стоїть чимало завдань — встановлення втрачених атрибутів, звірка наявних предметів колекції з довоєнними описами (в роки і після Другої світової війни зібрання музею було дуже «проріджене»), відбір експонатів для фахової реставрації і музейної реекспозиції [12, с. 484–488].

Джерела та література

1. Акт обстеження колекції зброї від 22.02.1939 р. // Чорнові матеріали про колекцію зброї Полтавського краєзнавчого музею. — Робочий архів науково-дослідного відділу фондів ПКМВК.
2. **Блэр К.** Пистолеты мира / К. Блэр; пер. с англ. А. С. Цыпленкова. — М.: ЗАО Центр полиграф, 2007. — 442 с.
3. **Вернер Д.** Американские револьверы и пистолеты / Д. Вернер; пер. с фр. А. Г. Кавтаскина. — М.: ООО «Изд-во АСТ»; «Изд-во Астрель», 2002. — 143 с.
4. Encyclopaedic website about BELGIAN collectibles firearms [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://littlegun.be/arme%20belge/artisans%20identifies%20h/a%20herman%20gb.htm>
5. J. HERMAN BRÉVETÉ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.horstheld.com/0-Herman.htm>
6. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського «Зб-1» (1948) // Робочий архів науково-дослідного відділу фондів ПКМВК. — 150 с.
7. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського № 10 (розпочата 1939 р.) // Робочий архів науково-дослідного відділу фондів ПКМВК. — 588 с.

8. Опис зброї, реєвакуйованої з м. Уфа // Чорнові матеріали про колекцію зброї Полтавського краєзнавчого музею. – Робочий архів науково-дослідного відділу фондів ПКМВК.

9. Revolver – Transition, Herman, Liege, Belgium, 1850s [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://collections.museumvictoria.com.au/items/373552>

10. Клейма на патронах и оружии: сб. – Т. 1: Справочное пособие для экспертов-криминалистов. – М.: Нормотест-кримтех ЭКЦ МВД РФ, 1995. – 272 с.

11. Субботина О. В. Определение и описание огнестрельного ручного оружия (XIX — первая половина XX в.) / О. В. Субботина, А. А. Ваганов // Музейная коллекция. Изучение и научное описание музейных предметов и коллекций: метод. пособ. / Челяб. гос. КМ; М-во культ. Челябин. обл.; [сост., отв. ред. Н. О. Иванова]. – Челябинск, 2012. – 169 с.

12. Тітков О. Історія формування зброярської колекції у Полтавському краєзнавчому музеї / Олександр Тітков, Тамара Кондратенко // Полтавський краєзнавчий музей: зб. наук. ст. 2005 р. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток / ПКМ; [редкол.: Ю. В. Волошин, В. Д. Годзенко, А. М. Киридон та ін.]. – Полтава: Дивосвіт, 2006. – С. 484–488.

П. В. Баранец

Револьвер Ж. Ж. Эрмана в коллекции Полтавского краеведческого музея имени Василия Кричевского

Резюме

Приводится научное описание, характеристика особенностей редчайшего образца гражданского заказного оружия — револьвера системы Ж. Ж. Эрмана, выпущенного 50-х гг. XIX в. в городе Льеж в Бельгии. Выказаны предположения о происхождении револьвера и музейная история экспоната.

Ключевые слова: револьвер, Ж. Ж. Эрман, Бельгия, Льеж, коллекция, Полтавский краеведческий музей имени Василия Кричевского.

P. V. Baranets

Revolt by J. J. Herman in the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum Collection

Summary

The scientific description, characteristic features of the rarest sample of civil custom-made weapons — the revolver of the J. J. Herman's system issued in the 1850–1860's in Liège in Belgium is given. Assumptions about the origin of the weapon sample and the museum history of the exhibit are mentioned.

Keywords: revolver, J. J. Herman, Belgium, Liege, collection, the Vasily Krychevsky Poltava Local Lore Museum.

АРХІТЕКТУРА ПОЛТАВСЬКИХ ХРАМІВ ПОРЕФОРМЕННОЇ ДОБИ

Створено хронологічний ряд будівництва сакральних споруд Полтави другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Ці будівлі охарактеризовані за композиційними та образно-стильовими особливостями.

Ключові слова: пореформенна доба, М. Я. Рудинський, си-
нодальна архітектура, сакральні споруди Полтави.

Одне з перших широких оприлюднень наукових досліджень полтавського міського середовища – праця Михайла Яковича Рудинського «Архітектурне обличчя Полтави» вже майже століття є базовим джерелом для розуміння унікальності архітектурно-художнього образу міста. Видання, що вийшло друком у 1919 р., по цей час залишається актуальним через невтрачену можливість віднайти у книзі зображення історичних будівель-пам'яток та порівняти їх тодішній вигляд із сучасним. Основна увага М. Я. Рудинського була приділена ампірній архітектурі Полтави доби перших генерал-губернаторів. Акцентуація автором цінності класицистичного містобудівного ансамблю, закладеного та реалізованого на початку ХІХ ст., мала наслідком збереження у середині ХХ ст. комплексної історичної пам'ятки – центральної частини Полтави. Другим, не менш важливим напрямком дослідження, є образно-композиційний аналіз сакральних споруд Полтави часів Гетьманщини. Висвітлення у праці переваг одного класицистичного та іншого барокового стильових проявів в архітектурі міста створюють певну невизначеність у сприйнятті художнього образу Полтави – чи то воно російське, імперське за архітектурою, чи то українське, гетьманське. Додатковим фактором роздвоєності середовищної перцепції є графічна візуалізація автором низки цивільних будинків з адміністративною чи навчальною функцією як взірців класицистичної архітектури; на противагу ним демонструється потужні містобудівні домінанти – православні храми у формах українського бароко.

Напевне, саме такою сприймав Полтаву М. Я. Рудинський і тому оминув увагою менш виразні та визначні міські будівлі, створені за межами бароко та класицизму. Вони належали іншим, пореформеним часам та не вирізнялися чистотою стилю, довершеністю форм,

вишуканістю пропорцій. Проте, ці будівлі також були складовою неповторного міського середовища Полтави.

Полтавські храми, як містоформуючі об'єкти, будувалися у композиційно активних місцях розпланувальної структури, а з середини XIX ст. – зі врахуванням інфраструктурних потреб зростаючого міста. Сформована система містобудівних перспектив у центральній частині доповнювалася новими домінантами й акцентами, довершуючи об'ємно-просторову композицію міського середовища. За тими ж містобудівними правилами зводилися храми на околицях. Образно-художні втілення сакральних споруд того часу базувались на принципах архітектурної стилізації й еkleктики, з обов'язковим дотриманням синодальних настанов щодо зовнішнього вигляду культових споруд [1, с. 65–69].

Основний обсяг кількості православних церков формувався у Полтаві протягом XVIII ст. і вже станом на 1787 р. у місті існувало та функціонувало п'ять парафіяльних храмів (Успенський, Воскресенський, Спаський, Стрітенський, Миколаївський). Наступна хвиля культового будівництва, зародившись за кілька років до реформи, розгорнулася з усією силою за пореформенної доби [3, с. 94–108].

За хронологією тогочасні християнські новобудови упорядковуються наступним чином:

1856 рік – зведена й освячена Самсоніївська церква (рис. 1) на полі Полтавської битви (арх. Л. Г. Шарлемань). Мурований, прямокутний у плані, чогиристовпний храм, вирішений у російсько-візантійському стилі. Увінчувалася будівля центральною банею з цибулиноподібним куполом, кути основного об'єму фіксувалися чотирма декоративними главками. Прототипом пам'ятної церкви вважається давньоруський храм XII ст. Покрова на Нерлі [2, с. 31]. У подальшому церкву неодноразово реконструювали, поступово нівелюючи первісну ясність образу і довершеність форм. У реконструйованому вигляді існує до сьогодні.

1859 рік – для вірних римо-католицької громади споруджено Хрестоздвиженський костюл (рис. 2) (арх. Л. Н. Семко-Савойський), що був розташований на розі вулиць Стрітенської і Малосадової (тепер вул. Короленка), навпроти території богоугодних закладів. Мурована однонавова римська базиліка вирішена у стилістиці пізнього класицизму. Західний фасад прикрашав розвинений портал у вигляді колонного портику композитного ордеру з трикутним фронтоном. Стіни бічних фасадів структуровані ритмом високих аркових вікон, об'єднаних аркадою сандриків. Костюл знищений у 1937 р. [6].

1864 рік – завершена будівництвом мурована Всіхсвятська церква (рис. 3) на території міського цвинтаря (нині парк імені І. П. Котля-

Рис. 1.
Сампсоніївська
церква. 1856 р.

Рис. 2.
Хрестоздвижен-
ський костюл.
1859 р.

ревського, вдовж вул. Європейської). Новий храм мав п'ятибанний об'єм в одному зв'язку із дзвіницею. В архітектурі поєднувалися ознаки пізнього бароко та класицизму, пропорції форм вирізнялись гармонійністю, лаконічність оздоблення віддзеркалювала спокій, притаманний образу цвинтарного храму. Використання аркових форм віконних отворів, застосування портикових композицій в оздобленні рамен, призматичність основних об'ємів наближують храм до образу класицистичної Полтави. Рівночасно гранчасті куполи, бані, здвигнуті до центру, вигнуті карнизи на дзвіниці свідчать про останні спроби стилізації українського бароко. Церква зруйнована у 1962 р. [4, с. 150].

1870 рік – зведена Преображенська церква (рис. 4) на площі Новий Базар. Будівля замикала перспективу вулиці Поштамтської (тепер вул. В'ячеслава Чорновола) – продовження південно-західного ра-

Рис. 3.
Всіхсвятська
церква. 1864 р.

Рис. 4.
Преображенська
церква¹. 1870 р.

діусу Круглої площі. Храм вирішений у вигляді п'ятибанного об'єму з шатровими верхами, до якого прибудована дзвіниця з ідентичною формою вивершення. В архітектурі простежуються еkleктичне поєднання різностильових елементів. Шатрові завершення, цибулино-подібні маківки, кокошники – є стилізацією московського зодчества XV–XVI ст., водночас трикутні фронтони рамен, структурування стіни ритмом пілястр, розвинуті сандрики з напівколонками, круглі вікна були запозичені з класицизму. Знищення церкви почалось у 1930-х рр., остаточно вона зруйнована у 1962 р. [4, с. 806].

1883 рік – споруджена Іоанно-Предтечинська каплиця (рис. 5) в пам'ять про царя Олександра II (арх. Ф. Животовський) на розі вулиць

¹ У підпису до листівки помилка: замість Преображенської церква названа Хрестовоздвиженською.

Рис. 5.
Іоанно-Предте-
чинська каплиця.
1883 р.

Рис. 6.
Петропавлівська
кірха. 1881 р.

Протопопівської та Кузнецької (нині – ріг вулиць Котляревського і Пушкіна). Каплиця замикала перспективу Преображенського провулку (тепер вул. 1100-річчя Полтави), який є південним променем Круглої площі. Мурована, однокамерна споруда, в основу якої покладено восьмикутник з чотирма великими основними і чотирма малими діагональними гранями. В оздоблені застосовані кілеподібні завершення фронтонів, кути об'єму декоровані пілястрами тосканського ордера. Каплиця увінчувалася шатром з маківкою. Загальна стильова тональність – російсько-візантійська. Каплиця зруйнована у 1936 р. [4, с. 325].

1881 рік – побудовано лютеранську Петропавлівську кірху (рис. 6) (арх. Б. Г. Михаловський, С. Г. Григоращ) у трикутному сквері східного сектору Круглої площі між вулицями Монастирською та Кобеляцькою (нині вул. Європейська). Храмова споруда мурована, прямокутна

Рис. 7.
Троїцька церква.
1894 р.

Рис. 8.
Сампсоніївська
церква. 1895 р.

у плані, однонавова, з п'ятигранною вівтарною апсидою та дзвіницею над головним порталом. Кірха вирішена у псевдоготичному стилі із застосуванням характерних декоративних (фіали, стрілчасті арки, роза з орнаментальною рамою) та конструктивних (контрфорси, наметове шатро, нервюри) елементів. Лютеранський храм знищено у 1933 р. [4, с. 655–656].

1894 рік – звершено будівництво Троїцької церкви (рис. 7) на Сінній площі, на розі вулиць Порохової та Загородньої (тепер це вулиці Сінна і Зигіна). Храм був мурованим, хрещатим у плані, одноверхим в одному зв'язку із дзвіницею. В архітектурно-художньому вирішенні наявні еклектичні поєднання рис класицизму (пілястри, трикутні фронтони), московського зодчества (присадкуваті пузаті колонки, цибулиноподібні маківки), романської архітектури (здвоєні вікна, трифорії). Церква була обведена огорожею з цегляних стовпчиків та

Рис. 9.
Різдвяно-Бого-
родицька церква.
1899 р.

гратчастих заповнень, на вході збудовані святі ворота. Храм зруйновано у 1930-х рр. [4, с. 911].

1895 рік – суттєво змінений зовнішній вигляд Сампсоніївської церкви на полі Полтавської битви (рис. 8). Реконструкція храму призвела до втрати первісної завершеності образу, натомість риси московського зодчества були значно підсилені (арх. М. М. Никонов). Оновлений храм набув форму хреста, із західного боку прибудовано ганок на стовпах. Надалі реконструкції продовжувались.

1899 рік – зведено церкву Різдва Богородиці (рис. 9) на Подолі, на розі вулиць Різдвяної і Ново-Миколаївської (зараз – вулиці Небесної Сотні й Анатолія Кукоби). Храм був розташований на початку підйому з прирічкової низини до нагірної частини міста, вдало завершував перспективу вулиць, гарно проглядався з Іванової гори, виконуючи функцію містобудівного акценту. Мурована церква у псевдовізантійському стилі була однобанною, хрещатою у плані, сполученою з багатоярусною дзвіницею. Бічні рамена завершувалися півкруглими екседрами, масивний центральний четверик увінчувався сферичним куполом на циліндричному барабані. Стилізація візантійської архітектури підкреслена дрібною деталізацією поверхонь стін, специфічною формою вікон, цегляним орнаментом. Церква знищена у 1931 р. [4, с. 836].

1903 рік – споруджено Макаріївську церкву (рис. 10) у передмісті Кобищанах, котре на той час увійшло до складу міста (нині – це квартал, утворений в зоні перехрестя вулиць Європейської та Лялі Убийвовк). Храм одноверхий, хрещатий у плані, в одному зв'язку із дзвіницею. Художнє вирішення не вирізнялося оригінальністю, було еkleктичним. Ритміка членування фасадів наближена до ордерної,

Рис. 10.
Макаріївська
церква. 1903 р.

Рис. 11. Покровська церква.
1903 р.

віконні отвори з арковими завершеннями, основний об'єм присадкуватий, а розвинений вінцевий карниз додатково підкреслював горизонтальність композиції. У підсумку, застосовані емоційні властивості архітектурних форм створюють образ камерної сільської церкви. В архітектурі храму досить помітними є прояви псевдоросійської стилістики – характерне високе шатро дзвіниці та цибулясті бані на тонких підбанниках. Церква збереглася до сьогодні.

1903 рік – побудовано Покровську церкву (рис. 11) на Павленках (тепер це Павленківський парк). Новий мурований храм був однобанним, в одному зв'язку із дзвіницею,

вирішений у псевдоросійському стилі. У художньому образі будівлі наявний весь арсенал форм, притаманних московському зодчеству, – високе шатрове завершення дзвіниці, тридільна структура вертикального розподілу фасадів, кілеподібні завершення закомар, сандриків, аркатурних поясів по типу кокошників, активна цегляна орнаментика. Центральний циліндричний барабан увінчувався ци-

Рис. 12.
Сампсоніївська
церква. 1909 р.

Рис. 13.
Сампсоніївська
церква. 2009 р.

булиноподібним куполом. Масштаб церкви був значним, а фасади рясно вкриті декором. Храм знищений у 1946 р. [4, с. 687–688].

1909 рік – чергова реконструкція Сампсоніївської церкви на полі Полтавської битви (рис. 12) (арх. С. В. Носов). До храму із західного боку добудували вхідну частину з ярусною дзвіницею. Протягом ХХ ст. надвратну дзвіницю демонтували і знову відновлювали. Храм збережений у вигляді станом на 1909 р. (рис. 13).

1914 рік – останньою за часів імперської історії міста було зведено меморіальну каплицю на місці селянського табору, спорудженого під час урочистостей з нагоди 200-річчя Полтавської битви (арх. І. А. Кальбус). Тепер це каплиця Юрія Переможця (рис. 14), розташована на вулиці Зінківській, що є єдиною сакральною будівлею, побудованою в українському модерні й залишається унікальним архітектурним стильовим взірцем. Будівля мурована, баштоподібна,

Рис. 14. Каплиця Юрія
Переможця. 1914 р.

вом М. Я. Рудинського, що це «...продукт половини ХІХ віку з його неймовірною відсутністю смаку, з його казенними архітектами-чиновниками, з його узаконеним консисторським трафаретом» [5, с. 24]. Дійсно, майже всі церкви православного віросповідання були подібні одна до одної за об'ємно-просторовою композицією, масштабом, ступенем деталізації фасадів, набором стилізаторських прийомів та засобів. Російсько-візантійський стиль та його варіації був переважним в художніх образах храмів Полтави другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Винятками стали будівлі інших конфесій (неоготична Лютеранська кірха, класицистичний католицький костьол) та меморіальна каплиця на Зінківській, як витвір українського модерну. На тлі цієї одноманітної маси подібних типів пам'ятки українського бароко виділялись імпазантністю образів, складною пластикою форм, високим художнім рівнем декоративного тинькованого оздоблення фасадів.

Розсіявши фокус уваги на всі сакральні об'єкти дорадянської Полтави, можна стверджувати, що містобудівна та образна домінантність окремих храмів козацької доби є беззаперечною. Значно більша кількість церков часів синодальної архітектури естетичної та стильової альтернативи не створила. Чуттєве і візуальне сприйняття міського

квадратна у плані, з двосвітловим простором в інтер'єрі. Каплиця встановлена на двоступінчастому гранітному стилобаті, основний об'єм увінчується полігональними щипцями, наметовий дах завершений главкою з шоломоподібним куполом. Кольорою будівлі є монументальні майолікові художні панно на щипцях фасадів [7, с. 89–91]. Протягом ХХ ст. меморіальна каплиця зазнала суттєвих пошкоджень, реставрована у 1988 р. Існує у відновленому вигляді.

Розглядаючи ці храми в аспекті архітектурних витворів епохи демократизації та капіталізації суспільства, не можна не погодитися з висло-

архітектурного середовища Полтави за національною ознакою станом на кінець ХІХ ст. однозначності не набуло. Втім, сакральні новобудови пореформеної доби, як ціннісні містоформуючі об'єкти, додали певної демократичності у сформовану протягом попередніх часів аристократичну архітектуру Полтави.

Джерела та література

1. Асеев Ю. С. Стили в архитектуре Украины / Ю. С. Асеев. — К.: Будивэльныйк, 1989. — 104 с.: ил.
2. Гладыш К. В. Архитектура и памятники Полтавщины: путеводитель / К. В. Гладыш. — Харьков: Прапор, 1982. — 104 с.: ил.
3. Полтава: історичний нарис / Кол. авт. [ред. розд. В. Є. Лобурець, О. Б. Супруненко, В. Н. Жук та ін.; гол. ред. колегії В. О. Пашенко]. — [2-е вид.]. — Полтава: Полтавський літератор, 2001. — 280 с.: іл.
4. Полтавщина: енциклопедичний довідник / [за ред. А. В. Кудрицького]. — К.: УЕ, 1992. — 1024 с.: іл.
5. Рудинський М. Я. Архітектурне обличчя Полтави / М. Я. Рудинський; [передмова Л. С. Вайнгорта, О. Б. Супруненка]. — 2-ге вид., репринтне. — Полтава: Метоп, 1992. — VIII, 35 с.: іл.
6. Трегубов В. Римо-католицький Хрестоозвиженський костюл в Полтаві [Електронний ресурс] / Валерій Трегубов // Історія Полтави (сайт Бориса Тристанова). — Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/ru/pamyatniki-istorii-i-arkhitektury/religioznye-sooruzheniya?id=7925>
7. Чепелик В. В. Український архітектурний модерн / В. В. Чепелик; упорядн. З. В. Мойсеєнко-Чепелик. — К.: КНУБА, 2000. — 378 с.; іл.

О. Ю. Белявская

Архитектура полтавских храмов пореформенной эпохи

Резюме

В исследовании построен хронологический ряд этапности возведения сакральных сооружений Полтавы второй половины ХІХ — начала ХХ веков, получивших характеристику согласно композиционных и образно-стилевых особенностей.

Ключевые слова: пореформенная эпоха, М. Я. Рудинский, синодальная архитектура, сакральные сооружения Полтавы.

O. Yu. Belavska

Architectura of Poltava Temples in Post-reform Epoch

Summary

Chronological line of sacred building stages in Poltava in the second half of the 19th — early 20 centuries, that received characteristics according to composition and stylistic peculiarities is built in the research.

Keywords: post-reform Epoch, M. Ya. Rudynskiy, sinodical architecture, sacred buildings in Poltava.

ЯРЕСЬКІВСЬКА ЕКСПЕДИЦІЯ 1921 РОКУ

Розглянута пошукова і збиральницька діяльність співробітників Центрального пролетарського музею Полтавщини у 1920-ті рр., зокрема, очолювана М. Я. Рудинським експедиція 1921 р. до с. Яреськи колишнього Миргородського району. Проаналізований список зібраних предметів та виокремлені речі, що збереглися до нашого часу у фондах Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Ключові слова: М. Я. Рудинський, експедиція, колекція, Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського, с. Яреськи.

Цьогоріч виповнюється 130 років від дня народження видатного українського вченого, археолога, педагога, пам'яткоохоронця, мистецтво- і музеєзнавця – Михайла Яковича Рудинського (1887 – 1958). У різний час були опубліковані численні статті про його різносторонню діяльність [2; 19; 24; 25 та ін.]. Однак, актуальним завданням для сучасних дослідників залишається подальше вивчення результатів невтомної праці М. Я. Рудинського на ниві музейництва.

Незважаючи на складні політико-економічні умови на початку другого десятиліття ХХ ст., реорганізований Центральний пролетарський музей Полтавщини почав вести планові польові науково-дослідні роботи, що збагатили його фонди «численними та коштовними речами» [18, с. 11]. Дослідники відзначають, що на 1922–1924 рр. припадає найбільш плідний період польових археологічних та етнографічних пошукових робіт закладу, очолюваного із 1923 р. Михайлом Яковичем Рудинським [24, с. 49]. Відновилася пошукова або «екскурсійна» діяльність музею у 1921 р., з організацією комплексної експедиції до с. Яреськи Миргородського району (нині Шишацького району), яка мала на меті всебічне вивчення археології, історії та етнографії округи [20, с. 4]. Ця екскурсія стала першою після тривалої перерви, викликаній карколомними подіями 1914–1921 рр.

У пошукову поїздку відправилися 12 науковців, більшість з яких були співробітниками музею: М. Я. Рудинський (археологія дюн та узбережжя Псла), В. М. Щербаківський (курганна археологія), К. В. Мощенко (архітектура), Г. О. Коваленко (хата з точки зору історико-філологічної), М. А. Шепот'єв, Ю. З. Жилко, Н. Д. Довгаленко (збирання фольклору), Є. Я. та М. Я. Рудинські (побутова етнографія), І. Н. Капустянський та М. Ф. Наконечний (мова), В. М. Верховинець (пісня і танець) [17, арк. 1].

Вибір населеного пункту для експедиційних пошуків був пов'язаний з розповідями Вадима Михайловича Щербаківського: «наслухавшись моїх оповідань про Яреськи, Рудинським теж захотілося туди поїхати, а також і іншим» [26, с. 164]. Співробітники музею прекрасно розуміли, що «зібрання... речей до музею є річчю надзвичайної культурної ваги, бо втеревши мент можемо лише шкодувати потім за ним» [13, с. 225].

Експедиція виїхала з Полтави у кінці серпня і мала тривати більше місяця. Вадим Щербаківський залишив цікаві «польові нотатки» про цю екскурсію у своїх спогадах. Михайло Рудинський займався тим, що «ходив на кучугури, які тягнулися широким пасмом, понад Псьолом, і збирав там неолітичне кремінне начиння, головним чином мікроліти, яких і найшов декілька, дуже гарно ретушованих і дуже малих» [26, с. 167]. Мемуарист підкреслив, що найбільший успіх мала етнографічна комісія, яка збирала пісні, приказки, казки, звичаї тощо. До неї входили В. Верховинець з жінкою, сестри Рудинські, Г. Коваленко з сином, який навчався на історико-філологічному факультеті, два студенти фахівці з української філології і фольклору, «якась студентка чи, може, й дві». Вони всі записували етнографічні матеріали і назбирали їх значну кількість [26, с. 167].

Ця комісія збрала великий «нечеканий матеріал», «дуже багато зовсім нового» [26, с. 167]. Через значні втрати фондово-облікової документації під час Другої світової війни списку речей, які були привезені з Яресьок, не збереглося. Однак, завдяки Другій частині «Каталогу історико-етнографічного відділу природничо-історичного музею Полтавського губернського земства» вдалося встановити приблизний список придбаних речей, який нараховує 228 предметів під 187 інвентарними номерами [14, сс. 419–433].

Зокрема, в переліку найбільше зазначено тканих, вишитих та вибійчаних виробів: 76 зразків шиття заполоччю і мережкою, 10 рушників (вишитих і тканих, цілих та їх частин), 5 шматків шовкової тканини, 2 шматки тканини з вибійкою, у тому числі предметів традиційного строю: 8 плахт (цілих та їх шматків), 6 сорочок жіночих (цілих та їх рукавів), 4 хустки, 3 очіпки, запаска, керсетка, манишки від чоловічої і дитячої сорочок.

Предмети з дерева представлені: 9 формами для медяників, 6 сільничками, 5 корячками, 4 кониками від мисників, 2 дитячими іграшками, 2 ящичками, 2 «пшонянками», 2 хатніми мисничками для ікон, люлькою, «ковганкою», тарілкою, мисником, дерев'яною рамою для в'язання рукавиць, макогоном. Серед виробів із глини – 4 кахлі та їх уламки (полив'яні і теракотові).

Були зібрані і речі церковного призначення: 11 воздучів, 4 поручі (цілі та їх частини), 2 дерев'яні хрести (восьмиконечний і рівнорамен-

**Аногований список речей, здобутих під час Яреськівської експедиції 1921 р.,
що зберігаються у фондах Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського**

№ п/п.	Сучасні облікові позначення	Короткий опис	Розміри (см), матеріал, техніка	Облікові позначення за «Каталогом історико-етнографічного відділу»	Облікові позначення за інвентарними книгами 1939 р.
1.	ПКМВК 5795, Тк 977 [10, сс. 139–140]	Покрівець дискосний. Україна, поч. ХІХ ст.	31 × 30 Шовк, дамаськ, аплікація	8688 [14, с. 430]	3031 [6, с. 18–19]
2.	ПКМВК 5904, Тк 1084 [10, сс. 157–158]	Хрещатий покрівець. Україна, І пол. ХVІІІ ст.	37 × 37 Шовк, репс, крашенина, аплікація	8707 [14, с. 432 зв.]	1550 [3, с. 342–343]
3.	ПКМВК 5917, Тк 1097 [10, сс. 159–160]	Покрівець дискосний. Україна, кін. ХVІІІ ст.	29 × 28 Шовк, крашенина, позумент	8683 [14, с. 429 зв.]	3056 [6, с. 34–35]
4.	ПКМВК 5950, Тк 1129 [10, сс. 165–166]	Хрещатий покрівець «Агнець Божий». Україна, поч. ХVІІІ ст.	44 × 43 Шовк, крашенина, бахрома, гаптування	8706 [14, с. 432]	1549 [3, с. 340–341]
5.	ПКМВК 5954, Тк 1133 [10, сс. 167–168]	Воздух великий. Поч. ХІХ ст.	66 × 63 Шовк, атлас, позумент, гаптувальні шви	8700 [14, с. 431]	1567 [3, с. 358–359]
6.	ПКМВК 6032, Тк 1211 [10, сс. 179–180]	Поруч. Україна, кін. ХVІІІ ст.	27 × 13 Шовк, репс, позумент, аплікація	8701 [14, с. 431 зв.]	1568 [3, с. 358–361]
7.	ПКМВК 6321, Тк 1497 [11, сс. 53–54]	Рушник. Вишивка червоною заполочю. Україна, кін. ХІХ – поч. ХХ ст.	51 × 322 Полотно домоткане, рушникові шви («за-низування», «кривулька»)	8568 [14, с. 421 зв.]	2788 [5, с. 66–67]
8.	ПКМВК 6340, Тк 1515 [11, сс. 57–58]	Рушник. Вишивка червоною заполочю. Україна, кін. ХІХ – поч. ХХ ст.	56 × 245 Полотно домоткане, рушникові шви («за-низування», художня гладь, «качалочки»)	8567 [14, с. 421 зв.]	2711 [5, с. 8–11]

9.	ПКМВК 6347, Тк 1522 [11, сс. 59–60]	Рушник. Вишивка червоною та сірою заполоччу. Україна, кін. XIX – поч. XX ст.	306 × 49 Полотно домоткане, рушникові шви («занизування», художня гладь, «кривулька») 88 × 47	8553 [14, с. 420 зв.]	2667 [4, с. 570–571]
10.	ПКМВК 6348, Тк 1523 [11, сс. 59–60]	Рушник. Вишивка червоною заполоччу. Україна, кін. XIX – поч. XX ст.	Полотно домоткане, рушникові шви («занизування», художня гладь, «уперед голкою», петельний)	8565 [14, с. 421]	2857 [5, с. 122–123]
11.	ПКМВК 6447, Тк 1616 [11, сс. 79–80]	Рушник. Вишивка червоною та синьою заполоччу. Україна, кін. XIX – поч. XX ст.	51 × 265 Полотно домоткане, рушникові шви («занизування», «качалочки», «за голкою»)	8644 [14, с. 425 зв.]	2805 [5, с. 80–81]
12.	ПКМВК 6481, Тк 1646 [11, сс. 87–88]	Рушник. Вишивка червоною і синьою заполоччу. Україна, кін. XIX – поч. XX ст.	240 × 45 Полотно домоткане, рушникові шви («занизування», «за голкою», «кривулька», петельний)	8646 [14, с. 425 зв.]	2621 [4, с. 540–541]
13.	ПКМВК 6544, Тк 1705 [11, сс. 99–100]	Рушник. Вишивка червоною заполоччу. Україна, кін. XIX – поч. XX ст.	53 × 344 Полотно домоткане, рушниковий шов («качалочка»)	8572 [14, с. 422]	3044 [6, с. 26–27]
14.	ПКМВК 6624, Тк 1782 [11, сс. 119–120]	Рушник. Вишивка червоною заполоччу. Україна, кін. XIX – поч. XX ст.	50 × 375 Полотно, рушникові шви («занизування», «за голкою», «кривулька», петельний)	8566 [14, с. 421–421 зв.]	2745 [5, с. 36–37]
15.	ПКМВК 6769, Тк 1919 [11, сс. 153–154]	Сорочка жіноча. Вишивка «білим по білому». Україна, кін. XIX – поч. XX ст.	71 × 124 Полотно домоткане, лиштва «ляльки» і «ламана гілка», зубцювання	8550 [14, с. 420]	3849 [9, с. 258–259]
16.	ПКМВК 6799, Тк 1949 [11, сс. 161–162]	Сорочка жіноча. Вишивка «білим по білому». Україна, кін. XIX – поч. XX ст.	74 × 105 Полотно домоткане, лиштва «ляльки» і «сповиті клінці», мережка «з настидлом», зубцювання	8549 [14, с. 420]	5389 [8, с. 168–171]
17.	ПКМВК 7123, Тк 2256 [12, сс. 47–48]	Хусточка. Вишивка червоною та синьою заполоччу. Україна, кін. XIX – поч. XX ст.	56 × 44 Полотно домоткане, заплочч, рушникові шви («кривулька», художня гладь, «занизування»)	8563 [14, с. 421]	4488 [7, с. 296–297]

ний), 2 шматки від риз, дерев'яний шестикрилий херувим, шматок полотняного підризника, шата з ікони, вишита сріблом та золотом [14, с. 419–433].

Матеріали, накопичені під час екскурсії, не були згромаджені в далекому кутку. За свідченнями В. М. Щербаківського «етнографічна комісія зараз же по приїзді з Яресьок до Полтави прийнялася за працю». Уже наприкінці жовтня її члени почали зачитувати доповіді на засіданні Полтавського наукового товариства при ВУАН. Вадим Михайлович згадував, що «засідання відбувалися... щотижня, й кожне... тяглося більше двох годин», бо «кожен реферував результати своїх записів» [26, с. 169]. Усього відбулося 8 зборів, присвячених археологічним та етнографічним матеріалам, що привезли члени експедиції з Яресьок [16, с. 228].

Окрім того, результатом роботи Яреськівської експедиції стало заснування при музеї етнографічного гуртка. Головним його завданням визначалось: «підготувати членів до практичної роботи на селі, а саме навчити серед маси речей селянського побуту уміти знайти те, що уявляється етнографічною цінністю» [13, с. 225]. Наприклад, у експедицію 1923 р. до містечка Решетилівка (нині районний центр Полтавської області), на поміч М. Я. Рудинському та К. В. Мошенку були запрошені 8 членів цього гуртка [13, с. 225].

Оскільки для будь-якого музейного закладу важливо детально знати про кожний етап формування зібрання, мати чітке уявлення про фундаторів його фондів, автори поставили собі за мету встановити долю предметів, зібраних під час екскурсії до с. Яреськи. З аналізу доступних фондових та архівних джерел випливає, що «біографії» речей повторюють перипетії музейного закладу.

Перші зміни у «Яреськівському» комплексі сталися 1940 р., коли частину колекцій народного мистецтва Полтавського державного історико-краєзнавчого музею (назва ПКМВК у 1930-х–1940-х рр.) передали до фондів Полтавського художнього музею (нині — Полтавський художній музей (галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка). Поміж інших музейних предметів збірку художнього музею поповнили близько 20 одиниць: плахти, запаска, хусточки, рушники, жіночі та чоловічі сорочки, зразки тканин і вишивок, кілька виробів з дерева [1].

Справжнім випробовуванням для музейного закладу стали роки Другої світової війни 1939–1945 рр. Про це красномовно свідчать цифри: напередодні війни у фондах Полтавського державного історико-краєзнавчого музею налічувалося понад 117 900 музейних предметів, а після — 37 200 [23, с. 115]. Частина культурних цінностей була розграбована або вивезена нацистами в період окупації Полтави 1941–1943 рр., інші загинули у пожежі, організованій відступаючими окупаційними військами. За відсутності документів, які б указува-

ли облікові позначення втрачених музейних предметів, можемо лише припустити, що частина «Яреськівської» колекції, разом з іншими музейними предметами згоріла або зникла у часи воєнної круговерті.

Наступним етапом стали 1980-ті рр. Згідно Наказу Міністерства культури УРСР № 694 від 22.06.1984 р. бавовняну керсетку з обліковими позначеннями ПКМВК 7504, Тк 2624 було передано для поповнення фондів та будівництва експозиції Державного музею літератури УРСР (нині Національний музей літератури України), заснованого у 1981 р. [12, с. 130; 22, с. 318].

Перехресний аналіз доступних фондових та архівних джерел дозволив виділити із сучасної колекції предмети, що були зібрані під час Яреськівської експедиції 1921 р. Опрацьовані матеріали дають змогу зі впевненістю виокремити 17 предметів групи зберігання «Тканини». Окремим анотованим списком подаємо ці раритети (див. додаток до публікації), наводячи старі облікові позначення за погашеними інвентарними книгами історико-етнографічного відділу Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства (частина друга, розпочата у 1913 р.) та Полтавського державного краєзнавчого музею (розпочаті у 1939 р.). У процесі дослідження була проведена атрибуція окремих предметів. Наприклад, під обліковими позначеннями ПКМВК 5795, Тк 977 в «Інвентарній книзі» «Тканини-1» у 1948 р. записано: «Тканина фіолетового кольору з рослинним орнаментом» [10, с. 139–140], яка є дискосним покрівцем. Крім того, немає примітки про те, що він здобутий під час Яреськівської експедиції. Така позначка відсутня у записах ще про два музейні предмети: покрівець дискосний ПКМВК 5917, Тк 1097 та поруч ПКМВК 6032, Тк 1211.

Отже, незважаючи на те, що акценти діяльності закладу у 1920-х рр. змістилися: з наукового він мав перепрофілюватися на просвітницьку установу, ця обставина не заважала науковцям музею здійснювати «екскурсії» до різних місцевостей Полтавщини і комплектувати фонди цікавими з наукової точки зору предметами. У цей час музей став одним з найпотужніших наукових осередків міста. Особлива роль в організації продуктивної діяльності належала непересічній особистості — Михайлу Яковичу Рудинському, який виявив себе як умілий організатор і пошуковець музейних скарбів.

Література та джерела

1. Акт передачі от 2.10.1940 г. Государственный историко-краеведческий музей — Полтавский областной художественный музей // Акти передачі експонатів художньому музею. 1940 р. — Робочий архів науково-дослідного відділу фондів ПКМВК. — 5 арк.

2. **Глизь І. П.** Михайло Рудинський — археолог, пам'яткоохоронець, музейник і педагог / І. П. Глизь, О. Б. Супруненко // АЛЛУ. — Полтава, 2003. — № 2/2002. — № 1/2003 (12–13). — С. 7–11.
3. Інвентарна книга Полтавського державного краєзнавчого музею. — Розпочата у 1939 р. — № 3. — 596 с.
4. Інвентарна книга Полтавського державного краєзнавчого музею. — Розпочата у 1939 р. — № 5. — 596 с.
5. Інвентарна книга Полтавського державного краєзнавчого музею. — Розпочата у 1939 р. — № 6. — 242 с.
6. Інвентарна книга Полтавського державного краєзнавчого музею. — Розпочата у 1939 р. — № 7. — 600 с.
7. Інвентарна книга Полтавського державного краєзнавчого музею. — Розпочата у 1939 р. — № 8. — 600 с.
8. Інвентарна книга Полтавського державного краєзнавчого музею. — Розпочата у 1939 р. — № 9. — 596 с.
9. Інвентарна книга Полтавського державного краєзнавчого музею. — Розпочата у 1939 р. — № 31. — 598 с.
10. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею. Група зберігання «Тканини». — Розпочата у 1948 р. — Тк-1. — 182 с.
11. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею. Група зберігання «Тканини». — Розпочата у 1948 р. — Тк-2. — 192 с.
12. Інвентарна книга Полтавського краєзнавчого музею. Група зберігання «Тканини». — Розпочата у 1948 р. — Тк-3. — 198 с.
13. Історико-етнографічний відділ Полтавського музею // Червоний шлях. — Харків: Друкарня-літографія Книгоспілки, 1923. — № 6–7. — С. 225–226.
14. Каталог історико-етнографічного відділу природничо-історичного музею Полтавського губернського земства. — Ч. 2. — 484 с.
15. **Мощенко К. В.** [Про діяльність історико-етнографічного відділу музею] / К. В. Мощенко // Документи з історії Центрального пролетарського музею Полтавщини: зб. док. / Упорядн. Супруненко О. Б. — Полтава, 1993. — С. 81–82.
16. Наукове життя в Полтаві 1914–1924 // Україна. — К.: Держ. вид-во України, 1925. — Кн. 1–2 (11). — С. 227–231.
17. Первая научная экспедиция в Ярьески (1921 год), организованная Центральным Пролетарским музеем Полтавщины. Комплексная // НА ПКМВК. — Ф. 09. — Спр. 307. — 39 арк.
18. **Риженко Я.** ПДМ: історичний огляд / Яків Риженко // Збірник, присвячений 35-річчю Музею / ПДМ; [під ред. В. Бендеровського, Я. Риженка, М. Гавриленка]. — Полтава: Полтава-поліграф, 1928. — Вип. 1. — С. 1–15.
19. **Ротач П. П.** Археолог, історик, поет / П. П. Ротач // Ротач П. П. Біла гнізда соловейка. Літературно-краєзнавчі студії. — Полтава: Полтав. літератор, 1993. — С. 147–154.
20. Рудинський Михайло Якович (1887 – 1958). Автобіографія / М. Я. Рудинський // Михайло Якович Рудинський — археолог, музеєзна-

вещь і пам'яткоохоронець: бібліографічний покажчик / Укл. О. Б. Супруненко, І. Г. Шовкопляс; ПКМ. — Полтава, 1993. — С. 3–6.

21. **Соловей Д. Ф.** Розгром Полтави. Спогади з часів визвольних змагань українського народу (1914–1921) / Д. Ф. Соловей. — Вінніпег: Видавнича спілка «Тризуб», 1974. — 208 с.

22. **Сорока Г. О.** Національний музей літератури України / Г. О. Сорока, Н. І. Бондар // Енциклопедія історії України: у 10 т. / Голова редкол. В. А. Смолій; Ін-т історії України НАН України. — К.: Наукова думка, 2010. — Т. 7: Мл — О. — С. 318.

23. **Стадник С. М.** Музей у роки Великої Вітчизняної війни / С. М. Стадник // Полтавський краєзнавчий: сторінки історії та колекції: зб. наук. пр. / ПКМ. — Полтава, 1991. — С. 115–117.

24. **Супруненко О. Б.** Видатний археолог, пам'яткоохоронець, музейник і педагог — уродженець Охтирки / О. Б. Супруненко // Козацькі старожитності Лівобережжя Дніпра XV–XVIII ст.: зб. ст. за мат-лами I Міжрегіональних археологічних читань. 19–20.10.2015 р. — Суми, 2015. — С. 44–56.

25. **Таранушенко С.** Рудинський як мистецтвознавець / С. Таранушенко // Пам'ятки України. — К., 1988. — № 3. — С. 20–21.

26. **Щербаківський В.** Мемуари. 1921 рік / В. Щербаківський // Пам'ятки України: історія та культура. — К., 2007. — № 4 (спецвипуск). — С. 153–183.

В. І. Старченко, О. С. Сулима
«Яреськовская экспедиция» 1921 года

Резюме

Рассматривается поисковая и собирательская деятельность сотрудников Центрального пролетарского музея Полтавщины в 1920-е гг., в частности возглавленная М. Я. Рудинским экспедиция 1921 г. в с. Яреськи бывшего Миргородского района. Проанализирован список собранных предметов и выделены вещи, сохранившиеся до нашего времени в фондах Полтавского краеведческого музея имени Василия Кричевского.

Ключевые слова: М. Я. Рудинский, экспедиция, коллекция, Полтавский краеведческий музей имени Василия Кричевского, с. Яреськи.

V. I. Starchenko, O. S. Sulyma
“Expedition to Yaresky” in 1921

Summary

Search and gathering activity of the Poltava Region Central Proletarian Museum workers in 1920s and an expedition to Yaresky village ex-Myrgorod district in 1921 led by M. Ya. Rudynskyi in particular are observed. The list of gathered things is analyzed and exhibits, which survived till nowadays in the Vasyly Krychevsky Poltava Local Lore Museum are outlined.

Keywords: M. Ya. Rudynskyi, expedition, collection, the Vasyly Krychevsky Poltava Local Lore Museum, Yaresky village.

**ЗРАЗКИ ЛІТУРГІЙНОГО ШИТВА
З ЯРЕСЬКІВСЬКОЇ (1921 р.)
ТА КРЕМЕНЧУЦЬКОЇ (1922 р.)
ЕКСПЕДИЦІЙ М. Я. РУДИНСЬКОГО**

Про зразки богослужбових покровів, зібраних відомими музейниками під час історико-етнографічних екскурсій початку 1920-х років.

Ключові слова: Михайло Рудинський, Кость Мощенко, Вадим Щербаківський, гаптування, вишивка, хрещатий покривець, дискусний покривець, воздух.

Полтавський період життя М. Я. Рудинського (1917–1924) був дуже насиченим і по суті поклав початок його діяльності як музейника. За сприяння вченого створені Лохвицький, Лубенський, Миргородський музеї, заснований і розгорнута експозиція Музею мистецтв — Образової галереї (Художнього музею) у Полтаві [2, с. 76]. Саме з ім'ям ученого пов'язується становлення Центрального пролетарського музею Полтавщини (нині Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського), де він спочатку працював заступником директора, а згодом і директором: робота по возз'єднанню колекцій, створення експозицій, пошуки нових форм дослідницької, просвітницької, збиральницької роботи [8, с. 14]. Але відомо і про суттєві складнощі у цей час у взаєминах із владою. М. Я. Рудинський — людина справи, цілковито віддана науці, талановитий учений і організатор, який об'єднав навколо себе колектив однодумців, людина вільних поглядів на становлення незалежної Української держави, відбудову національної церкви [5, с. 71]. Тому цілком логічним було те, що він зазнавав гонінь, а в 1921 р. був двічі ув'язнений за свої переконання. Другий раз звільнений тільки завдяки клопотанню В. Г. Короленка [8, с. 72].

Не зважаючи на складні часи, влітку 1921 р. М. Я. Рудинський став ініціатором та організатором комплексної історико-етнографічної експедиції до містечка Яреськи Миргородського повіту (сучасний Шишацький район) та у 1922 році — великої маршрутною екскурсії по Кременчуччині [3, с. 336; 7].

У Яреськівській експедиції взяли участь відомі вчені: етнограф, музеолог, найближчий соратник Михайла Яковича Кость Мощенко, археолог, мистецтвознавець Вадим Щербаківський. Вони проводи-

ли дослідження з вивчення історії, археології, народної творчості та мови регіону.

Із цієї музейної дослідницько-збиральницької акції у збірці Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського зберігаються три зразки літургійного шитва (ПКМВК 5904, Тк 084; ПКМВК 5950, Тк 1129; ПКМВК 5954, Тк 1133), які входять до групи богослужбових покрівів для священних посудин. Це комплект із трьох предметів: воздух – спільний покрив, малі покрівці – квадратний (дискосний) та хрещатий (потирний) [1, с. 100].

Мистецтво церковного шиття розділяють на лицеве (фігуральне) й орнаментальне [6, с. 687]. Лицеве шитво є винятково церковним видом гапту, воно зображає красу непередметного, невидимого світу, всі його елементи несуть духовний зміст. Сюжет «Агнець Божий» («Се Агнець») зображений на покрівці початку XVIII ст. із зеленого шовку (ПКМВК 5950, Тк 1129, 44 × 43 см): чаша з дитиною-Христом (вигляд збоку) займає майже всю площину середника, вільне тло заповнюють різновеликі восьмипроменеві зірки (такими знаками позначалися присутність ангельських сил і містичність євхаристичного таїнства) (рис. 1). Він розкриває православне вчення про Божественну Євхаристію. В оздобленні облачення фігур і корпусу чаші використовувалася «складний подвійний шов» золотними нитками, обличчя виконані контурним швом на саеті, німби – швом «у прикріп за картою». На бокових частинах – шестикрилі херувими, вгорі над Христом і херувимами вишиті монограми імен. Виріб обрамлений червоною бахромою.

Композиційна побудова покрівців XVII – XVIII ст. мала усталений характер, який частково зберігся і в XIX ст. У середохресті – фігуративна композиція, на боках хрещатих покрівців у XVII ст. гаптувалися зображення архангелів у дияконському облаченні у позі Оранти, а з XVIII ст. – зображення херувимів, що звернені головами до центру. Цей композиційний прийом зумовлений тим, що коли потир накривається, постаті виявляються зображеннями обабіч чаші. Залежно від часу створення декоративне оформлення кожного з елементів могло змінюватись.

Хрещатий покрівець кінця XVIII ст. (ПКМВК 5904, Тк 1084; 37 × 37 см) виготовлений із дамасту (шовкова тканина, одно- або дволицева, з малюнком (здебільшого квітковим). Фігурні зображення замінені символічними рівнораменними хрестами на середнику і чотирьох кінцях. Кайма середохрестя – тасьма зеленого кольору, підкладка – крашенина червоного кольору. На покрівцеві є напис чорнилом: «8707 Яреськи».

Ще одним зразком орнаментального шитва є воздух початку XIX ст. (ПКМВК 5954, Тк 1133; 68 × 64 см) з білого атласу. У центрі – виконаний аплікацією хрест подвійним сріблястим позументом з широкою смугою зеленого шовку по зовнішньому периметру.

З екскурсії до Кременчуцького повіту М. Я. Рудинським були привезені три зразки покрівів з-поміж атрибутованих музейних предметів [7, с.25]. Зокрема, з міста Чигрин-Діброва зберігся воздух кінця XVIII ст. (ПКМВК 5884, Тк 1065; 60 × 59 см) з дамасту бежево-коричневої палітри [4, с. 333] із символічним зображенням Страстей Христових золотним позументом (значна частина втрачена). Інший предмет – хрещатий покрівець першої половини XVIII ст. (ПКМВК 5926, Тк 1105; 33 × 35 см) з шовкової узорної тканини. На середнику виконаний широкий лапчастий хрест мереживом золотно-сріблястого кольору. Кайма – бахрама, підкладка – вибійчана тканина, на якій нашитий аркуш, що свідчить про місце знаходження: «21/564 Воздушок. м. Чигрин-Діброва Кременчуцького пов. Церкви Різдва Богородиці. 14.10.1922». З цієї ж місцевості до музею завдяки М. Я. Рудинському надійшов дискусний покрівець кінця XVIII – початку XIX ст. (ПКМВК 6154, Тк 1334; 32 × 32 см) з парчі з крупним квітковим орнаментом (червоний, синій, золотний кольори) на чорному тлі [4, с. 214]. У центрі – хрест, нашитий з позументу, який слугує і каймою, підкладка – крашенина.

Усі ці експонати входять до складу великої раритетної колекції церковних старожитностей Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Зауважимо, що вивчення збірок відомих музейників у Полтаві триває. Позитивним є те, що по крихтах повертається з небуття інформація про колекції та окремі експонати. Разом із людьми-музейниками їм довелося пройти крізь вир жорстокої кривавої історії XX століття.

Джерела та література

1. **Варивода А.** Пам'ятки українського церковного гаптування XVII – XVIII ст. з колекції Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника як об'єкт культурної спадщини [текст]: дис. канд. іст. наук / Варивода Аліна Григорівна. – К., 2015. – 267 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pamjatky.org.ua/wp-content/uploads/2015/12/dis.doc>

2. **Граб В. І.** Справа М. Я. Рудинського / Граб Василь // Полтавський краєзнавчий: сторінки історії та колекції: зб. наук. пр. / ПКМ; [редкол.: Білоус Г. П. (відп. ред.), Нестуля О. О., Супруненко О. Б. та ін.]. – Полтава, 1991. – С. 76–83.

3. **Івашук Л.** Михайло Якович Рудинський (1887–1958) та його внесок у розвиток музейної академічної справи // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://prnbuimviv_2009_24_28.pdf — С. 335–340.

4. Інвентарна книга ПКМ № 1 (розпочата з 1939 р.). — 600 с.

5. **Коротенко В. В.** Невідомі документи з історії Полтавського краєзнавчого музею у Державному архіві Полтавської області / Коротенко Володимир // Полтавський краєзнавчий: сторінки історії та колекції: зб. наук. пр. / ПКМ; [редкол.: Білоус Г. П. (відп. ред.), Нестуля О. О., Супруненко О. Б. та ін.]. — Полтава, 1991. — С. 71–75.

6. **Олійник О.** Українські церковні тканини: типи, походження, символіка / О. Олійник // Народознавчі зошити. — К., 2011. — № 4. — С. 680–690 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaZo_2011_4_18

7. **Рудинський М. Я.** Результати екскурсії в Кременчуцький та Кобеляцький повіти 20. IX – 29. X. 1922 р.: (Доповідь Полтавському науковому товариству) / Рудинський М. Я. // АЛЛУ. — Полтава : Археологія, 2003. — № 2/2002 – 1/2003 (12–13). — С. 23–29.

8. **Супруненко А. Б.** Археологические исследования Полтавского музея в первые годы советской власти / Супруненко Александр // Обл. научно-практ. конф., посвящ. 100-летию со дня рожд. М. Я. Рудинского (26–28 марта 1987 г.): тез. докл. и сообщ. — С. 14–17.

И. А. Власенко, М. П. Писцова

**Образцы литургического шитья с Яреськовской (1921 г.)
и Кременчугской (1922 г.) экспедиций М. Я. Рудинского**

Резюме

Публикується інформація об образцях богослужбових покривів, зібраних співробітниками Полтавського краєзнавчого музею ввремя історико-етнографічних екскурсій початку 1920-х рр. в селище Яреськи і на Кременчугщину.

Ключевые слова: Михайло Рудинський, Константин Мошенко, Вадим Щербаковський, церковне шитьє, вишивка, воздух.

I. O. Vlasenko, M. P. Pistsova

**Samples of Liturgical Broidery from Yaresky (1921) and Kremenchuk (1922)
Expeditions of M. Ya. Rudynskyi**

Summary

An information about samples of liturgical covers, gathered by famous workers of the Poltava Local Lore Museum during historic ethnographic excursions of the 1920s to Yaresky village and Kremenchuk district is given.

Keywords: Mykhailo Rudynskyi, Kostiantyn Moshchenko, Vadym Shcherbakivskyi, liturgical broidery, embroidery, cover.

ПОСЕЛЕННЯ ПІВДЕННОЇ ЧАСТИНИ БІЛЬСЬКОГО ГОРОДИЩА

У публікації наводиться інформація про два відомі поселення південної частини Великого укріплення Більського городища, які 1927 року, ймовірно, обстежувалися експедицією Полтавського музею під керівництвом О. К. Тахтаєва.

Ключові слова: скіфський час, Більське городище, південна частина, поселення, О. К. Тахтай.

Територія Більського археологічного комплексу на протязі багатьох років привертає до себе увагу знаних фахівців археологічної науки як України, так і найближчого зарубіжжя. Відтак, при дослідженні у 1927 р. учнем М. Я. Рудинського Олександром Кузьмичем Тахтаєм курганних насипів в межах Глинського комплексу пам'яток, найвірогідніше, було оглянуто й південну частину Більського городища та його найближчу периферію [10; 11]. На жаль, знахідки, виявлені під час цих розвідок, не збереглися.

Пам'ятки, які оглядалися О. К. Тахтаєм, – поселення Кутул та Безодня – цікавили науковців і в наступні роки. У ході останніх польових сезонів експедицією Історико-культурного заповідника «Більськ» проведено роботи, які дозволили доповнити наявну інформацію про сучасний стан, межі означених пам'яток, потужність їх культурних нашарувань тощо для укладання облікової документації на складові Більського археологічного комплексу (рис. 1).

Поселення Безодня. Розташовується у південно-східній частині Більського городища, вздовж його оборонних споруд по обидва боки полезахисної лісосмуги – межі Зіньківського та Котелевського районів Полтавської обл. У центральній частині пам'ятки розташовується курганоподібний насип висотою близько 0,5 м і діаметром 45 м (рис. 1: 1). Ділянка, де розташоване поселення, щорічно розорюється.

Дослідження на поселенні проводилися розвідувальними групами, що діяли у складі експедиції Харківського державного університету ім. О. М. Горького (керівник – Б. А. Шрамко). Ю. М. Бойко, один з керівників цих розвідзагонів, наводить дані про факт існування селища на території Більського городища за результатами обстежень 70-80-х р. ХХ ст. [1].

Також пам'ятка оглядалася загоном Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської облдержадмі-

Рис. 1. Карта Більського городища з позначенням поселень Безодня (1) та Кутул (2).

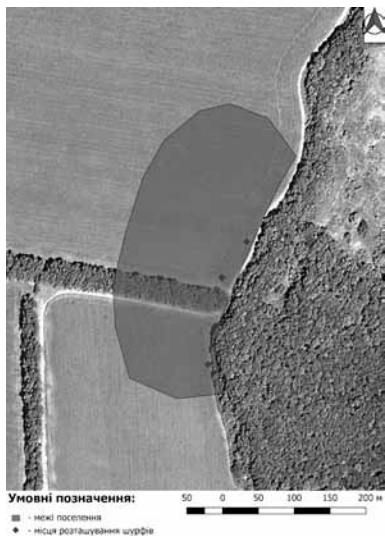

Рис. 2. План поселення Безодня з позначенням місць шурфування експедицією ІА НАН України в 2015 р.

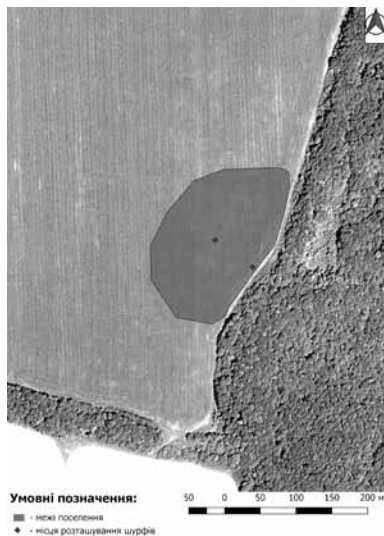

Рис. 3. План поселення Кутул з позначенням місць шурфування експедицією ІКЗ «Більськ» в 2017 р.

ністрації у складі О. Б. Супруненка, І. М. Кулатової та С.П. Степановича у 1994 р. [3, с. 123]. У тому ж сезоні Центром була здійснена спроба дослідження кургану, розмішеного на території поселення. Розкопки припинені через виявлення в насипу скупчення боєприпасів епохи Другої світової війни. А неподалік від поселення, дещо на південний захід від нього, співробітниками ЦОДПА виявлений уламок бронзового трилопатевого вістря стріли V – першої половини IV ст. до н. е. Шурфування ділянки селища неподалік лісосмуги О. В. Тітковим і В. О. Анохіним 1995 р. дозволило встановити потужність культурних нашарувань близько 0,4 м, виявити в їх вмісті уламки ліпного посуду місцевого виробництва V – IV ст. до н. е. та кілька дрібних фрагментів амфорних стінок.

На межі XX і XXI ст. під валом Великого укріплення на краю поселення П. Я. Гавришем було виявлене і досліджене гунтове безінвентарне поховання-тілопокладення на спині, здійснене у західному секторі орієнтації, яке дослідник пов'язував з давньоруськими чи дещо пізнішими старожитностями до початку пізнього середньовіччя.

У 2006 р. поселення обстежувалося експедицією Історико-культурного заповідника «Більськ» (керівник – В. В. Приймак). Було зачищено стінки траншеї між лісосмугою та валом Великого укріплення. У результаті з'ясовано, що культурний шар тут досягає потужності від 0,4 до 0,6-0,7 м. Серед знахідок виявлено кілька уламків посуду епохи раннього залізного віку, а також фрагмент стінки ольвійської сіроглиняної посудини (визначення С. А. Скорого) [6, с. 11–12].

Шурфування поселення проведено й експедицією Інституту археології Національної академії наук України на чолі з О. Д. Могиловим та К. І. Панченком 2015 р. (рис. 2), що засвідчило потужність культурного шару в 0,5–0,6 м. Встановлені розміри пам'ятки (близько 400 × 120 м) та її часові рамки існування – кінець VI – IV ст. до н. е. [5].

До реєстру селищ скіфського часу в межах Великого укріплення Більського городища, підготовленого в 2017 р. професором С. А. Скорим, поселення включене під № 20. За класифікацією вченого, це – селище Більського городища малих розмірів [8, с. 171–172].

Поселення Кутул. Розміщене на краю плато правого корінного берега р. Ворскли, за 0,6 км на схід-північний схід від південного в'їзду до Великого укріплення та в безпосередній близькості до східної ділянки оборонних споруд (рис. 1: 2).

Виявлене в 1974 р. експедицією Харківського державного університету ім. О. М. Горького (керівник – Б. А. Шрамко). На жаль, дані про межі і знахідки з території у звітній документації не наводяться [13, с. 13].

У 1994 р. обстежене І. М. Кулатовою, С. П. Степановичем та О. Б. Супрунечком. У звітній документації зазначене як пам'ятка скіфського часу в урочищі Безодня (пункт III). Під час пізніших оглядів науковцями Центру на розораній поверхні були помічені три плями скупчень матеріалів і попелястого ґрунту діаметром від 12 до 20 м, що можуть бути рештками зольників, а також розорані сліди попелястих плям заповнення порушених оранкою житлово-господарських об'єктів, розташованих, на думку дослідників, в 2-3 ряди за віссю північний захід – південний схід під краєм легкого схилу та вздовж нього [3, с. 125].

Восени 2011 р. краєзнавцем М. О. Радченком на селищі знайдено уламок бронзового дзеркала. На думку фахівців, подібні люстерка набули розповсюдження в ареалі розселення сарматських племен з кінця III ст. до н. е. [4].

Наступного року співробітниками ЦОДПА на території пам'ятки виявлені окремі уламки гончарного посуду черняхівської культури. Саме ж поселення, на думку О. Б. Супрунечка, розглядається як крайній населений пункт у складі фортечного комплексу, що забез-

Рис. 4. Поселення в ур.
Кутул. Бронзова бляшка —
деталь кінської упряжі.

культурних нашарувань становила 0,55–0,60 м. Отримані в шурфах знахідки датуються VI – V ст. до н. е. З-поміж виявлених матеріалів виділяється бронзова бляшка від кінської упряжі з гладким ромбічним щитком та масивною петлею для кріплення на реміні (рис. 4). Аналогічна знахідка виявлена В. В. Приймаком 2010 р. в урочищі Барвінкова гора біля сучасного в'їзду до Великого укріплення Більського городища з боку смт Котельви [2, с. 26–28]. Вона датується V ст. до н. е.

У Реєстр селищ скіфського часу в межах Великого укріплення Більського городища професора С. А. Скорого поселення включене під № 19. За його класифікацією, селище в межах укріплень Більського городища належить до поселенських об'єктів малого розміру [8, с. 169–171].

Ряд пам'яток, розміщених поблизу описаних вище поселень, планується обстежити впродовж польових сезонів 2017 – 2018 рр. Мова, в першу чергу, йде про некрополь скіфського часу, який розміщуються поза валами Більської фортеці. Це — могильник в урочищі Безодня, що знаходиться за 0,2 км на схід від оборонних споруд городища. Дані про пам'ятку наявні у працях Б. А. Шрамка та Ю. М. Бойка [1], у звітній документації О. Б. Супруненка, І. М. Кулатової та С. П. Степановича [9, с. 9]. В ході обстежень 2016 р. заповідника «Більськ», за участі археологів О. Б. Супруненка та С. А. Скорого, вдалося локалізувати на місцевості вказані кургани [12, с. 223]. Перспективним видається

печував функціонування південного в'їзду до Великого укріплення Більського городища [4, с. 158].

У 2016 р. обстеженнями Історико-культурного заповідника «Більськ» тут виявлено 95 артефактів: фрагменти глиняної кераміки скіфської доби, серед яких вирізнялися два вінця ліпного посуду, частини денець, шматки обмазки, кілька сколів червоноглиняних амфор. Знахідки датуються VI – V ст. до н. е. [12, с. 224–225], що відзначали й попередні дослідники.

У 2017 р. співробітниками заповідника, за участі професора С. А. Скорого, було закладено 2 шурфи у східній та центральній частинах поселення (рис. 3). У одному з них виявлено й досліджено частину господарського об'єкту скіфського часу. Потужність

дослідження територій, які ззовні прилягають до південної ділянки валу Більського городища. В ряді джерел наводиться інформація про наявність тут кількох поселень скіфського часу та могильника [1; 7].

Лише проведення систематичних і всеохоплюючих розвідок на Більському городищі дасть змогу, зрештою, підготувати якісну об'єктову документацію на грандіозну пам'ятку та доповнити новими важливими даними багаторічні напрацювання визначних археологів В. О. Городцова, Б. А. Шрамка та ін.

Джерела та література

1. **Бойко Ю. М.** Соціальний склад населення басейну р. Ворскли за скіфської доби / ІКЗ «Більськ»; [відп. ред. Корост І. І.]. – Котельва; Київ: ЦП НАНУ і УТОПІК; ІКЗ «Більськ», 2017. – 180 с.

2. **Коротя О. В.** Нові дані про городища і кургани північно-західного і північно-східного секторів округи та ареалу впливу Більського городища / Коротя О. В., Осадчий Є. М., Приймак В. В. // Пам'ятки археології північно-західного і західного секторів округи Більського городища (1 тис. до н. е. – 1 тис. н. е.) / ЦП НАНУ і УТОПІК; ІКЗ «Більськ». – Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2010. – 104 с.

3. **Кулатова І. М.** Археологічні пам'ятки території та найближчої округи Більського городища (за розвідками 1994 р.) / І. М. Кулатова // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи: зб. наук. пр. / ІА НАНУ; ЦОДПА; [відп. ред. Супруненко О. Б.]. – Полтава: Археологія, 1996. С. 121–137.

4. **Кулатова І. М.** Уламок дзеркала з поселення в урочищі Безодня / І. М. Кулатова // Феномен Більського городища – 2016: До 95-річчя від дня народження визначного українського археолога професора Б. А. Шрамка (1921-2012) та 110-річчя від початку археологічних досліджень Більського городища: зб. наук. пр. і мат-лів конф. – К.; Полтава: ЦП НАН України і УТОПІК, 2016. – С. 258–260.

5. **Могилов О. Д.** Розвідки на селищах Більського городища в 2015 році / О. Д. Могилов, К. І. Панченко // Археологічні дослідження Більського городища – 2015: зб. наук. пр. – Київ; Котельва; Харків: ЦП НАНУ і УТОПІК; Майдан, 2016. – С. 171–177.

6. **Приймак В. В.** Звіт про археологічні розвідки ІКЗ «Більськ» на території Більського городища і його округи у 2005 – 2006 рр. / Приймак В. В., Коротя О. В., Охріменко А. І., Сидоренко О. В.; ІКЗ «Більськ» // ІА НАНУ. – Ф. е. – 2006. – № 28642.

7. Рішення Полтавської обласної ради «Про створення охоронюваної археологічної території «Більське городище» від 15.02.2001 року // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2001. – № 2 (10). – С. 4–5.

8. **Скорый С. А.** К реестру селищ скифского времени в пределах Большого укрепления Бельского городища / С. А. Скорый // Археологічні дослідження Більського городища – 2016: зб. наук. пр. – Київ; Котельва: ЦП НАНУ і УТОПІК, 2017. – С. 153–178.

9. Супруненко О. Б. Звіт про розвідки та розкопки на території та в окрузі Великого Більського городища (Полтавщина) у 1994 р. / Супруненко О. Б., Кулатова І. М., Степанович С. П.; ЦОДПА // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – 1994/43.

10. Супруненко О. Б. З історії археологічних досліджень на Полтавщині: короткий нарис / О. Б. Супруненко; ЦП НАНУ і УТОПІК; ЦОДПА. – Київ; Полтава, 2007. – 124, XII с.

11. Т.[ахтай] А. Археологічна робота Музею в 1926-27 р. / А. Т. // Збірник, присвячений 35-річчю Музею. – Полтава: ПДМ, 1928. – Т. 1. – С. 283–289.

12. Шапорда О. М. Дослідження території Більського археологічного комплексу в 2016 році / О. М. Шапорда // Археологічні дослідження Більського городища – 2016: зб. наук. пр. – Київ; Котельва: ЦП НАНУ і УТОПІК, 2017. – С. 179–237.

13. Шрамко Б. А. Отчет о работе Скифо-славянской археологической экспедиции ХГУ в 1974 году / Шрамко Б. А. // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – Спр. 1974/48.

О. Н. Шапорда, И. И. Корост

Поселения в южной части Бельского городища

Резюме

В публикации приводится информация о двух известных селищах южной части Большого укрепления Бельского городища, которые в 1927 году, вероятно, обследовались экспедицией Полтавского краеведческого музея под руководством А. К. Тахтая.

Ключевые слова: скифское время, Бельское городище, южная часть, поселения, А. К. Тахтай.

O. M. Shaporda, I. I. Korost

Settlements in the Southern Part of the Bilske Place of Ancient Settlement

Summary

The publication contains information about two known settlements in the southern part of the Great fortification of the Bilske place of ancient settlement, which were probably surveyed in 1927 by the expedition of the Poltava Local Lore Museum under the leadership of A. Takhtai.

Keywords: the Scythian time, Bilske place of ancient settlement, southern part, settlements, A. Takhtai.

ВИПАДКОВІ СТАВРОГРАФІЧНІ ЗНАХІДКИ ІЗ ЗОЛОЧІВЩИНИ (ХАРКІВСЬКА ОБЛ.): СТИЛІСТИКА ТА ПРОБЛЕМИ ХРОНОЛОГІЇ

Здійснена спроба звернути увагу дослідників на деякі аспекти стилістики і хронології яскравих взірців православної метало-пластики доби пізнього українського бароко, виявлених у Центральній Слобожанщині.

Ключові слова: ставрографія, православні натільні хрести, Центральна Слобожанщина, Литвинове, Карасівка, старообрядці.

Тривалий час матеріальна культура населення Нового часу Слобожанщини вивчалась майже винятково за нумізматичними матеріалами [2, с. 70–113; 14]. Комплексне дослідження археологічних старожитностей козацької доби XVI–XVIII ст. на теренах сучасної Харківської області було започатковане у 90-х рр. минулого століття стаціонарним вивченням оборонних споруд та культурних нашарувань Старовалківської фортеці С. І. Берестневим.

Благородну у науковому відношенні справу вивчення маловідомих сторінок матеріальної культури давніх мешканців історичного центру Слобожанщини продовжила І. В. Голубева, логічним підсумком її системних досліджень Цареборисова, Старого Салтова, Харкова та ін. історичних населених пунктів стала дисертаційна робота і низка наукових публікацій [10; 11; 12].

Попри підвищену увагу до грошового карбу, кераміки, домобудівництва, способів фортифікації та решти інформативних категорій матеріальної культури Нового часу, предмети православного особистого благочестя з теренів центральної Слобожанщини не отримали належного висвітлення і систематики на сторінках фахових видань. Винятком є коротенька публікація визнаного фахівця у галузі козацької ставрографії В. О. Векленка стосовно знахідок натільних хрестів з с. Липців на Харківщині [5]. Однак, незалежно від значної кількості ставрографічних пам'яток та мистецтвознавчих висновків дослідника, характер їх отримання дещо нівелює інформативну цінність збірки, бо для останньої не надано чіткої історико-топографічної прив'язки й не окреслено супутніх хроноіндикаторів оприлюднених хрестів.

Тому автор пропонує для наукового загалу повну інформацію та стилістичний опис двох випадкових ставрографічних знахідок, що

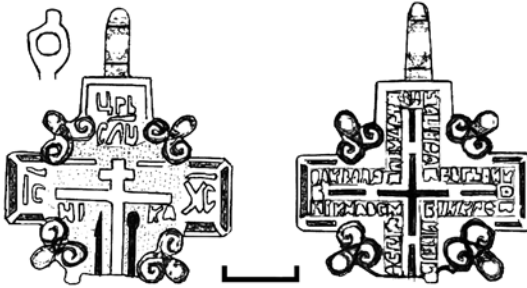

Рис. 1.
Натільний хрест
із с. Карасівки.

виявлені 2010 р. під час проведення Харківським науково-методичним центром охорони культурної спадщини планової інвентаризації археологічних пам'яток Золочівщини. Вони передані на постійне зберігання до фондів Золочівського краєзнавчого музею.

Перша знахідка виявлена весною 2010 р. на південній околиці с. Карасівка, на городках. Разом із хрестом на ріллі траплялися численні фрагменти гончарного посуду XVIII – XIX ст. Хрест відлито з мідного сплаву (рис. 1). Виріб має 32 мм у ширину та 42 мм у довжину; його початкова довжина невідома через злам нижньої перекладини, яку деформовано ще в давнину, що засвідчено шаром яскравої зеленої патини на зламі. Центральна частина хреста облямована стилізованим віночком, який утворено дволистяниками з квітковими закінченнями у вигляді розквітлих пуп'янків, котрі розташовані у кутах серединнохреста. З лицевого боку виробу, в його центральній частині рельєфними рисками виділено восьмикінцевий голгофський хрест, під середньою перекладиною якого є ледве помітні сліди монограм: зліва – «NI», справа – «KA». Обабіч вертикальної перекладини подібними рельєфними пружками зображені справа – спис, зліва – тростина – знаряддя страждань Христа. У верхній частині під вушком та на кінцях центральної перекладини у рельєфних картушах вміщені монограми: зверху під титлом у два рядки – «ЦРЪ СЛЫ» (цар слави), справа – «IC» (Ісус), зліва – «XC» (Христос) з титлами. Корпус хреста та його елементи декоровані глухою білою емаллю. Білий колір у православній догматиці символізує духовну чистоту, небесний рай, Христове воскресіння [27, с. 22]. Зі зворотного боку рельєфно виділено прями́й мереживний хрест, що утворився із відлитих літер. Зміст тексту не читається через затертість. Усередині текстового хреста розташований менший за розмірами хрест, у вигляді заглибини, що заповнена білою емаллю. Загальні обриси разом зі втраченою частиною повинні бути наближені до прямого хреста з видовженим вертикаль-

ним брусом. Вушко фігурне з двома повздовжніми ребрами по краях та круглим потовщенням у центрі — 7 мм зовні та 5 мм усередині.

Натільний хрест належить до типу I, підтипу 4, варіанту 2, за класифікацією Е. П. Винокурової [9, с. 337, рис. 12: 1]. Аналогічний трапився в кінці XIX ст. у матеріалах розкопок Д. В. Мілеєва в Києві — на садибі Десятинної церкви. Представницьку колекцію хрестів описаного типу репрезентують ставрографічні матеріали з Самарі — Богородицької фортеці, виразні екземпляри подібних предметів православного благочестя зібрані в середині минулого століття краєзнавцями на острові Ігрень [8, рис. 8: 1–3; 7, рис. 2: 2]. За межами України схожі зразки натільних хрестів виявлені в Ізмалковському р-ні Липецької обл. РФ та в околицях білоруського міста Вітебська [18, с. 61, рис. 5; 25, с. 134, рис. 120].

Абсолютно ідентичний хрестик виявлено автором в 2011 р. на ріллі край південно-східної околиці с. Рябухине (колишнє с. Гуляй-Поле) Нововодолазького р-ну Харківської обл. Карасівський і рябухинський предмети православного благочестя мають тотожні метричні розміри та однакові стилістичні особливості художнього оформлення у вигляді білого емалевого декорування, пуп'янокподібного декору, ідентичні обриси і порядок літер зі зворотнього боку. Тотожність обох виробів, знайдених на відстані 80 км один від одного, наводять на думку про спільне виробництво обох предметів в єдиній майстерні, не виключено, навіть, що в одній ливарній формі. Територіальна локалізація невідомого ювелірного центру, що продукував ці високохудожні зразки ставрографічної продукції, можлива в адміністративних межах історичної Слобожанщини.

Застосування технологічно складних операцій при виготовленні подібних зразків православної металопластики: литво, карбування, обробка спеціальними абразивами, емалювання, а також добре на-

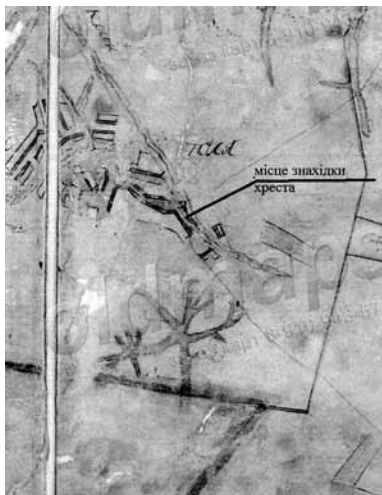

Рис. 2. Фрагмент карти 1784 р. з обрисами місця знахідки натільного хреста з Рябухіного (колишнє Гуляй-Поле).

лагоджений технологічний цикл, на наявність якого вказує кількість та якість продукції, свідчать про високу професійну кваліфікацію виробника. Носіями ювелірних технологій виготовлення ставрографічної продукції на теренах історичних Поділля, Гетьманщини і Слобожанщини були ремісники, які сповідували старообрядництво [22, с. 210]. На території Слобожанщини старовіри належали до конфесійної групи безпоповців поморської згоди. З моменту своєї появи у кінці XVII ст., старообрядницькі общини осіли у сільській окрузі навколо міст Золочів, Зміїв, Куп'янськ, Чугуїв, Старобільськ [23, с. 77–88]. Вочевидь, у котромусь або в кількох з цих поселень функціонували ливарниці, продукцією яких і були натільні хрестики, ладанки, іконки. Зараз важко стверджувати, що своїм технологічними та стилістичним витокам продукція слобожанських старовірів завдячує мистецьким і ремісничим традиціям поморській школи, у нашому випадку не виключається опосередкований вплив через пізніші ювелірні центри (Анциферове, Гуслиці-?).

Невизначеним залишається хронологічний діапазон, протягом якого вироблялись та використовувались хрести на кшталт карасівського. За даними Е. П. Винокурової, подібна типологічна група має дуже широкий часовий спектр побутування в народній культурі XVII – середини XIX ст. православного або старовірського населення України, Московщини і Російської імперії [9, с. 353]. На теренах Білорусі верхню хронологічну межу схожих виробів визиняр фахівець у галузі вжитково-декоративного мистецтва Олена Карпенко датує початком XX ст. [18, с. 18, рис. 6]. Завдяки дуже вдалому збігові історичних, нумізматичних та стратиграфічних даних із культурних нашарувань Самарі – Богородицької фортеці часовий діапазон схожих зразків православної пластики В. О. Векленко відносить до другої половини XVIII ст. Носіями художніх смаків у побутуванні натільних хрестиків із бароковими елементами чотирьох волют були російські солдати і служилі люди зі складу військової залоги [7, с. 280, рис. 1: 12; 8, с. 39, рис. 8: 1–3]. Втім, у випадку зі слобідськими знахідками існують певні стилістичні та історичні аспекти, завдяки яким побічно вдається звизити хронологічну межу побутування подібних хрестів у бік омолодження. У першу чергу слід звернути увагу на конструкцію вушка. Схожа триступенева будова є на виробках типу I, підтипу 4, варіанту 2, за Е. П. Винокуровою, що походять з Тіскінського курганного некрополя, всі ставрографічні артефакти якого вузько датуються в межах кінця XVIII – першої половини XIX ст. [4, с. 113–114, рис. 18]. Певну хронологічну закономірність в оформленні схожого вушка на прикладі хрестів інших типів помітив І. М. Бердніков, який спираючись на писемні джерела і монетні знахідки у похованнях право-

славних Хрестовоздвиженського та Спаського приходських цвинтарів Іркутська, запропонував віднести предмети із триступневими обрисами підвісу до кінця XVIII – першої половини XIX ст. [3, с. 175].

Наведена дата знаходить підтвердження у супровідних нумізматичних та картографічних матеріалах історичного Гуляй-Поля, яке в 30-х рр. минулого століття отримало сучасну назву – Рябухине. На ділянці мальовничого ландшафту лівого берега т. зв. Звинячої Балки – історичний гідронім р. Коси, перегаченої пізніше каскадом ставків, на початку греблі південного ставка, майже біля урізу води, автором було виявлено вище згаданий фрагмент натільного хреста. Ймовірні два варіанти його потрапляння у земляний масив дамби: під час будівництва та у пізній час, коли ставок був вже давно споруджений. Більш вірогідним є перше припущення, бо візуальний огляд дамби дозволив виділити, принаймні, два будівельні горизонти, розділені брунатними органічними прошарками зотлілої деревини і клею, на середині рівня нижнього горизонту, трохи вище сучасного водного дзеркала саме й покоївся описаний натільний хрест із волкотою. Вздовж пласких берегів балки концентрувалися фрагменти світлоглиняного гончарного посуду. Також знайдено дуже затерту двокопійчуну монету з вензелем Катерини II і датою 177? р., чотири монети по дві копійки 1805, 1812, 1816, 1821 рр.

Отже, нумізматичні матеріали дозволяють визначити нижню дату заселення цієї ділянки села приблизно за останньої чверті XVIII ст. Вірогідність запропонованої дати підтверджують картографічні матеріали, адже на «Генеральном геометрическом плане» Валківського повіту 1784 р. зображено два ставки і прилегла до них сільська забудова. Таким чином, нумізматичні і ставрографічна знахідки дистанціюють дату спорудження гідротехнічної споруди до 80-х рр. XVIII ст., що, у свою чергу, дозволяє за різними джерелами попередньо окреслити хронологію побутування натільних хрестів з теренів Центральної Слобожанщини типу I, підтипу 4, варіанту 2 зі триступневою конструкцією вушка, за Е. П. Винокуровою, у часовому діапазоні від останньої чверті XVIII до середини XIX ст.

Наступний виріб виявлено автором у 2010 р. за 0,7 км на захід від с. Литвинове на дюнному підвищенні у заплаві лівого берега р. Уди. Більша частина поверхні дюни пошкоджена кар'єром і ямами для видобування річкового піску (рис. 6). Культурні нашарування містять ліпну кераміку зрубного часу та речові рештки козацької епохи (рис. 4). Серед них свідомо слід виокремити фрагмент натільного хреста, виготовленого з мідного сплаву (бронза-?). Нижня частина виробу відламана, загальна довжина збереженої частини разом із вушком – 48 мм, ширина – 35 мм. На лицевому боці всередині прямокутного хреста зображено

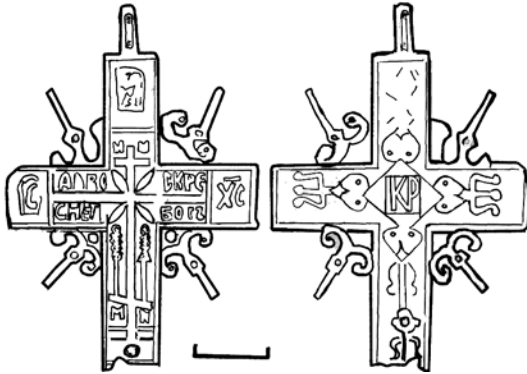

Рис. 3.
Натільний хрест
з с. Литвинового.

восьмикутний голгофський, увінчаний прямокутними картушами з монограмами і чотирма навскісними променистими волотами, стилізованими у вигляді пуп'янків з гіпертрофованими довгими тичинками. Над верхнім раменом—перекладиною викарбовано дуже затерті монограми «NI» та «KA». Навколо центрального перехрестя читається розбитий на частини рельєфний напис, облямований чотирма листками, що символізують райське Дерево Життя: у верхній лівій частині чотири літери «ДАВО», у верхній правій — «СКРЕ», знизу зліва — «СНЕТЬ», знизу справа — «БОГЪ». Напис є фрагментом 67-го псалма Давида, який співається у стихірах Великодня: «Да воскреснесть бог, и расточаться врази его...». Під центральним раменом зображено розквітлі справа — тростину, зліва — спис. Під нижньою навскісною перекладиною розташовується символічне зображення Голгофської гори і печери зі схематичним обрисом черепа Адама у вигляді рельєфної крапки та ледве проглядаються дуже затерті дві літери, можливо, «К» і «Т». Закінчення великого прямого хреста вінчають прямокутні медальйони з рельєфними монограмами: зліва «IC», справа «XC» із титлами. Напис на верхньому медальйоні через стертість не читається, про зміст втраченого нижнього картуша доводиться лише здогадуватися. Поверхня хреста, його лопати, картуші мали сліди заповнення білою емаллю (рис. 3).

На звороті великого прямокутного хреста рельєфними пружками вписано менший, у центральній частині якого виділяється ромбічний медальйон з квадратним картушем усередині та двома ажурними літерами «K» та «P» — вірогідна криптограма Похвали Хресту. Від ромбічного медальйона у чотирі сторони відходять стилізовані зображення листків лотоса, що вишукано трансформуються у рослинне плетиво. Чіткість рельєфних обрисів на зворотньому боці майстерно підправле-

на граверним інструментом. Обидва боки предмета особистого православного благочестя характеризуються імпазантними манерами виконання й несуть у своїх деталях виразні елементи барокової стилістики.

За класифікацією Е. П. Винокурової, витвір металопластики належить до типу I, підтипу 4, варіанту 1 [9, с. 336, рис. 11: 2]. Схожі виробі відомі на Далекому Сході й у центрі європейської частини Росії, а саме у братській могилі захисників Албазінського острогу 1686 р. в Приамур'ї, російському Нечорнозем'ї, Ізмалківському районі Липецької обл., біля Цареконстянтинівської та Скорбишенської церков міста Суздаля [1, рис. 9: 1; 20, с. 48, рис. 55; 25; 26, с. 55, рис. 5–21].

На середньодніпровських землях абсолютно схожі натільні хрести знайдені на півострові Ігренъ, у культурних нашаруваннях Самарі – Новобогородицького, слобожанські терени репрезентовані подібними екземплярами з Липців [5, рис. 14: 14, 19; 6, рис. 2: 4, с. 237].

Хронологія російських зразків за достеменними археологічними та історичними даними із Албазінського острога і Суздаля чітко вкладається у межі останньої чверті XVII ст., решта екземплярів датуються у широкому хронологічному діапазоні XVII – XIX ст.

Предмети православної пластики з середньодніпровських та слобідських пам'яток мають синхронні часові діапазони побутування; згідно хронологічних розробок В. О. Векленка, екземпляри виробів типу I, підтипу 4, варіанту 1, за Е. П. Винокуровою, на підґрунті чітких стратиграфічних та історичних даних із культурних нашарувань оборонних і побутових об'єктів Гетьманщини й Запоріжжя належать до кінця XVII – першої половини XVIII ст. [8].

Хронологія литвинівського хреста абсолютно відповідає наддніпрянським зразкам, вона знаходить своє прогнозоване підтвердження серед керамічних, нумізматичних, картографічних матеріалів Нового часу із багатозарового поселення біля с. Литвинового. Основний масив глиняних виробів козацької доби належить до т. зв. посуду черкаського типу, поверхня якого декорована червоними і білими ангобами (рис. 4). Для виразних фрагментів горщиків спостерігаються різке профілювання тулуба, специфічний відбиток пальця у місці з'єднання ручки з корпусом, превалювання зеленої поливи з внутрішнього боку вінець посудин. Саме ці ознаки у комплексах Харкова, Цареборисова, Верхнього Салтова, за спостереженнями І. В. Голубевої, чітко маркують кераміку XVIII ст. [13, с. 162–168]. Відносні часові межі керамічних матеріалів уточнюють нумізматичні знахідки, зібрані у піщаному кар'єрі: полушка 1721 р., полушка 1731 р. та дві копійки 1779 р., тобто, монетні артефакти достеменно визначають абсолютний вік побутування житлових і господарських споруд хутора Нового часу у межах кінця першої – третьої чвертей XVIII ст.

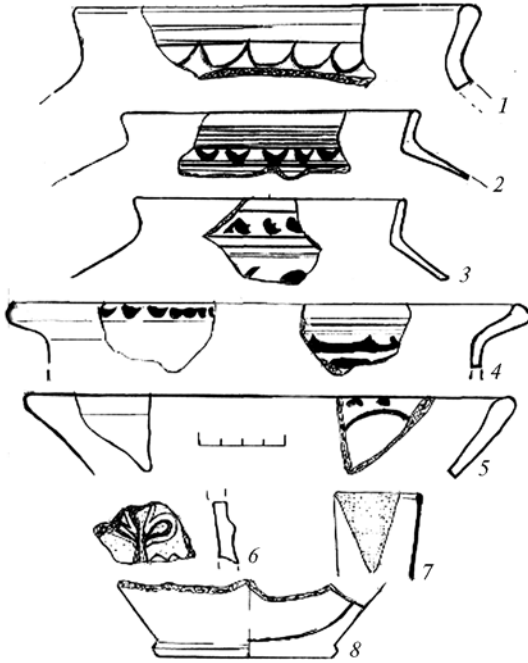

Рис. 4. Матеріали з багат шарового поселення Литвинове.
1-6, 8 – кераміка;
7 – скло.

Побічно запропонований хронологічний відрізок існування на дюні невеликого поселення (десь близько двох–трьох одночасних жител та господарських будівель) обґрунтовують картографічні дані, бо на момент складання мапи «Генеральный геометрический план города Золочева и его уезда» 1784 р. місце на дюні у заплаві лівого берега р. Уди з певних причин вже обезлюдніло, хоча навколишні малі населенні пункти в обрисах золочівської приміської округи — Орیشانка, Юхнів, Розсохуватий, Дохнянський — продовжили бути заселеними і проіснували до наших днів (рис. 5).

Серед головних умов, які змусили населення одного-єдиного хутора із решти покинути обжиту за півстоліття місцевість, могла бути конфесійна приналежність репатрійованих мешканців. Вірогідно, безіменний хутір міг бути заснований старообрядцями, яких під тиском влади та месіонерських дій офіційної православної церкви примусово переселили до одновірців, ймовірними осередками осідання таких переселенців не зі своєї волі могли бути села Уди, Гур'їв Козачок, Лопань, багатолюдні старовірські общини яких з першої чверті

XIX ст. зазнавали різноманітних економічних утисків та статистичних ревізій як з боку канцелярії губернатора, так і єпархіального керівництва [16, с. 174–183].

Побічно на старообрядницьку приналежність власника литвинівського натільного хреста вказує його яскрава голгофська стилістика та розміщення напису «ДА ВОСКРЕСНЕ БОГ», саме специфічне співпадіння цих двох ознак, на думку І. І. Єлкіної, Н. Ш. Насирової та А. К. Станюковича, виділяють із загального ставрографічного масиву виробу старовірської культурно-конфесійної належності [17, с. 192–194].

Принаймні, подібне припущення не заперечує стилістичний і мовний аналіз предметів особистого православно-благочестя з Псковщини [19]. Традиція нанесення тексту 67-го псалма Давида на площину хреста–тільника старовірськими майстрами–ливарниками для ужиткового використання їхніми одновірцями збереглася в російській глибинці майже до початку XX ст. і ретельно задокументована мистецтвознавцями та етнографами [21, с. 157].

Звичайно, запропонована конфесійна приналежність власника литвинівського хреста має свою дискусійну складову, так би мовити, «складну скриньку із простим секретом». У цьому сенсі дуже доречно звучать зауваження Г. Х. Самгулова про відсутність чітких палеографічних та іконографічних критеріїв для виділення власне древлеправославних натільних хрестів, які могли одночасно носити на своїх грудях як прибічники старої віри, так і вірні никоніанівського віросповідання. Челябінський дослідник справедливо пропонує при вирішенні подібного складного питання, крім залучення археологічних джерел, застосовувати синтез етнографічних та історичних даних [24, с. 190–193]. У нашому випадку необхідно отримати нові матеріали із закритих поховальних комплексів цвинтарів, залишених власне старообрядцями Слобожанщини.

Підведу короткий попередній підсумок:

1. Не виключена вірогідність існування на території Центральної Слобожанщини початку Нового часу місцевих ювелірних майстерень

Рис. 5. Фрагмент карти 1784 р. околиць міста Золочева.

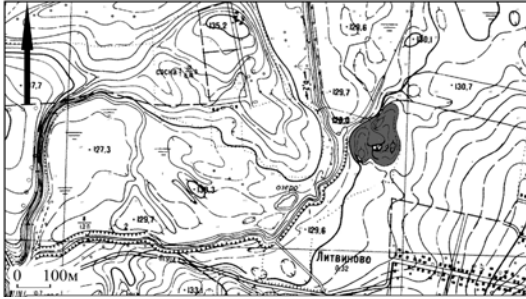

Рис. 6. План багатощарового поселення Литвинове.

або окремої старообрядницької, які забезпечували своєю продукцією естетичні та духовні потреби православного і древлеправославного населення.

2. Ставрографічні вироби Золочівщини XVIII – XIX ст., разом із натільними хрестами з інших територій історичної Слобожанщини, а також численними витворами особистого благочестя з російських обширів віддзеркалюють консервативне використання у народному побуті старих зразків іконографії натільних хрестів, які з теологічних позицій не відповідали никоніанським догмам і сліпо наслідували старообрядницьку символіку.

Література

1. **Артемьев А. Р.** Остатки погребенных защитников Албазинского острога / А. Р. Артемьев // РА. – М., 1996. – № 1. – С. 185–196.
2. **Бейдин Г. В.** Клады и монеты Харьковщины / Г. В. Бейдин, М. Н. Григорьянц. – Харьков: Курсор, 2007. – 121 с.
3. **Бердников И. М.** Кресты – тельники из раскопок некрополя Спасской церкви города Иркутска / И. М. Бердников // Вестник Новосиб. ГУ. – Серия: история, филология. – 2012. – Т. II. – Вып. 7. – С. 164–178.
4. **Боброва А. И.** Нательные кресты Тискинского могильника / А. И. Боброва // Археология, этнография и антропология Евразии. – 2004. – № 4. – С. 107–115.
5. **Векленко В. О.** Ставрографічні матеріали з с. Липці Харківської області: презентація комплексу / В. О. Векленко // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст. – К., 2012. – Вип. 21. – Част. 1. – С. 184–188.
6. **Векленко В.** Втрачена ставрографія Ігрени / В. Векленко, М. Несправа // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст. – К., 2013. – Вип. 22. – Част. 1. – С. 184–188.
7. **Векленко В. О.** До питання про походження барочних хрестів кінця XVII – XVIII ст. / В. О. Векленко // Наддніпряньська Україна: історичні процеси, події, постаті. – 2007. – Вип. 5. – С. 276–285.

8. **Векленко В. А.** Нательные кресты Самари – Богородицкой крепости / В. А. Векленко. – Днепропетровск: Изд-во Дн. НУ, 2010. – 216 с.
9. **Винокурова Э. П.** Металлические литые кресты-тельники XVII в. / Э. П. Винокурова // Культура средневековой Москвы XVII в.: сб. науч. тр. – М.: РАН, 1999. – С. 326–360.
10. **Голубева І. В.** Монети Царборисівської фортеці / І. В. Голубева // Древности. – Харків: НМЦ «МД», 2005. – С. 295–310.
11. **Голубева І. В.** Місто-фортеця Царборисів: результати та перспективи досліджень / І. В. Голубева // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст. – К., 2010. – Вип. 19. – С. 29–32.
12. **Голубева І. В.** Центральна Слобожанщина кін. XVI – XVIII ст. за археологічними джерелами. – Автореф. дис. канд. іст. наук. – К., 2011.
13. **Голубева І. В.** Окремі ознаки еволюції морфології посуду черкаського типу на Слобожанщині / І. В. Голубева // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст. – К., 2012. – Вип. 21. – Част. 1. – С. 162–168.
14. **Данилов П. Г.** Исследования в Абалакском мужском монастыре в Тобольском районе / П. Г. Данилов // Ежегодник Тобольского музея. – 2003. – Вип. 1 – С. 12–15.
15. **Данилевич В. Е.** Карта монетных кладов и находок единичных монет в Харьковской губернии / В. Е. Данилевич // Труды XII АС. – М.: Изд-во Мамонтова, 1905. – Ч. 1. – С. 374–411.
16. **Єремєєв П.** Старообрядці Харківської губернії 1825 – 1855: статевікова структура / П. Єремєєв // Актуальні проблеми вітчизняної та весвітньої історії. – Харків, 2012 – Вип. 15. – С. 174–183.
17. **Елкина И. И.** Предметы из могилы Василия и Татьяны Пронищевых. Исследование и реставрация / И. И. Елкина, Н. Ш. Насырова, А. К. Станюкович // Вопросы археологии, истории, культуры и природы Верхнего Поочья. – Калуга, 2001. – Ч. 1. – С. 193–194.
18. **Карпенко Е. Н.** “Образ литой, старинный...”. Медное художественное литье XII – XX вв. из собрания Национального художественного музея Республики Беларусь / Е. Н. Карпенко. – Минск: Белорусский дом печати, 2006. – 176 с.
19. **Колпакова Ю. В.** Псковские нательные крестики с надписями XIV – XVIII вв. (предварительные итоги наблюдений) / Ю. В. Колпакова, Л. Я. Костюк // Вестник Псковского государственного университета. – 2011. – № 13. – С. 135–143.
20. **Кокорина И. А.** Нагрудные кресты позднего средневековья и Нового времени из археологических коллекций Государственного Владимиро-Суздальского музея-заповедника / И. А. Кокорина. – Владимир, 2014. – 84 с.
21. Об истории литейного дела икон и крестов медно-литейного заведения Серова Петра Яковлевича с. Красное Костромской области // Русское медное литье. – М.: Сол Систем, 1993. – Вип. 2. – С. 155–161.
22. **Попельницька О. О.** Стан вивчення в Україні спеціальної історичної дисципліни ставрографії: постановка проблеми / О. О. Попельницька // УІЖ. – К., 2009. – № 3. – С.199–217.

23. **Потоцкий В. П.** Очерки истории старообрядчества Харьковской губернии / В. П. Потоцкий // Липоване: история и культура русских старообрядцев. – 2008. – Вып. 5. – С. 77–88.

24. **Самгулов Г. Х.** Православные кресты из культурного слоя XVIII в. (старообрядческие кресты) / Г. Х. Самгулов // Этнические взаимодействия на Южном Урале: сб. науч. тр. – Челябинск, 2004. – С. 190–193.

25. **Спасеных А. Н.** Христианская символика в произведениях металлопластики, найденных на Елецкой земле и в ее округе / А. Н. Спасеных. – Елец: РИЦ «Апельсин» (ОО «Меганом»), 2011. – 193 с.

26. **Станюкович Л. Н.** Тысячелетие креста / Л. Н. Станюкович, И. А. Осипов, Н. М. Соловьев. – М., 2003. – 63 с.

27. **Федоров А. Ю.** Образ креста. История символики нагрудных крестов / Ю. А. Федоров. – СПб., 2000. – 29 с.

В. В. Дидык

**Случайные ставрографические находки из Золочевщины
(Харьковская обл.): стилистика и проблемы хронологи**

Резюме

Публикация посвящена анализу хронологии и стилистики двух нательных православных крестиков из Золочевского района Харьковской области, которые на основе аналогий, сопутствующих археологических материалов и картографических данных датируются в случае с находкой из с. Литвиново концом первой – третьей четвертью XVIII в. и на примере экземпляра из с. Карасевки — концом XVIII — началом XIX вв. Стилистический ставрографический анализ новых образцов православного благочестия позволяет сделать предварительное предположение о существовании местной, но пока неизвестной старообрядческой литейной мастерской, продукция которой реализовывалась среди православного населения Центральной Слобожанщины.

Ключевые слова: ставрография, православные нательные кресты, Центральная Слобожанщина, Литвиново, Карасевка, старообрядцы.

V. V. Didyk

**Accidentally Stavrographic Findings from Zolochivshchyna (Kharkov region):
Stylistics and Problems of Chronology**

Summary

The publication is devoted to the problems of stylistics and chronology of orthodox crosses for body from Zolochivshchyna, dated back to the first third of the 18th century AD (Litvinovo) and the end of the 18th - early 19th centuries AD (Karasiivka). Stavrographic analysis of new findings suggests the existence of an unknown Old Believer foundry workshop, whose products were sold among the Orthodox population of Central Slobozhanshchina.

Keywords: stavrography, orthodox crosses for body, village Karasiivka, village Litvinovo, Central Slobozhanshchina.

НАТІЛЬНИЙ ХРЕСТ НОВОГО ЧАСУ ІЗ с. СКОРИКИ ЗОЛОЧІВСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ обл.

Публікація вводить до наукового обігу випадкову знахідку натільного православного хреста Нового часу з с. Скорики Золочівського району Харківської області, що має широке коло близьких за декором і композицією виробів з теренів Слобожанщини.

Ключові слова: Харківська область, Слобідська Україна, козацька археологія, Новий час, натільний хрест, типологія, традиції.

З теренів Слобожанщини, з міста Охтирки Сумської області (свого часу це була Харківська губернія), з родини земського лікаря походить Михайло Якович Рудинський — відомий український археолог, педагог та музейний діяч, який народився 02 (14) жовтня 1887 р. Він закінчив 1910 р. історико-філологічний факультет Харківського Імператорського університету. Був членом кафедри антропології і географії ВУАН у м. Харкові (з 1926 р.). Проводив розкопки в містах і селах Харківської обл. У 1931—1933 рр. — викладач історії первісного суспільства в Українському інституті матеріальної культури у м. Харкові. Михайло Якович мав безпосереднє відношення до розвитку археологічної науки на Слобожанщині. Однак археологія козацької доби не зайняла у науковій кар'єрі дослідника чільного місця. На існування подібного світоглядного дисонансу вплинули політичні реалії і репресії. Та й археологія українського козацтва за сталінської доби отримала негласну заборону. Саме реабілітованій тільки у часи української незалежності дискусійній проблемі української ставрографії і на пошану пам'яті великої особистості в археології нашого краю присвячена ця коротенька публікація.

Запропонований екземпляр натільного хреста було знайдено на території Харківської області. На цей артефакт натрапив у 2010 р. старший науковий співробітник відділу пам'яток археології Харківського науково-методичного центру охорони культурної спадщини В. В. Дідик під час проведення планової інвентаризації пам'яток археологічної спадщини у Золочівському районі. Знахідка виявлена за 0,8 км на північний схід від східної околиці с. Скорики Олександрівської сільської ради, на правому березі балки — правій притоки р. Грайво-

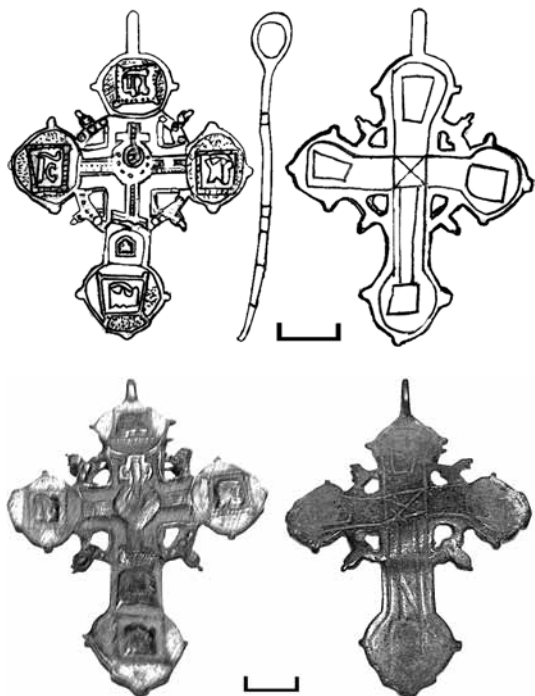

Рис. 1–2.
Хрестик
із с. Скорики.
Прорисовка та фото.

ронки, на місті колишнього хутора, який у 40 – 50-х рр. минулого століття входив до адміністративних меж с. Скорики. Під час огляду місцезнаходження також були виявлені супутні речові матеріали, представлені уламками полив'яного посуду, шматочками віконного скла і фрагментами скляних пляшок XIX – XX ст. Усі вони передані на постійне зберігання до фондів Золочівського краєзнавчого музею.

Традиційно натільний хрест носили на довгій гайтані, щоб було можливо, не знімаючи його, взяти хрест у руки та перехреститися. Доволі часто ці нитяні шнурки перетиралися, а хрест губився. Тому нерідко хрести знаходять далеко від сіл, у полі, де його втратила людина під час сільськогосподарських робіт або за інших обставин.

Зразок християнського благочестя є двобічним чотирикінечним хрестиком з прямим середньохрестям, із напівкруглими закінченнями – лопатями. Нижня лопать видовжена, восьмикінечний голгофський хрест вміщений у середині чотирикінечного. Така форма набула розповсюдження у Православній Церкві в середині XVII ст.,

до моменту початку розколу, і повністю співпадає із канонічними вимогами. У середньохресті зображено цату (елемент у формі перевернутого півмісяця, що символізує Господа Ісуса Христа як Царя та Первосвященника). На верхній лопаті, яка композиційно з'єднана із верхівкою голгофського хреста, наявний округлий медальйон з двома протилежними шишкоподібними виступами і пружковим кантом. У центрі медальйона — квадратний картуш із насічками та потовщеннями на кутах, посередині якого монограма з рельєфних літер «ЦРЪ» (цар) під титлом. На лівій лопаті, аналогічний за композиційною побудовою, медальйон із вертикальними виступами та рельєфною монограмою «ІС» під титлом. На схожій правій лопаті рельєфна монограма «ХС» під титлом. На нижній лопаті, тотожній верхній, — затерта монограма «МЛРБ» під титлом (існує дві версії читання цієї абрєвіатури: «Место Лобное Распят Бысть» або «место лобное, рай бысть»). До речі, «Голгофа» в перекладі з іврити означає «лобное место». На хресті відсутнє зображення фігури Спасителя. Важливою була лише форма, що несла в собі символ християнства. Цей символ повинен був означати Розп'яття, але не зображувати його. Якщо на хресті була б наявна фігура Христа, то він став би іконою, що призначена не для носіння, а для молитви. Носіння ікони у прихованому вигляді означало б використання її не за прямим призначенням, що на той час було неприпустимим.

Лицьові поверхні медальйонів вкриті зеленою емаллю, колір якої символізує перемену над смертю і життєдайну крону Дерева Життя. Під нижньою перекладиною зображено Голгофську печеру із символічною головою Адама. За легендою, на Голгофі, що вважається центром Землі, було поховано першого чоловіка — Адама. «Как в Адаме все умирают, так во Христе все оживут, каждый в своем порядке: первенец Христос, потом Христовы...». Тому в символічному розломі, у надрах Голгофи (або без розлому, просто у підніжжі Хреста) зображують прах Адама у вигляді черепа. Нижню нахилену перекладину прийнято вважати «мерилом праведності», що зважає гріхи людини. Правий бік піднято угору, що символізує прощення гріхів та здобуття Царства Божого. Ліва, нахилена вниз, вказує на глибини пекла.

Середньохрестя облямоване колом у вигляді корабельного штурвалу, з чотирма бічними короткими (у формі стрижнів) промінцями вінця, що є алегоричним зображенням божественного саява.

На зворотньому пласкому боці виробу за допомогою штихеля грубо вигравійовано прямий хрест, у центрі якого вміщено навскісний, а лопаті основного хреста закінчуються потовщеннями зі вписаними в них ромбами. Відсутня будь-яка молитва.

Вушко у профілі овальне із вузькою дужкою. Загальна довжина хреста разом із вушком дорівнює 75 мм, ширина перехрестя з боковими медальйонами включно досягає 55 мм. Предмет православно-го благочестя відлито у односторонній ливарній формі. Матеріал – сплав міді жовтуватого кольору, схожий на латунь.

Описана ставрографічна пам'ятка має широке коло близьких за декором і композицією аналогій – виробів з теренів Слобожанщини. Серед найближчих у територіальному відношенні – хрест-тільник із житлово-господарської споруди № 2 Чугуєва з розкопок Г. Є. Свистуна 2009 р., що датується кінцем XVII – першою чвертю XVIII ст. [6, с. 68, рис. 60]. Випадкові екземпляри подібних за обрисами хрестів походять із с. Липці [2, с. 168, рис. 1: 16, 18].

Схожі зразки предметів православної металопластики набули поширення у побуті населення Верхнього Подоння кінця XVII – початку XIX ст. [7, с. 131, рис. 120–122]. Близькі за іконографією та пропорціями хрестики наявні й на православних некрополях Сибіру. Згідно прискіпливих спостережень П. Г. Данилова, подібні тільники у похованнях Абалакського чоловічого монастиря біля Тобольська датуються винятково XVIII ст. [5, рис. 1, 2]. Подібні екземпляри православної металопластики складають доволі незначну відсоткову частку – близько 5,8 % від загальної кількості ставрографічної добірки Хрестовоздвиженського некрополя Іркутська кінця XVIII – початку XIX ст. Зменшення популярності виробів барокової стилістики у вбранні православних мешканців цього сибірського міста І. М. Бердніков пояснює зміною художніх уподобань та естетичних смаків корінного й прийдешнього населення на хронологічному зламі двох століть [1, с. 153, рис. 2: 10–11]. В європейській частині території ранньої Російської імперії хрести з шоломоподібними лопатями-закінченнями, навпаки, подекуди набули у другій половині XVIII – на початку XIX ст. підвищеного попиту для декорування традиційного костюму, як це вдалося прослідкувати на прикладі поховального інвентаря Царевококшайських кладовищ сучасної Йошкар-Оли [4, с. 294, рис. 3: б–в].

Отже, зразок хреста-тільника, за типологічною схемою Е. П. Винокурової, належать до типу 6, підтипу 2, варіанту 1, загальна дата використання подібних хрестів варіює у межах кінця XVII – першої половини XIX ст. [3, с. 342, рис. 18: 4]. Подібні хрести мали святковий характер та вдягалися в особливих випадках. Популярність таких хрестів була досить тривалою, їх виготовлення продовжувалося до кінця XIX ст. Хрест не представляє собою коштовну ювелірну прикрасу. Для нього притаманний аскетизм. І причина цього не в еконо-

мії матеріалу для виготовлення, а в пріоритеті внутрішнього змісту над зовнішньою формою.

Для датування хреста зі Скориків є прийнятним останній хронологічний відрізок на початку – у першій половині XIX ст., оскільки запропонована часова межа вірогідного використання тільника документально обґрунтована супровідними масовими побутовими матеріалами та синтезованими видами історично–археологічної синхронізації: картографічними і нумізматичними даними. На мапі «Генеральный геометрический план города Золочева и его уезда» 1784 р. на місці знахідки хреста зображено незаселені схили Бондаревого яру, тоді як на карті Шуберта (ряд XXII, лист 14) 1875 р. зйомки біля витоків яру вміщено два хутори, на території одного з них – Голобородки саме і локалізується місце знахідки натільного хреста з шоломоподібними лопатями та зеленим емальюванням картушів. Таким чином, картографічні джерела дозволяють обмежити час заснування цього населеного пункту від початку до середини XIX ст.

Наведені часові межі підтверджують нумізматичні знахідки широкого хронологічного діапазону – від першої чверті XIX ст. до середини XX ст. На ймовірність часового відрізка побутування тільника вказують дві мідні монети номіналом у «2 копейки» 1818, 1823 і «копейка» 1853 рр.

З'ясування дати можливого існування хутора та часового інтервалу побутування хреста у межах першої половини XIX ст. – протягом життя однієї людини – має ще один цікавий аспект.

Гіпотетично, що прізвище вірогідного власника описаного екземпляру православної металопластики могло мати співзвучний корінь із назвою хутора Голобородки, котрий міг отримати, згідно усталеної топонімічної традиції, свою ономастичну приналежність, похідну від прізвища або прізвиська засновника.

Отже, ставрографічні вироби Золочівщини XIX ст., разом з іншими історичними територіями Слобожанщини та російськими землями, відображують консерватизм використання у народному побуті старих зразків іконографії натільних хрестів, із теологічних позицій несуголосних никоніанським догмам.

Література

1. **Бердников И. М.** Нательные кресты, иконы и образки из раскопок Крестовоздвиженского некрополя (г. Иркутск) / И. М. Бердников // Известия Иркутского государственного университета. – 2012. – № 1 (1). – С. 138–165.

2. **Векленко В. О.** Ставрографічні матеріали з с. Липці Харківської області: презентація комплексу / В. О. Векленко // Нові дослідження

пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст. – К., 2012. – Вип. 21. – Частина 1. – С. 184–188.

3. **Винокурова Э. П.** Металлические литые кресты-тельники XVII в. / Э. П. Винокурова // Культура средневековой Москвы XVII в.: сб. науч. ст. – М.: РАН, 1999. – С. 326–360.

4. **Воробьева Е. Е.** Нательные кресты Царевококшайских некрополей (к вопросу систематизации) / Е. Е. Воробьева, Ю. Н. Иванова // Поволжская археология. – 2013. – № 2 (4). – С. 291–298.

5. **Данилов П. Г.** Исследования в Абалакском мужском монастыре в Тобольском районе / П. Г. Данилов // Ежегодник Тобольского музея. – 2003. – Вып. 1. – С. 12-15.

6. **Свистун Г. Є.** Чугуївське городище. Археологічні дослідження в 2009 р. / Г. Є. Свистун. – Харків: Мачулін, 2010. – 100 с.

7. **Спасеных А. Н.** Христианская символика в произведениях металлопластики, найденных на Елецкой земле и ее округе / А. Н. Спасеных. – Елец, 2011. – 194 с.

Е. В. Бабич

Нательный крест Нового времени из с. Скорики Золочевского района Харьковской обл.

Резюме

Публикация вводит в научный оборот случайную находку нательного православного креста Нового времени из с. Скорики Золочевского района Харьковской области, который имеет широкий круг близких по декору и композиции изделий с территории Слободской Украины.

Ключевые слова: Харьковская область, Слободская Украина, казацкая археология, Новое время, нательный крест, типология, традиции.

O. V. Babych

An Orthodox Cross of the Early Modern Time from Scoryky, Zolochiv District Kharkiv region

Summary

This publicatin is about accidentally found orthodox cross for body from Scoryky Zolochiv district Kharkiv region, which has a wide range of similarities in decor and composition samples from the territory of Sloboda Ukraine.

Key words: Kharkiv region, Sloboda Ukraine, Cossack archaeology, the Early Modern Time, orthodox cross for body, typology, traditions.

III

НАУКОВА І МУЗЕЙНА СПАДЩИНА

М. Я. Рудинський зі співробітницею у кабінеті в Інституті археології
АН УРСР. Фото поч. 1950-х рр. ОМКМ.
О. В. Принь, Ю. О. Пуголовок, Ю. М. Берест. Опис, № 51.

ДОКУМЕНТИ І РЕЧІ АРХЕОЛОГА М. Я. РУДИНСЬКОГО У КОЛЕКЦІЇ ОХТИРСЬКОГО МІСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ: НАУКОВИЙ КАТАЛОГ

Науковий каталог репрезентує комплекс документів та особистих речей відомого українського вченого — археолога, педагога, музейного діяча Михайла Яковича Рудинського (14.10.1887–23.06.1958), що зберігаються в фондах Охтирського міського краєзнавчого музею.

Ключові слова: М. Я. Рудинський, Охтирський міський краєзнавчий музей, документи, фотознімки, наукові праці, особисті речі.

Передмова. Цей науковий каталог підготовлений до 130-річчя від дня народження видатного українського вченого — археолога, педагога, музейного діяча Михайла Яковича Рудинського (14.10.1887 – 23.06.1958), містить опис та фотографічне відтворення невеликої частини архівної спадщини, переданої від рідних сестер Євгенії та Марії Рудинських до Охтирського міського краєзнавчого музею понад 50 років тому. Документи, фото та речі вченого надійшли в період з 13 квітня 1961 р. до 23 березня 1964 р. Каталог не претендує на повноту огляду життєвого і творчого шляху відомого українського археолога, але він докладає дешифру до систематизації наявної документальної спадщини вченого, зокрема, в одному з культурно-освітніх закладів — Охтирському міському краєзнавчому музеї.

Початковий період. Охтирка. Санкт-Петербург. Харків. Путивль. Михайло Якович Рудинський народився 2 (14) жовтня 1887 р. у місті Охтирці, Охтирського повіту Харківської губернії у сім'ї земського лікаря Якова Михайловича Рудинського та Марії Григорівни Рудинської (у дівоцтві — Савицької). Мешкала родина Рудинських неподалік Покровського собору, по Мошенському провулку (нині — пров. Спортивний, 6).

Батько, Яків Михайлович, працював земським лікарем близько 35 років. Мав цивільний чин титулярного радника. Лікарська дільниця Я. М. Рудинського була досить великою — крім Охтирки, туди входили села Хухра, Кириківка, Гусинка та ін. Михайло часто мандрував разом із батьком околицями міста, поступово захоплюючись природою рідного краю.

У жовтні 1896 р. він вступив до підготовчого класу Охтирської класичної гімназії. *«На початку нашого століття на шляху з Охтирки в с. Буймерівку часто можна було зустріти стрункого, худенького юнака у білій сорочці... невдовзі ботаніка і гербарій відійшли на другий план – їх місце владно зайняла археологія, яка стала невід'ємним супутником усього його життя»,* – згадували Марія та Євгенія Рудинські про початок захоплення археологією Михайлом Рудинським. У своїх спогадах учений через багато років писав: *«...Моє дитяче захоплення археологією в його чисто хлоп'ячій формі, дороге мені тим, що прийшло воно без найменших сторонніх впливів. Його джерелом була глибока любов до природи, яку збудили в мені наш дід, Охтирка і незрівнянні своїми враженнями її чудові околиці, любов, з якою прожив я все своє життя».*

Зацікавленість давніми артефактами й історією рідного краю виникла у М. Рудинського через спілкування зі своїм вчителем Євгеном Васильовичем Хижняковим, близьким знайомим родини Рудинських. Вони часто разом подорожували до містечка Грунь Зіньківського повіту на Полтавщині, де вчителював і проживав Євгеній Васильович. Під час мандрівок старший товариш розповідав різні історії про давні часи Охтирського краю, іноді повчальні, а іноді й страшні. *«...Ті оповідання, – пише М. Я. Рудинський, – так глибоко запали в душу, що і зараз я ще відчуваю холодні дотики шершавих лап небезпеки, під якими я виїздив і сховався колись на таємничу і страшну Гулеву гору».*

Поступово, подорожуючи околицями міста, юнак почав збирати колекцію археологічних знахідок, а в 1905 р., по завершенню навчання у гімназії, подарував її навчальному закладу.

У 1905 р. Михайло Якович вступив до Імператорського Санкт-Петербурзького історико-філологічного інституту і, не закінчивши 3 семестру, перевівся до Імператорського Харківського університету.

Після закінчення навчання М. Я. Рудинський з 1910 до 1917 р. працював викладачем історії та історії літератури у наступних навчальних закладах: Путивльській гімназії Харківського учбового округу, Переяславській гімназії Київського учбового округу, Комерційному училищі Хорошилової та Комерційному училищі в Лісовому (околиці Санкт-Петербурга).

Полтавський період життя. Наприкінці літа 1917 р. Михайло Рудинський разом із двома сестрами приїздить до Полтави. Вони знімають помешкання поруч із будинком письменника Володимира Короленка, з яким підтримують тісні стосунки. Михайло Рудинський швидко знаходить спільну мову із полтавською інтелігенцією – діячами культури та науки. Перебуваючи на посаді завідуючого Педагогічним бюро земства, Михайло Рудинський робить все можливе, аби у місті був заснований навчальний заклад вищої педагогічної школи.

Це сталося за часів гетьманату Павла Скоропадського, коли 1918 р. в Полтаві відкрито історико-філологічний факультет, який, за спогадами Вадима Щерабківського, називають «Українським Університетом у Полтаві». Все ж, не дивлячись на здобутки на педагогічній ниві, Михайло Рудинський зближується із закладами, причетними до справи охорони пам'яток старовини, що визначає його подальшу долю. Він співпрацює із Комітетом охорони пам'яток старовини і мистецтва на Полтавщині, а також і з Народним музеєм Полтавщини (тепер – Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського). З 1918 р. стає чи не найактивнішим учасником Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини і мистецтва на Полтавщині. Відтоді Михайло Рудинський не полишає пам'яткоохоронної справи – долучається до створення Галереї мистецтв губернського музею, Полтавського губернського архіву, займається видавничою діяльністю та археологічними дослідженнями.

З 1923 р. археолог стає директором Центрального пролетарського музею Полтавщини. Заручившись підтримкою відомих діячів науки та культури, він заново створює експозицію головного музейного закладу тогочасної Полтавщини і фактично очолює музейну справу та охорону пам'яток у межах губернії. Починаючи з цього часу, веде активну експедиційну діяльність, яку поєднує з викладанням в Інституті народної освіти. Підтримує молодих полтавських археологів, зокрема Олександра Тахтаєва та Володимира Грінченка. Національно спрямована активність вченого не пройшла повз увагу відповідних державних органів, і вже у 1924 р. його звільняють з посади директора музею. Як достатньо відомий в Україні дослідник, він ненадовго лишається без роботи. У цьому ж році його обирають до складу Всеукраїнського археологічного комітету у Києві. Він працює у структурі наукових інституцій ВУАН, але у своїх численних археологічних експедиціях завжди відвідує Полтавщину. У цьому контексті варто наголосити, що будучи вихованим на традиціях французької археології, у своїх працях Михайло Рудинський приділяє значну увагу роботі із давньою керамікою. У його публікаціях простежуються науково аргументовані методи обробки керамічного матеріалу та присутнє розуміння потужного інформаційного потенціалу кераміки для датування археологічних пам'яток і реконструкції соціально-економічних засад побуту давнього населення. Фактично, в цих роботах зароджувався новий науковий напрям – археологічна керамологія, що набула неабиякої популярності в тогочасних наукових колах країн Європи та Америки. Вимушено перебравшись до Києва, Михайло Рудинський поступово відходить від розробок у цій галузі, повертаючись до вивчення більш давніх епох та культуур.

Київський період життя. З серпня 1924 р. М. Я. Рудинський остаточно переїжджає працювати до Києва, влаштовується до «Лаврського музею» завідуючим відділом шитва і тканин. З жовтня 1924 р. його обирають дійсним членом ВУАКу, а з січня 1925 до 1928 рр. він обіймає посаду вченого секретаря ВУАКу.

З січня 1925 р. також працює у Кабінеті антропології ім. Ф. Вовка завідувачем секції історії первісного суспільства та головним редактором наукового журналу «Антропологія». У цей час організовує і проводить ряд археологічних розвідок в околицях Києва (Сирець, Пріорка, Куренівка, Лук'янівка, Протасів Яр, Слобідка, Дарниця тощо). Продовжує археологічне вивчення Полтавщини, зокрема, курганів у Мачухах та фінальнопалеолітичного стійбища Журавка.

З січня 1927 р. працює у Харкові, де його обирають дійсним членом кафедри Антропології та географії Харківського інституту народної освіти. У листопаді 1929 р. М. Я. Рудинський повертається до Києва, де продовжує працювати старшим науковим співробітником Кабінету антропології ім. Ф. Вовка ВУАН, а від липня 1930 р. — старшим науковим співробітником ВУАКу. Співпрацює в Інституті історії матеріальної культури при Упрнауці НКО УСРР (м. Харків). З вересня 1932 до квітня 1934 рр. він старший науковий співробітник Інституту історії матеріальної культури АН УРСР у м. Києві.

У 1934 р. був засуджений та у період з 1934 до 1937 рр. перебував на засланні в с. Красноборську Архангельської області. З лютого 1938 р. переїхав до Вологди, де працював економістом відділу обліку Вологодського обласного споживчого товариства Центропостача СРСР. З січня 1940 р. обіймав посаду старшого наукового співробітника Вологодського обласного краєзнавчого музею. Під час роботи здійснив низку археологічних досліджень околиць Вологди та розвідки по річках Вологда, Сухонь, Юг.

У липні 1944 р. М. Я. Рудинський отримує запрошення від Л. М. Славіна, директора Інституту археології АН УРСР, переїхати на роботу до Києва на посаду старшого наукового співробітника Інституту. Після переїзду його призначено вченим секретарем Інституту археології АН УРСР. У цей період М. Я. Рудинський проводить широку експедиційну діяльність (Надпоріжжя, Дністрянська, Мучухська, Дубно-Кременецька, Дніпрогесівська експедиції та багато ін.). З 1950 до 1957 рр. він досліджував всесвітньо відому пам'ятку археології — Кам'яну Могилу.

Помер М. Я. Рудинський 23 червня 1958 р. і похований у Києві на центральній алеї Байкового кладовища.

Виписка від 20.05.1915 р. № 289 з метричної книги Успенської церкви м. Охтирка Харківської єпархії, про народжених у 1887 році. *Опис, № 6.*

Крім збірки Охтирського музею, архівні матеріали, що висвітлюють віхи життя, наукову та творчу діяльність Михайла Яковича Рудинського, зберігаються переважно в архівосховищах України: Центральному державному архіві громадських об'єднань України (Ф. 263 — колекція позасудових справ реабілітованих (Ф. 263, спр. 65995-ФП. М. Я. Рудинський); Центральному державному історичному архіві України (Ф. 1144 Рудинські (1896–1966)); Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (Ф. Р-166); Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (Ф. 1304 Рудинські — діячі культури); Науковому архіві Інституту археології НАН України (Ф. 30 Рудинський М. Я.); фондах Інституту рукопису (Ф. X — архів ВУАН) та Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Ф. 257 — Колекція документів вчених України, репресованих у 30-50-х рр. XX ст.). Наявні окремі документальні матеріали і в збірці Наукового архіву Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, Державному архіві Полтавської області, музеях Лівобережжя України тощо.

Автори-упорядники висловлюють свою подяку науковцям В. В. Котенко, М. О. Принь, С. А. Горбаненку, О. М. Титовій, Л. В. Шипко, І. В. Шарабановій за надані консультації під час роботи над каталогом та О. Б. Супрунєнку за редагування і сприяння щодо його появи у світ.

Сімейне фото родини Рудинських:
1 ряд – Марія Рудинська, Олександра Рудинська та Михайло Рудинський;
2 ряд – Євгенія Рудинська, Марія Григорівна Рудинська (Савицька), Яків Михайлович Рудинський.
Опис, № 38.

Анотований опис документів ученого, що зберігаються у фондах Охтирського міського краєзнавчого музею

Біографічні документи, документи з діяльності та про вченого

1. Повідомлення М. Я. Рудинському – члену Історико-філологічного товариства Імператорського Харківського університету.

Про проведення засідання 3 квітня 1910 р. та заслуховування доповідей: Соловйова С. В. «Викентъ Мельхіоръ де Вогюд»; Суццовъ Н. О. «О Главныхъ произведеніяхъ Антокольського»; Рудинського М. Я. «Раскопки въ Ахтырскомъ уездѣ».

Не пізніше 3 квітня 1910 р.

Рукопис, друкарський відбиток.
Мова рос. 1 док.

2. Свідоцтво «О явке к исполнению воинской повинности» № 597.

5 квітня 1910 р.

Рукопис, друкарський відбиток.
Мова рос. 1 док.

3. Подяка М. Я. Рудинському від ректора Імператорського Харківського університету Д. І. Багалія № 2215.

Про передачу до Музею витончених мистецтв та старожитностей Імператорського Харківського університету

колекції археологічних предметів у кількості 402 од. на 12 таблицях. З підписом Д. І. Багалія.

5 серпня 1910 р.

Машинопис. Мова рос. 1 док.

4. Подяка М. Я. Рудинському від завідувача Музею витончених мистецтв та старожитностей Імператорського Харківського університету М. Ф. Сумцова.

Про передачу до Музею витончених мистецтв та старожитностей Імператорського Харківського університету колекції археологічних предметів.

[1910 р.]

Рукопис. Мова рос. 1 док.

5. Посвідчення про закінчення М. Я. Рудинським історико-філологічного факультету Імператорського Харківського університету та отримання диплому I ступеня № 10638.

[6 вересня 1910 р.]

Нотаріально засвідчена копія. Рукопис. Мова рос. 1 док.

Євгенія Яківна
Рудинська, старша
сестра М. Я. Рудинського.
Опис, № 55.

Олександра Яківна
Зуєва (Рудинська), середня
сестра М. Я. Рудинського.
Опис, № 56.

6. Виписка № 289 з метричної книги Успенської церкви м. Охтирки Харківської єпархії про народження у 1887 році.

Батьки: Земський лікар, титулярний радник Яків Михайлович Рудинський, Марія Григорівна Рудинська [Савицька]; Хрещені батьки: Голова Харківської губернської земської управи колезький асесор Кондратьєв Петро Васильович та Марія В'ячеславівна Ліницька (дружина підпоручика Леоніда Івановича Ліницького).

20 травня 1915 р., 27 січня 1938 р.

Нотаріально засвідчена копія. Рукопис. Мова рос. 2 док.

7. Лист від голови Полтавського наукового при ВУАН товариства В. О. Щепотьєва до М. Я. Рудинського від 17 листопада 1924 р.

Вдячність про роботу у товаристві на посаді секретаря, побажання успіхів у науковій роботі та пропозиція продовжити співпрацю з товариством.

17 листопада 1924 р.

3 м. Полтави до м. Києва. Рукопис, машинопис. Мова укр. 1 док.

8. Наказ від 12 травня 1947 р. № 99 Інституту археології АН УРСР.

Про надання М. Я. Рудинському творчої відпустки для завершення роботи над

дисертаційним дослідженням на 4 місяці. На цей час обов'язки вченого секретаря Інституту археології покласти на Виєзжева Ростислава Івановича.

12 травня 1947 р.

Машинопис. Мова рос. 1 док.

9. Наказ від 5 листопада 1947 р. № 279 по Інституту археології АН УРСР.

Про оголошення подяки співробітникам інституту: М. Я. Рудинському, А. В. Добровольському, О. Ф. Лагодовській, В. А. Богусевичу, В. Й. Довженку, В. М. Даниленку, С. М. Одинцовій, Л. Д. Дмитрову, І. В. Фабриціус, В. К. Гончарову, Д. І. Бліфельду, Є. О. Дзбановському.

5 листопада 1947 р.

Машинопис. Мова рос. 1 док.

10. Перелік польових археологічних досліджень, проведених М. Я. Рудинським з 1909 до 1948 року.

25 березня 1948 р.

Машинопис. Мова укр. 1 док.

11. Посвідчення про нагородження медаллю «За доблестний труд в Великій Отечественной войне 1941—1945 гг.» № 323054.

15 квітня 1948 р.

Друкарський відбиток, рукопис.

Мова рос. 1 док.

Марія Яківна
Рудинська,
молодша сестра
М. Я. Рудин-
ського.
Опис, № 57.

Марія Яківна
Рудинська,
молодша сестра
М. Я. Рудин-
ського, з донь-
кою Галиною.
Опис, № 58.

12. Витяг з протоколу відкрито-го засідання Вченої ради Ленінградського відділення Інституту історії матеріальної культури ім. М. Я. Марра від 28 квітня 1948 року.

На бланку Ленінградського відділення Інституту історії матеріальної культури ім. М. Я. Марра від 4 травня 1948 № 169 надруковано: витяг з протоколу відкритого засідання Вченої ради від 28 квітня 1948 року «Про публічний захист дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук старшого наукового співробітника Інституту археології АН УРСР М. Я. Рудинського за темою «Дослідження і матеріали до археології УСРР» та присудження йому наукового ступеня – одноголосно».

4 травня 1948 р.
Машинопис. Мова рос. 1 док.

13. Членський квиток товариства «ДОСАРМ», серія В, № 108421.

Виданий районним військовим комісаріатом м. Києва.

15 травня 1948 р.
Оригінал. Рукопис, друкарський відбиток. Мова рос. 1 док.

14. Витяг з протоколу відкритого засідання Вченої ради Інституту історії матеріальної культури ім.

М. Я. Марра (м. Москва) від 25 листопада 1948 року.

На бланку Інституту історії матеріальної культури ім. М. Я. Марра від 25 листопада 1948 № 169 надруковано: витяг з протоколу відкритого засідання Вченої ради від 23 листопада 1948 року «Про публічний захист дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук старшого наукового співробітника Інституту археології АН УРСР М. Я. Рудинським за темою «Дослідження і матеріали до археології УСРР» та присудження йому наукового ступеня – одноголосно».

25 листопада 1948 р.
Машинопис. Мова рос. 1 док.

15. Членський квиток товариства «Красного креста и красного полу-месяца», № 34228.

1948 р.
Оригінал. Друкарський відбиток, рукопис. Мова рос. 1 док.

16. Членський квиток товариства «ДОСФЛОТ» серія А, № 550499.

21 листопада 1949 р.
Оригінал. Друкарський відбиток, рукопис. Мова рос. 1 док.

17. Відзив офіційного опонента О. П. Окладнікова на дисертацій-

Фотопортрет
М. Я. Рудинсько-
го в роки навчан-
ня в гімназії.
Опис, № 39.

М. Я. Рудин-
ський в Лісовому
комерційному
училищі
(1916-1917).
Опис, № 40.

не дослідження М. Я. Рудинського «Дослідження і матеріали до археології УРСР».

[Не пізніше 19 липня 1949 р.]
Машинопис. Мова рос., укр. 1 док.

18. Характеристика М. Я. Рудинського від Інституту археології до ВАК СРСР.

[Не пізніше 19 липня 1949 р.]
Машинопис. Мова укр. 1 док.

19. Диплом доктора історичних наук М. Я. Рудинського від 19.07.1949 р., серія МИТ, № 00039.

Рішенням Атестаційної комісії Міністерства вищої освіти СРСР від 18.07.1949 р. Рудинському Михайлу Яковичу присвоєно вчений ступінь доктора історичних наук.

19 липня 1949 р.
Копія. Машинопис. Мова рос. 1 док.

20. Членський квиток товариства «Юный историк», № 35.

Членський квиток, виданий товариством середньої школи № 25 м. Києва.
28 квітня 1950 р.
Додаток: супровідний лист.
Оригінал. Рукопис, друкарський відбиток. Мова рос. 2 док.

21. Членський квиток спортивного товариства «Наука» АН УРСР.

12 травня 1950 р.
Оригінал. Рукопис, друкарський відбиток. Мова рос. 1 док.

22. Службове посвідчення старшого наукового співробітника Інституту археології АН УРСР № 1133.

5 липня 1950 р.
Оригінал. Рукопис, друкарський відбиток, фотознімок. Мова укр. 1 док.

23. Членський квиток «Київського будинку учених» № 431.

[Не пізніше 1950 р.]
Оригінал. Рукопис, друкарський відбиток. Мова рос. 1 док.

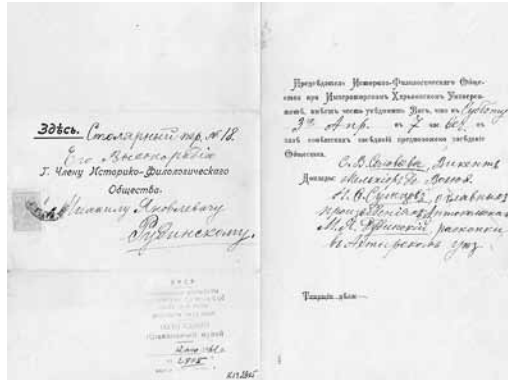
24. Витяг з протоколу № 8 § 131 засідання Президії АН УРСР від 23 лютого 1951 року.

Про затвердження вченого звання старшого наукового співробітника доктору історичних наук М. Я. Рудинському за спеціальністю «археологія».
23 лютого 1951 р.
Машинопис. Мова укр. 1 док.

25. Перепустка № 1150 до поліклініки для вчених (м. Київ).

28 березня 1951 р.

Повідомлення
М. Я. Рудинському –
члену Історико-філо-
логічного товариства
Імператорського Хар-
ківського університету.
Опис, № 1.

- Оригінал. Рукопис, друкарський відбиток. Мова укр. 1 док.
- 26.** Пенсійне посвідчення № 648.
29 березня 1951 р.
Оригінал. Рукопис, друкарський відбиток. Мова укр. 1 док.
- 27.** Особовий листок з обліку кадрів М. Я. Рудинського.
Містить інформацію про освіту, сімейний стан, займані посади в установах та організаціях станом на 19.11.1951 р.
19 листопада 1951 р.
Автограф. Мова рос. 1 док.
- 28.** Автобіографія М. Я. Рудинського.
1 грудня 1951 р.
Автограф. Мова рос. 1 док.
- 29.** Профспілковий квиток № 2206942, виданий МК Інституту археології АН УРСР.
1 березня 1953 р.
Оригінал. Рукопис, друкарський відбиток, фотознімок. Мова рос. 1 док.
- 30.** Членський квиток товариства «ДОСААФ».
25 квітня 1956 р.
Оригінал. Рукопис, друкарський відбиток. Мова рос. 1 док.
- 31.** Постанова Президії АН УРСР від 2 листопада 1956 року, протокол № 60, § 859.
Про затвердження М. Я. Рудинського на посаді завідувача відділу первісної археології Інституту археології АН УРСР.
2 листопада 1956 р.
Копія. Машинопис. Мова укр. 1 док.
- 32.** Перепустки в Державну публічну бібліотеку АН УРСР та квиток на дозвіл входу до читальної зали.
7 січня 1952 р. – 1 лютого 1958 р.
Оригінал. Рукопис, друкарський відбиток. Мова укр. 4 док.
- 33.** Картки із записами адрес, телефонів, нотаток.
Б/д.
Автограф. Мова рос., укр. 20 док.
- 34.** Адресна книжка.
Представлені поштові адреси і телефони науковців-археологів, істориків, музейників, рідних та близьких вченого, таких як: Аксельрод Б. М., Бібиков С. М., Брайчевський М. Ю., Богусевич В. А., Блифельд Д. Г., Борисковський П. Й., Вольський Б. Г., Виноградський А. Ю., Герасимов М. М., Граков Б. М., Євсеев В. М., Сфименко П. П., Замятін С. М., Кезма Т. Г., Климен

М. Я. Рудинський під час розкопок Дніпрогесівської археологічної експедиції ІА АН УРСР в 1949 році (жовтень-листопад).
Опис, № 44.

ко П. В., Каргер М. К., Шаров М. Д., Кушнірчук К. І., Камінський Ф. Г., Левицький І. Ф., Локтюшева Є. К., Ляпушкін І. І., Радух М. М., Макаренко А. С., Новицька М. О., Ніколаєв Л. П., Окладніков О. П., Пасек Т. С., Прахов М. А., Пінєвич П. М., Рібаков Б. О., Смоличев П. І., Семенчик М. М., Славін Л. М., Спаський І. Г., Таранушенко С. А., Шовкопляс І. Г., Шрамко Б. А., Якобсон А. Л. та ін.

Б/д.

Автограф. Мова укр., рос. 1 док.

35. Некрологи.

25–26 липня 1958 р.

Друкарські відбитки, витинки.
Мова рос. 2 док.

Опубл: «Радянська Україна» від 25 липня 1958 р., № 172 (11219); «Радян-

ська Україна» від 26 липня 1958 р., № 173 (11220).

36. Окремий відбиток статті про М. Я. Рудинського з дарчим написом від сестер М. Я. Рудинського: «В дар музею рідного міста. Сестри Рудинські».

24 серпня 1960 р.

Друкарський відбиток. Мова рос. 1 док.

Опубл.: Шовкопляс І. Г. М. Я. Рудинський (1887–1958) // КСИА. – 1959. – С. 175–178.

37. Надгробок на могилі М. Я. Рудинського.

[1960 р.].

Фотознімок. 17 x 13 см. 2 док.

Фотодокументи

2.1. Фотографії М. Я. Рудинського

38. Сімейне фото: Яків Михайлович Рудинський – батько, Марія Григорівна Рудинська (Савицька) – мати, Євгенія Рудинська, Марія Рудинська, Александра Рудинська – сестри та Михайло Рудинський.

1889–1890 рр.

Фотознімок. 12,5 x 17,5 см. 1 док.

39. Фотопортрет М. Я. Рудинського в роки навчання у гімназії.

Напис на звороті: «Полезная деятельность и стремление къ наибольшему ся развитію – вотъ высшійа достоинство интеллигентного человека. На память отъ любящего брата. 1905.6.8».

[6 серпня 1905 р.].

Фотознімок. 7 x 11 см. 1 док.

М. Я. Рудинський,
О. П. Довженко,
Ю. І. Солнцева,
М. Л. Нагнибіда,
[Морозов] в архео-
логічній експедиції
на Кам'яній Могили.
1951.
Опис, № 45.

40. Рудинський М. Я. в Лісовому комерційному училищі.

Підпис під фото олівцем: «М. Я. Рудинський 1916 в Лесном комерческом училище». Напис на звороті: «Петроград 1916–1917».

[1916–1917 pp.]

Фотознімок. 5 x 8 см. 1 док.

41. Кімната-кабінет М. Я. Рудинського в Лаврському Музейному містечку. Робоче місце.

1925–1928 pp.

Фотознімок. 8,5 x 11,5 см. 1 док.

42. Кімната-кабінет М. Я. Рудинського в Музейному містечку. Спальне ліжко.

1925–1928 pp.

Фотознімок. 8,5 x 11,5 см. 1 док.

43. Рудинський М. Я. під час археологічних розкопок біля Дніпровських порогів.

1927 p.

Фотознімок. 5,5 x 9,5 см. 1 док.

44. Рудинський М. Я. під час розкопок Дніпрогесівської археологічної експедиції ІА АН УРСР.

Жовтень – листопад 1949 p.

Фотознімок. 15 x 22 см. 1 док.

45. Рудинський М. Я., Довженко О. П., Солнцева Ю. І., Нагнибіда М. Л., [Морозов] в експедиції під час досліджень Кам'яної Могили.

1951 p.

Фотознімок. 8 x 11 см. 2 док.

46. Рудинський М. Я. зі співробітниками під час досліджень Кам'яної Могили. Робочий момент.

[1951 p.]

Фотознімок. 24 x 30 см. 1 док.

47. Рудинський М. Я. під час досліджень Кам'яної Могили.

[1951 p.]

Фотознімок. 24 x 30 см. 1 док.

48. Південний схил Кам'яної Могили. Робочий момент.

[1951 p.]

Фотознімок. 16 x 23 см. 1 док.

49. Рудинський М. Я. на Кам'яній Могилі. Фас.

[1957 p.]

Фотознімок. 24 x 18 см. 1 док.

50. Рудинський М. Я. на Кам'яній Могилі. Профіль.

[1957].

Фотознімок. 24 x 18 см. 1 док.

М. Я. Рудинський під час дослідження Кам'яної Могили. [1951]. *Опис*, № 47.

51. Рудинський М. Я. у робочому кабінеті в Інституті археології АН УРСР.

[1950-ті рр.]

Фотознімок. 13 x 11 см. 1 док.

52. Рудинський М. Я. на постійно діючій археологічній виставці у коридорі ІА АН УРСР.

[1950-ті рр.]

Фотознімок. 8,5 x 13,0 см. 1 док.

2.2. Фотографії інших осіб

53. Савицька Марія Григорівна, мати М. Я. Рудинського.

[1889–1890 рр.]

Фотознімок. 5 x 9 см. 1 док.

54. Рудинський Яків Михайлович, батько М. Я. Рудинського.

[1889–1890 рр.]

Фотознімок. 11 x 16 см. 1 док.

55. Рудинська Євгенія Яківна, старша сестра М. Я. Рудинського.

На фото дарчий напис Є. Я. Рудинської: «Євгенія Рудинська Охтирському Музеєві в пам'ять брата».

Б/д.

Фотознімок. 9 x 12 см. 1 док.

56. Зуєва (Рудинська) Олександра Яківна, середня сестра М. Я. Рудинського.

Б/д.

Фотознімок. 5,5 x 4,0 см. 1 док.

57. Рудинська Марія Яківна, молодша сестра М. Я. Рудинського.

Б/д.

Фотознімок. 7,5 x 10,5 см. 1 док.

58. Рудинська Марія Яківна, молодша сестра М. Я. Рудинського, з дочкою Галиною.

Б/д.

Фотознімок. 6,5 x 10 см. 1 док.

59. Галина, племінниця М. Я. Рудинського.

На звороті дарчий напис: «Любому дяді від люблячої його Галі».

Б/д.

Фотознімок. 3 x 3 см. 1 док.

60. Коротенко П., друг Рудинського М. Я.

На звороті дарчий напис: «Другу Михайлу отъ П. Коротенка».

[9 червня 1905 р.]

Фотознімок. 7 x 11 см. 1 док.

М. Я. Рудинський
на постійно діючій
виставці археоло-
гічних предметів у
коридорі Інститу-
ту археології АН
УРСР. [1950-ті].
Опис, № 52.

61. Ерастов І., друг Рудинсько-
го М. Я.

*На звороті фото дарчий напис: «Дру-
гу-товарищу М. Рудинському от
І. Ерастова».*

[9 червня 1905 р.]

Фотознімок. 7 x 11 см. 1 док.

62. Ковальчук І., друг Рудинсько-
го М. Я.

*На звороті дарчий напис: «Дорогому
товарищу и другу Михаїлу Рудинсько-
му».*

[9 червня 1905 р.]

Фотознімок. 7 x 11 см. 1 док.

63. Лещенко В., друг Рудинсько-
го М. Я.

*На звороті дарчий напис: «Товарищу
М. Рудинському. Василь Лещенко».*

[9 червня 1905 р.]

Фотознімок. 7 x 11 см. 1 док.

64. [Дурач А.], друг Рудинсько-
го М. Я.

*На звороті дарчий напис: «На пам'ять.
Рудинському от [А. Дурача]».*

10 червня 1905 р.

Фотознімок. 7 x 11 см. 1 док.

65. Невідома особа, друг Рудин-
ського М. Я.

*На звороті фото дарчий напис: «На па-
м'ять дорогому Мише».*

[9 червня 1905 р.]

Фотознімок. 7 x 11 см. 1 док.

2.3. Фотодокументи та малюнки

66. Картинна галерея в м. Полтаві.
1919 р.

Фотознімок. 11 x 16 см. 1 док.

67. Буля, улюблена собака М. Я. Ру-
динського.

[1920-ті рр.]

Фотознімок. 4 x 12 см. 1 док.

68. Берег р. Десни, вигляд на Мі-
зин.

[1932 р.]

Фотознімок. 17 x 24 см. 1 док.

69. Фото Кам'яної Могили та окре-
мих досліджених її ділянок.

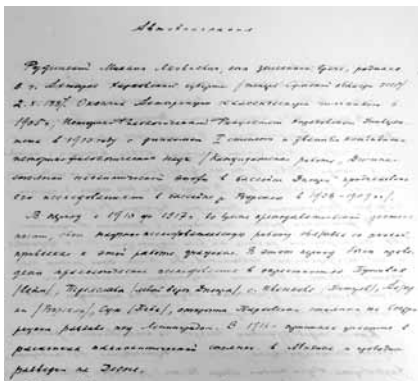
[1951 р.]

Фотознімки. 5 x 17 см. 7 док. 16,0 x
23,5 см. 2 док.

70. Фото петрогліфів у гротах
Кам'яної Могили: а) бики в гроті
Бика, б) фрагмент з упряжкою би-
ків, в) фрагмент зі стопою, г. б/н.

[1951 р.]

Фотознімки, рисунок. Олівець.
4 док.

Автобіографія М. Я. Рудинського
від 01.12.1951 р. Фрагмент.
Опис, № 28.

71. Зображення окремих досліджених ділянок Кам'яної Могили (а. Грот; б. Підкоп).

[1951 р.]

Акварель. Олівець.

Малюнки. 17 x 20; 21,5 x 22 см. 2 док.

72. Зображення пролісків.

Ф. С. Рожанківський. 1919 р.

Олівець. Туш.

Малюнок. 16 x 21 см. 1 док.

Наукові праці та творчі матеріали

73. Коротке звітлення за діяльність Всеукраїнського археологічного комітету при УАН в галузі археологічних дослідів у р. 1925.

1926.

Друкарський відбиток. Мова укр. 1 док., 5 арк.

Опубл.: Коротке звітлення ВУАК за 1925 рік. — К.: ВУАК, 1926. — С. 3—11.

75. Археологічні досліді року 1926. 1927 р.

Друкарський відбиток. Мова укр. 1 док. в 3-х прим.

Опубл.: Коротке звітлення ВУАК за 1926 рік. — К.: ВУАК, 1927. — С. 7—16.

74. Матеріали до вивчення неолітичної доби сточища р. Ворскла: Станція в ур. Біла Гора під Полтавою.

1926 р.

Друкарський відбиток. Мова укр. 2 док., 19 арк.

Опубл.: Рудинський М. Я. Матеріали до вивчення неолітичної доби сточища р. Ворскла: Станція в ур. Біла Гора під Полтавою. — К.: ВУАК, 1926. — 15 с.

76. Археологічні збірки Полтавського музею.

У цій науковій праці описується формування Археологічного відділу Полтавського державного музею, створеного на основі колекцій Лубенського музею поміщиці та меценатки К. М. Скаржинської. Розглядається структура музею, виставочні зали, які обіймає Археологічний відділ, історичні періоди, яким вони присвячені, та знахідки, що складають основу колекції. Містяться малюнки та фотознімки із зображенням предметів, що демонструються в музеї.

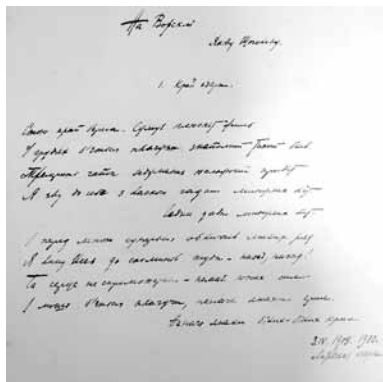
1928 р.

Зображення пролісків.
Опис, № 72.

- Друкарський відбиток. Мова укр. 1 док.
 Опубл.: Рудинський М. Археологічні збірки Полтавського музею. — Полтава: [б. в.], 1928. — 36 с.
- 77. Досліди в Журавці.**
Стаття з дарчим написом: «До Бібліотеки Охтирського Музею від автора 29.07.1929. Київ».
 1929 р.
 Друкарський відбиток. Мова укр. 1 док.
 Опубл.: Рудинський М. Я. Досліди в Журавці // Антропологія. — К.: ВУАН, 1929. — № 2. — С. 140–151.
- 78. Старо-Орлицький скарб неолітичної доби.**
 1929 р.
 Друкарський відбиток. Мова укр. 1 док. в 2-х екз.
 Опубл.: Рудинський М. Я. Старо-Орлицький скарб неолітичної доби // Антропологія. — К.: ВУАН, 1929. — № 2. — С. 261–268.
- 79. Деякі підсумки та ближчі завдання палеоетнологічних вивчень в межах УРСР: Палеоліт, Епіпалеоліт, Ранній неоліт.**
 1930 р.
 Друкарський відбиток. Мова укр. 1 док.

- Опубл.: Рудинський М. Я. Деякі підсумки та ближчі завдання палеоетнологічних вивчень в межах УРСР: Палеоліт, Епіпалеоліт, Ранній неоліт // Антропологія. — К., ВУАН, 1930. — № 4. — С. 145–184.
- 80. Пушкари.**
Стаття з дарчим написом: «С большой радостью, что живет и процветает Ахтырский краеведческий Музей, и пожеланием богатой интересной работы. автор. 11.03.1954».
 1947 р.
 Друкарський відбиток. Мова рос. 1 док., 15 арк.
 Опубл.: Рудинський М. Я. Пушкари // Советская археология. — М., 1947. — С. 171–198.
- 81. Каменная Могила (предварительное сообщение о работах 1951 г.).**
Стаття з дарчим написом: «Ахтырскому музею от автора. 12.03. [19]54».
 1953 р.
 Друкарський відбиток. Мова рос. 1 док.
 Опубл.: Рудинський М. Я. Каменная Могила (предварительное сообщение о работах 1951 г.). // КСИА АН

Вірш М. Я. Рудинського
«На Ворсклі»,
3 квітня
1909 р., 1910.
Опис, № 85 а.

Вірш М. Я. Рудинського
«В монастирськiм саду»,
2 липня 1911 р.
Опис, № 85 б.

УССР. – К., 1953. – Вып. 2. – С. 69–71.

82. Вовнигские позднеолитические могильники: (К вопросу об оформлении могильников мариупольского типа). Стаття.

1955 р.

Друкарський відбиток. Мова рос. 1 док.

Опубл.: Рудинский М. Я. Вовнигские позднеолитические могильники: (К вопросу об оформлении могильников Мариупольского типа) // КСИА АН УССР. – К., 1955. – Вып. 4. – С. 147–151.

83. К вопросу о древнепалеолитических орудиях из кварца. Стаття.

1959 р.

Друкарський відбиток. Мова рос. 1 док.

Опубл.: Рудинский М. Я. К вопросу о древнепалеолитических орудиях

из кварца // КСИИМК. – М., 1959. – Вып. 73. – С. 126–132.

84. Кам'яна Могила (корпус наскальних рисунків). Монографія.

1961 р.

Друкарський відбиток. Мова укр. 1 док.

Опубл.: Рудинський М. Я. Кам'яна Могила (корпус наскальних рисунків) – К., 1961. – 171 с.

85. Вірші М. Я. Рудинського: а) «На Ворсклі»; б) «В монастирськiм саду»; в) «Веселі дні і дні журби».

1909 р., 1910 р., 1911 р., 1952 р., б/д.

Автограф. Мова укр. 5 док.

86. Перелік праць М. Я. Рудинського, надрукованих у Полтаві в 1918–1919 рр.

1919 р.

Машинопис. Мова укр. 1 док.

Особисті речі М. Я. Рудинського

87. Ящикок для нотаток з одним відділенням.

Дерево. Колір коричневий.

14 x 6 x 7 см. 1 од. зб.

88. Ящикок для нотаток.

Напис латиною: «*Quod cito fit, cito perit*».

Картон. Колір світло-коричневий.

12 x 15, 5 см. 1 од. зб.

Додаток: картки 36 од. зб.

Кімната-кабінет
М. Я. Рудинського в Музейно-містечку.
Робоче місце.
Опис, № 41.

Кімната-кабінет
М. Я. Рудинського в Музейно-містечку.
Спальне ліжко.
Опис, № 42.

- 89.** Ящикок для нотаток з двома відділами.
Дерево. Колір коричневий.
18,5 x 23,5 см. 1 од. зб.
- 90.** Автоматичний олівець.
Метал, фарбування. Колір зелений.
13,5 x 1 см. 1 од. зб.
- 91.** Кулькова ручка.
Пластмаса. Колір жовтий.
16 x 1 см. 2 од. зб.
- 92.** Зріз скуппії.
Дерево. Колір світло-коричневий.
14 x 6 см. 1 од. зб.
- 93.** Альбом для марок.
Картон. Колір темно-зелений.
7,5 x 9,2 см. 1 од. зб.
Додаток: 2 марки.
- 94.** Залізне лезо в футлярі.
Залізо.
2 x 4 см. 1 од. зб.
- 95.** Портмоне.
Шкіра. Колір чорний.
15 x 10 см. 1 од. зб.
- 96.** Гребінець у футлярі.
Пластмаса. Колір коричневий.
3,5 x 12 см. 1 од. зб.
- 97.** Портфель.
Шкіра. Колір чорний.
31 x 39 см. 1 од. зб.
- 98.** Ніж з різьбленою рукояттю для розрізання кореспонденції.
Кістка.
29,5 x 3,0 см. 1 од. зб.
- 99.** Чорнильниця.
Плексиглаз.
17 x 26 см. 1 од. зб.
- 100.** Попільничка.
Кераміка.
4,0 x 12,5 см. 1 од. зб.
- 101.** Горщик для олівців.
Кераміка.
5 x 6 см. 1 од. зб.
- 102.** Підсвічник польовий.
Метал.
9,0 x 5,5 см. 1 од. зб.
- 103.** Ціпок М. Я. Рудинського.
Дерево. Колір коричневий.
68 x 5,5 см. 1 од. зб.
- 104.** Пензель.
Дерево, метал, щетина. Колір коричневий, чорний.
17 x 4 см. 1 од. зб.
- 105.** Заварник-ложечка.
Сплав металів. Колір сріблястий.
16 x 3 см. 1 од. зб.

Література

Михайло Якович Рудинський (1887–1958): біобібліографічний покажчик / Укл. І. Г. Шовкопляс, О. Б. Супруненко, О. І. Удовиченко; ІА НАНУ; ЦП НАНУ і УТОПІК; ЦОДПА. – К.; Полтава: ВЦ «Археологія», 2001. – 32 с.

Рудинская Е. Я., Рудинская М. Я. Археолог М. Я. Рудинский // Краеведческие записки / Ахтырский краеведческий музей. – 1962. – Вып. 3. – С. 82–89.

Берест Ю. М. Фонд М. Я. Рудинського в Охтирському краєзнавчому музеї // АЛЛУ. – Полтава, 2002–2003. – №№ 2 (12) – 1(13). – С. 21–22.

Бочарова С. І. Роль М. Я. Рудинського у формуванні і становленні Полтавського художнього музею // АЛЛУ. – Полтава, 2002–2003. – №№ 2 (12) – 1 (13). – С. 19–21.

Граб В. І., Супруненко О. Б. Доля Михайла Рудинського (1887–1958) // Археологія. – К., 1992. – № 4. – С. 91–100.

Глизь І. П., Супруненко О. Б. Михайло Рудинський – археолог, пам'яткоохоронець, музейник і педагог // АЛЛУ. – Полтава, 2002–2003. – №№ 2 (12) – 1 (13). – С. 7–11.

Котенко В. Дослідження археологічної кераміки з розкопок на Полтавщині в період становлення вітчизняної науки // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. – Полтава, 2015. – Вип. Х. – С. 130–139.

Нестуля О. О. Невтомний дослідник пам'яток України [М. Я. Рудинський] // Репресоване краєзнавство. – К.: Рідний край, 1991. – С. 275–278.

Нестуля О. О. Щиро закоханий в історію (М. Я. Рудинський) // Реабілітовані історією. – К.; Полтава: Рідний край, 1991. – С. 80–88.

Нестуля О. О. Невтомний літописець рідного краю (В. А. Грінченко) // Реабілітовані історією. – К.; Полтава: Рідний край, 1991. – С. 105–111.

Нестуля О. О., Нестуля С. І. М. Рудинський у пам'яткоохоронному русі Полтавщини 1917 – початку 20-х років ХХ ст. // АЛЛУ. – Полтава, 2002–2003. – №№ 2 (12) – 1 (13). – С. 15–18.

Ротач П. П. «Мене цікавить не лише археологія...». Краєзнавчі захоплення М. Я. Рудинського // АЛЛУ. – Полтава, 2002–2003. – №№ 2 (12) – 1 (13). – С. 12–14.

Ханко В. Полтавський період життєвої долі М. Рудинського (1917–1924 рр.) та епістолярій його сестри Є. Рудинської // Полтавська Петлюріана: матеріали Шостих Петлюрівських читань, проведених у Полтаві 22 серпня 2002 року. – Полтава, 2003. – Ч. 5. – С. 191–224.

Супруненко О. Б. Видатний археолог, пам'яткоохоронець, музейник і педагог – уродженець Охтирки [Михайло Якович Рудинський] // Козацькі старожитності лівобережжя Дніпра ХV – ХVІІІ століття : зб. мат. І Міжрегіональних археологічних читань (Охтирка, 19–20 жовтня 2015 р.). – Охтирка, 2015. – С. 44–56.

А. В. Прынь, Ю. А. Пуголовок, Ю. Н. Берест

**Документы и личные вещи археолога М. Я. Рудинского в коллекции
Ахтырского городского краеведческого музея: научный каталог**

Резюме

Научный каталог представляет комплекс документов личного характера и личные вещи известного украинского учёного — археолога, педагога, музейного деятеля Михаила Яковича Рудинского (14.10.1887—23.06.1958), которые хранятся в фондах Ахтырского городского краеведческого музея.

Ключевые слова: М. Я. Рудинский, Ахтырский городской краеведческий музей, документы, фотоснимки, научные труды, личные вещи.

O. V. Pryn, Yu. O. Pugolovok, Yu. M. Berest

**Documents and Private Things of Archaeologist M. Ya. Rudynskiy
in the Okhtyrka Town Local Lore Museum Collection: Scientific Catalogue**

Summary

Scientific catalogue represents complex of private documents and things, belonged to famous Ukrainian scientist — archaeologist, pedagogue, museologist Mykhailo Yakovich Rudynskiy (14.10.1887 — 23.06.1958), which belonged to the collection of the Okhtyrka Town Local Lore Museum.

Keywords: M. Ya. Rudynskiy, the Okhtyrka Town Local Lore Museum, documents, photos, scientific works, private things.

МИХАЙЛО РУДИНСЬКИЙ У КОЛІ ПОЛТАВСЬКИХ ГРАФІКІВ: КАТАЛОГ ВИСТАВКИ

Каталог представляє загалу збірку графічних творів 1916–1935 рр. полтавських художників з колекції Полтавського художнього музею (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка. Всі ці митці співпрацювали з М. Я. Рудинським у справі налагодження видавничої діяльності в Полтаві та під час створення Картинної («Образової») галереї.

Ключові слова: Полтавський художній музей (галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка, М. Я. Рудинський, графіка, книговидавництво, Педагогічне бюро Полтавського губерньського земства, Д. І. Ангельський, Ф. С. Рожанківський, П. М. Горобець.

У 1917 р. Михайло Якович Рудинський переїздить до Полтави, де очолює Педагогічне бюро Полтавського губерньського земства. Серед широкого кола його обов'язків, до яких входило аналізування стану народної освіти, підготовка доповідей земським зборам з питань шкільної справи, редакторська робота, особлива увага приділялася видавничій діяльності. Перебудова народної освіти, українізація шкіл вимагали не тільки друкування шкільних підручників, а й якісно нових підходів до їх розробки. Досвідчений педагог, М. Я. Рудинський прагнув, щоб учні отримували знання за допомогою змістовних, ошатних і гарно ілюстрованих книг. Захоплений цією ідеєю він познайомиться з чималим колом полтавських митців.

На той час у Полтаві склалася досить потужна група художників-графіків, до якої входили як вихованці столичних академій та училищ, так і самоуки, полтавці й ті, яких привели до міста події Першої світової війни: Дмитро Ангельський, Євген Балута, брати Іван і Степан Бутники, Петро Бутко, брати Павло та Федір Рожанківські, Борис Ромберг, Л. Феодоріди, Пилип Кухар, Леонід Векштейн, Павло Горобець, аквареліст Антон Федоренко та інші. Михайло Рудинський знайшов серед них вірних соратників та одномумців і для втілення своїх наступних проєктів. Так, Федір Рожанківський створив серію віртуозних ілюстрацій до його книги «Архітектурне обличчя Полтави», а Борис Ромберг став безпосереднім помічником під час створення Картинної галереї, яку М. Я. Рудинський з гордістю імену-

вав «Музеєм мистецтв». У музеї також працював Петро Бутко, а Леонід Векштейн і Павло Горобець у різні роки пізніше очолювали цей заклад. Імена багатьох митців, які ілюстрували граматики, читанки, букварі увійшли в історію мистецтва саме завдяки М. Я. Рудинському. Він відразу дав високу оцінку виконаним творам, зібрав їх в окрему збірку і передав до новоствореного Полтавського художнього музею двома частинами — у 1919 та 1921 рр. Пізніше збірка поповнювалася за рахунок окремих надходжень від сина та доньки Степана Бутника, Павла Горобця і членів його родини, а 1972 р. сестра Михайла Рудинського Євгенія Яківна запропонувала музею одразу 42 роботи.

Модерні, новаторські, сповнені стилізації й творчої інтерпретації ці твори складають колекцію, що має унікальне, як мистецьке, так й історичне значення. Малюнки вражають не лише технікою виконання, а й тим, що досі зберігають на звороті особисті помітки М. Я. Рудинського. Головним чином написи стосуються розміру майбутньої публікації, тим самим засвідчуючи, що майже кожна робота пройшла через руки цього самовідданого видавця. Михайло Рудинський зміг акумулювати навколо себе кращі творчі сили Полтави, чим сприяв згуртуванню художників та появі певного мистецького об'єднання. Безперечно, що його діяльність на посаді завідувача Педагогічного бюро Полтавського губернського земства дала потужний поштовх до розвитку української книжкової графіки.

Отже, всі ці набутки графічної колекції музею саме й репрезентовані на виставці, котра не тільки відображає епоху, а й черговий раз змушує звернутися до збиральницької та видавничої спадщини М. Я. Рудинського.

КАТАЛОГ

Ангельський Дмитро Іванович (16(28).11.1898, м. Свенцяни, Вілен. губ., нині м. Швенченіс, Литва – 02.10.1938, м. Полтава)

Жив у Полтаві з 1915 р. Працював у галузі графіки і живопису. Учасник виставок у Полтаві 1926, 1928, 1929 рр., у Харкові — 1927 р. Член Асоціації художників революційної Росії (1926–1927) та Асоціації художників Червоної України (1927–1931). Автор численних заставок і кінцівок до видань: «Полтавщина: збірник» (1927), «Полтавський державний музей ім. В. Г. Короленка», «Килимарство й килими Полтавщини» Я. Риженка (обидві – 1928, всі – м. Полтава), де творчо інтерпретовано орнаментальні мотиви українського бароко. Репресований і розстріляний органами НКВС. Твори зберігаються у Полтавському

краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського та Полтавському художньому музеї (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка.

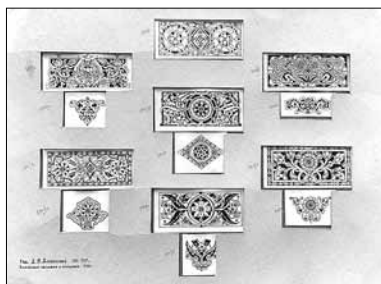
Портрет П. Горобця. 1924.
Папір, олівець, 17 x 13
Гр-676/22
Надходження 1977 р.,
придбано в І. П. Цветкової

**Малюнок до казки
Ж. Клареті «Бум-Бум».**
Папір, туш, 19,2 x 16,1
Гр-591
Надходження 1972 р.,
придбано в Є. Я. Рудинської.

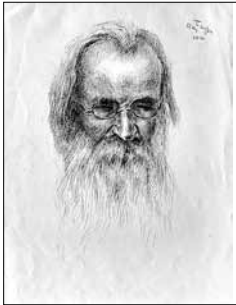
Клоун.
Папір, туш, 24,1 x 11,9
Гр-592
Надходження 1972 р.,
придбано в Є. Я. Рудинської.

Заставки і кінцівки (симетричний рослинно-геометричний орнамент).
Папір, туш, перо, 5,0 x 12,5; 6 x 13; 5,0 x 12,5;
5,0 x 6,5; 7,0 x 12,5; 3,5 x 8,0; 6 x 8; 5 x 12;
6,0 x 12,5; 6 x 7; 5,0 x 12,5; 5,5 x 7,5; 6,0 x 5,5
Гр-330/1-13
Надходження 1927 р.

Балута Євген Григорович (? – ?)

Жив у Полтаві в 1910–1920-х рр., викладав малювання у жіночій художньо-ремісничій школі, працював у редакції газети «Більшовик Полтавщини», співпрацював з Педагогічним бюро Полтавського губернського земства. Автор обкладинок та ілюстрацій до книжок «Омелькова сім'ячка», «Дід і баба та курочка Ряба», «Чумацькі сіті», «Соловейко», ілюстрацій до читанки «Ясні зорі» (всі – м. Полтава, 1918–1919). Створив обкладинку «Бюлетеня відділу народної освіти Полтавського губвиконкому» (1919, ч. 1–2), малюнок «зайомних листів» (грошей Полтавської спілки споживчих товариств). Працював художником-декоратором у народних театрах Полтави. Твори зберігаються у Полтавському художньому музеї (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка.

Портрет старого.
Папір, туш, перо 32,8 x 25,0
Гр-376
Надходження 1921 р.

Ілюстрація до казки Г. К. Андерсена «Соловейко».
Папір, туш, перо, пензель
34,5 x 26,7
Гр-380
Надходження 1921 р.

Ілюстрація до казки Г. К. Андерсена «Соловейко».
Папір, туш, перо, пензель
34,5 x 27,2
Гр-378
Надходження 1921 р.

Ілюстрація до казки Г. К. Андерсена «Дівчинка з сірниками».
Папір, туш, перо, 35,5 x 22,0
Гр-371
Надходження 1919 р.

Бутко Петро Якович (1898, Костянтиноградський повіт Полтав. губ. – 1922–1923)

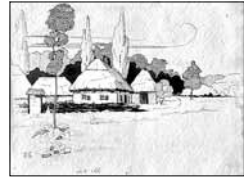
Закінчив Миргородську художньо-промислову школу ім. М. В. Гоголя (1911–1916). Учень О. Г. Слассьона. Навчався у Полтавському інституті народної освіти. З 1921 р. жив у Полтаві. Працював у художньому та Центральному пролетарському музеях. Співпрацював з Педагогічним бюро Полтавського губернського земства. Твори зберігаються у Полтавському художньому музеї (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка.

Кінцівка до вірша «Іній».
Папір, туш, перо, 8,5 x 10,5
Гр-326
Надходження 1921 р.

**Ілюстрація до оповідання
Марка Вовчка «Ведмідь».**
Папір, туш, перо, 15 x 13
Гр-321
Надходження 1921 р.

**Ілюстрація до казки
«Названий батько».**
Папір, туш, перо, 12,6 x 17,0
Гр-322
Надходження 1921 р.

Чабан.
Папір, туш, 27,5 x 19,5
Гр-610
Надходження 1972 р., прид-
бано в Є. Я. Рудинської.

**Ілюстрація до твору
«Остан Вересай».**
Папір, туш, перо, 10,0 x 17,2
(овал)
Гр-325
Надходження 1921 р.

Бутник Іван Данилович (1879, м-ко Баришівка, нині смт Київ. обл. — 1927, м. Полтава)

З 1918 р. жив у Полтаві. Працював у Полтавському земстві, викладав у Полтавському агро-кооперативному технікумі (від 1923), згодом — в Інституті народної освіти. Працював у галузі книжкової графіки, зокрема, над ілюстраціями й оформленням книжок для Педагогічного бюро Полтавського губерньського земства, таких як «Буквар для дорослих», збірник «Українські народні думи» (Полтава, 1918). Твори зберігаються у Полтавському художньому музеї (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка та Чернігівському літературно-меморіальному музеї М. Коцюбинського.

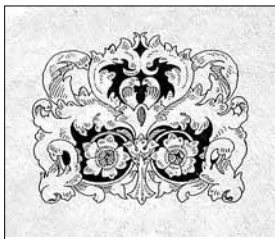
Хата батьків Т. Г. Шевченка.

Ілюстрація до букваря для дорослих.
Папір, туш, перо, 16,5 x 20,5
Гр-392
Надходження 1921 р.

Бутник Степан Данилович (23.08.1873, за ін. даними 4.01.1874, Баришівка — 3.08.1952, м. Полтава)

Український живописець і графік. Брат графіка Івана Бутника. Батько мистецтвознавця Бориса Бутника-Сіверського. Спеціальної художньої освіти не отримав. Жив у Чернігові та Полтаві. Експонент художніх виставок у Чернігові, Києві, Санкт-Петербурзі, Одесі. Твори зберігаються у Полтавському художньому музеї (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка та Чернігівському літературно-меморіальному музеї М. Коцюбинського.

Кінцівка до думи «Про трьох братів Азовських».

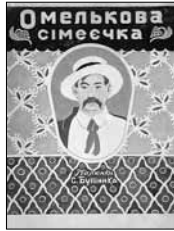
Папір, туш, перо,
16,7 x 13,1. Гр-345
Надходження 1921 р.

Кінцівка до 4-ї сторінки обкладинки книги «Думи».

Папір, туш, перо,
дм. 9,5 (коло). Гр-346
Надходження 1921 р.

Ілюстрації до української народної пісні «Омелькова сімечка». 1927–1930.

Папір, гуаш, 23 x 17

Га-500/1-12

Надходження 1958 р., дар Б. С. Бутника-Сіверського

Приказки. Папір, гуаш, 11 x 16; 10,9 x 15,5; 10,9 x 15,6

Га-653; Га-654; Га-655

Надходження 1974 р., придбано в О. С. Бутник

Ілюстрації до казки «Сорока».
Папір, гуаш, 13,0 x 13,5 (Га-650 – 12,9 x 13,6
Га-641 – Га-650
Надходження 1974 р., придбано в О. С. Бутник

Ілюстрація для обкладинки до народних дум: «Олексій Попович», «Бідна вдова і три сини», «Брат і сестра».
Обкладинка виг. 1917.
Папір, туш, перо, 24,7 x 17,9
Гр-243
Надходження 1921 р.

Ілюстрація до думи «Козак-бандурист».
Папір, туш, чорна акварель,
34,0 x 19,8
Гр- 439
Надходження 1921 р.

Векштейн Леоніг Семенович (1898, м. Полтава – 23.05.1970, м. Ленінград)

Театральний художник і графік. Навчався в Одеському вищому художньому училищі (1917–1918) та Київському художньому інституті (1922–1924). Учень Ф. Кричевського. Член Полтавських філій — Асоціації художників революційної Росії й Асоціації художників Червоної України та Всеукраїнської асоціації пролетарських художників. Учасник виставок у Полтаві (1928–1929), в Одесі (1929) і Харкові (1930). Провів дві персональні виставки в Полтаві у 1930 та 1931 рр. Завідував Полтавською картинною галереєю у 1930–1933 рр. У післявоєнний час жив у Ленінграді, ілюстрував медичні видання. Роботи зберігаються в Національному художньому музеї України, Полтавському художньому музеї (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка, Петербурзькому музеї медицини та Петербурзькому науково-дослідному музеї-бібліотеці Академії мистецтв.

Гончар. 1934.
Папір, гуаш, 22 x 18
Гр-3
Надходження 1976 р.

Кухар Пилип (1888, с. Диканька – ?)

Закінчив Миргородську промислово-художню школу (1908). Навчався в Московському училищі живопису, скульптури та архітектури. У 1910–1920-х рр. жив у Полтаві, співпрацював з Педагогічним бюро Полтавського губернського земства. Роботи зберігаються в Полтавському художньому музеї (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка.

Заставка.
Папір, туш, 31,3 x 23,5
Гр-628
Надходження 1972 р.,
придбано в Є. Я. Рудинської.

Горобець Павло Матвійович (1905, м. Полтава – 1974, м. Полтава)

Український живописець і графік. Учень Г. Цисса і М. Бурачека. Член Полтавських філій — Асоціації художників революційної Росії і Асоціації художників Червоної України, Спілки художників України. З 1926 р. і до останніх літ свого життя брав активну участь у найрізноманітніших художніх виставках. Роботи потрапили до збірок 15 музеїв України і Росії. Найбільша їх колекція належить Полтавському художньому музею (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка, з яким була пов'язана вся творча біографія митця.

Портрет Д. Ангельського. 1925.

Папір, олівець, 24,0 x 15,7

Гр- 676/35

Нагхождення 1977 р.,
пригбано в І. П. Цветкової.

Художник А. Федоренко.

Папір, олівець, 20,0 x 12,5

Гр- 676/28

Нагхождення 1977 р.,
пригбано в І. П. Цветкової.

Рожанківський Павло Степанович (до 1891, вірогідно, м. Мітава, Курляндська губ. Рос. імп. (тепер м. Єлгава, Латвія) — 1926, м. Полтава). З 1910 р. співпрацював з Педагогічним бюро Полтавського губерньського земства.

Член Асоціації художників революційної Росії. Учасник виставок у Санкт-Петербурзі (1907, 1912). У Полтаві в 1926 р. відбулася посмертна виставка. Твори зберігаються у Полтавському художньому музеї (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка.

Ілюстрація до вірша

Д. Загули «Перед осінню». 1918.

Папір, туш, перо, олівець, 21,0 x 17,5

Гр-384

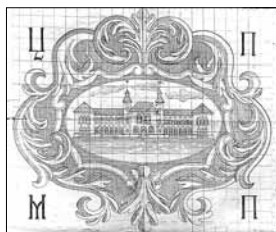
Нагхождення 1921 р.

Мощенко Кость Васильович (1876, с. Миропілля Суджанського пов. Курської губернії (нині смт Миропілля Краснопільського району Сумської обл.) — 1963, м. Дорнштадт, земля Баварія, ФРН)

Етнограф, архітектор, художник, дослідник народного мистецтва. Навчався у Казанському художньому училищі, Санкт-Петербурзькій Академії мистецтв, Львівському політехнічному інституті. У 1906 р. обійняв посаду земського губернського архітектора-художника у Полтаві. У 1917 р. став головою Комітету охорони пам'яток, у 1917 р. заснував Наукове товариство дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва Полтавщини. Працював у музеї Полтавського губернського земства (згодом

Полтавському Народному, Центральному пролетарському, Полтавському краєзнавчому музеї) (1906–1924 і 1941–1943, в т. ч. директором) та майбутньому Києво-Печерському історико-культурному заповіднику (1925–1930). У 1943 р. емігрував до Німеччини. Твори зберігаються у Полтавському художньому музеї (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка.

Ескіз печатки «Центральний пролетарський музей Полтавщини».

Папір, туш, 46,8 x 54,2

Гр-621

Надходження 1972 р., придбано в Є. Я. Рудинської.

Зимова ніч.

Папір, акварель, 26 x 35

Га-84

Надходження 1919 р.

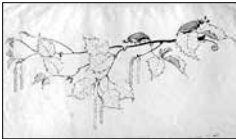
Федоренко Антон Якович (1887, м. Полтава (інші дані: с. Городище, Черкаський пов., Київська губ.) — 1938, м. Полтава)

Учень В. Волкова та І. Мясоедова. Закінчив Київський університет (юридичний факультет). Навчався у Київському художньому училищі (1913–1915). Учасник Першої світової війни. Член Полтавських філій — Асоціації художників революційної Росії (1926) і Асоціації художників Червоної України (1927–1931). Експонент виставок у Полтаві 1926, 1928, 1929 рр. Репресований і розстріляний органами НКВС. Твори зберігаються у Полтавському художньому музеї (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка.

Рожанківський Фео́дір Степа́нович (1891, м. Мітава, Курляндська губ. Рос. імр. (тепер м. Єлгава, Латвія) — 12.10.1970, м. Бронксвілл)

Відомий графік, визнаний одним із кращих ілюстраторів дитячої книги. Закінчив гімназію в Ревелі (тепер Таллін). У 1912–1914 рр. навчався в Московському училищі живопису, скульптури та архітектури, закінчити яке не дозволила Перша світова війна. У роки війни служив офіцером моторизованої частини на Балканах, виконував фронтові замальовки для журналів і газет. Після революції переїхав до Полтави, де працював художником-ілюстратором, зокрема, ілюстрував книгу М. Рудинського «Архітектурне обличчя Полтави» (1919). У 1920 р. опинився у Львові, звідки переїхав до Познані, а 1925 р. — до Парижу. У Парижі був відомий під псевдонімом Рожан. Під час німецької окупації виїхав у Нью-Йорк. У Нью-Йорці співпрацював з видавництвом дитячої літератури «Golden Books». Всього проілюстрував 130 книг. Відзначений вищою нагородою для американських ілюстраторів дитячих книжок — Медаллю Рендольфа Калдекотта (1956). Твори полтавського періоду зберігаються у Полтавському художньому музеї (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка.

Ілюстрація до твору «Вечір».

Папір, туш, перо, 13,1 x 20,6
Гр-359
Надходження 1921 р.

Ілюстрація до вірша О. Олеса «Весна».

Папір, туш, перо, 13,1 x 20,6
Гр-354
Надходження 1921 р.

Заставка до оповідання М. Загірньої «Пугач».

Папір, туш, перо, 13,0 x 20,6
Гр-350
Надходження 1921 р.

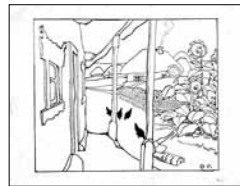
Вечір у жнива (ілюстрація до одноіменного твору О. Кониського).

Папір, туш, перо, 18,0 x 22,9
Гр-289
Надходження 1921 р.

Іграшки. 1918. Варіант заставки до оповідання М. Лескова «Нерозмінний карбованець».

Папір, туш, 10,5 x 14,5
Гр-598
Надходження 1972 р.,
придбано в Є. Я. Рудинської.

Ілюстрація до оповідання Д. Марковича «На Вовчому хуторі».

Папір, туш, 13,4 x 18,0
Гр-599
Надходження 1972 р.,
придбано в Є. Я. Рудинської.

Ілюстрація до казки Г. К. Андерсена «Соловейко».
Папір, туш, перо, 18,4 x 18,3
Гр-287
Надходження 1919 р.

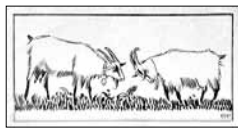
Ілюстрація до обкладинки «Граматики».
Папір, туш, перо, 22,6 x 17,7
Гр-292
Надходження 1921 р.

Ілюстрація до твору Марко Вовчок «Сестра».
Папір, туш, перо, 22 x 19
Гр-313
Надходження 1921 р.

Ілюстрація до вірша Я. Щоголіва «Колядка».
Папір, туш, перо, 15,6 x 28,4
Гр-302
Надходження 1919 р.

Ілюстрація до оповідання «Дві кози».
Папір, туш, 6,4 x 12,4
Гр-601
Надходження 1972 р.,
придбано в Є. Я. Рудинської.

Ілюстрація до казки О. Уайльда «Шасливий принц».
Папір, туш, перо, 17,2 x 22,0
Гр-288
Надходження 1921 р.

Заставка до вірша Я. Щоголіва «Під Великдень».
Папір, туш, перо, 15,0 x 22,3
Гр-298
Надходження 1921 р.

Ілюстрація до оповідання Г. М. Хоткевича (Гната Галайди) «Лист до мамусі».
Папір, туш, перо, 25,6 x 21,6
Гр-291
Надходження 1921 р.

Мати з дитиною.
Папір, туш 15,8 x 9,5
Гр-600
Надходження 1972 р.,
придбано в Є. Я. Рудинської.

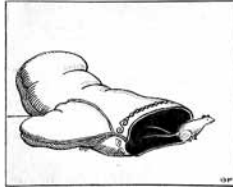

Ілюстрація до байки Є. Гребінки «Цап».
Папір, туш, перо, 10,3x14,8
Гр-309
Надходження 1921 р.

**Ілюстрація до казки
О. Уайльда «Щасливий
принц».**

Папір, туш, перо, 21,0 x 25,2
Гр-293
Надходження 1921 р.

Рукавичка.

Папір, туш, 8,8 x 10,8
Гр-602
Надходження 1972 р., прид-
бано в Є. Я. Рудинської.

**Ілюстрація до книги
Г. Коваленка
«Історія України».**

Папір, туш, перо, 11,5 x 9,1
Гр-310
Надходження 1921 р.

Ромберг Борис Федорович (1882 – 1.04.1935,
с. Тернове, Тячевський р-н, Підкарпатська Русь (тепер
Закарпатська обл.)

У 1914–1915 рр. як фотограф брав участь у Тур-
кестанській експедиції С. Ф. Ольденбурга, яка до-
сліджувала буддистський монастирський комплекс
Могоаку. Фотознімки цієї експедиції зберігаються в
Кунсткамері. У 1917 р. переїхав з Петербурга до Пол-
тави, де був помічником завідувача художнього му-
зею М. Рудинського. У 1925 р. виїхав до Мукачєвого.
Працював учителем у сільській школі. Писав ікони,
розписував храми, створював натюрморти і пейзажі.
Твори полтавського періоду зберігаються у Пол-
тавському художньому музеї (галереї мистецтв) імені
Миколи Ярошенка.

**Ілюстрація до казки
Д. Мамина-Сибіряка
«Сіренька шийка».**

Папір, туш, перо, 16 x 13
Гр-331
Надходження 1921 р.

**Ілюстрація
до казки Г. К. Андерсена
«Соловейко».**

Папір, туш, перо, 16 x 13
Гр-332
Надходження 1921 р.

Феодорігі Я. (вірогідніше, Л.) (?-?)

Біографічних свідчень не збереглося. Співпрацював з М. Рудинським та Педагогічним бюро Полтавського губернського земства. Твори зберігаються у Полтавському художньому музеї (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка.

Ілюстрація до оповідання
«Сватання мороза».
Папір, туш, перо, 22,3 x 16,7
Гр-452
Надходження 1921 р.

Ілюстрація до оповідання
«Сватання мороза».
Папір, туш, перо, 24,0 x 18,3
Гр-453
Надходження 1921 р.

Ілюстрація до оповідання
«Сватання мороза».
Папір, туш, перо, 22,4 x 17,0
Гр-454
Надходження 1921 р.

Ілюстрація до оповідання
«Сватання мороза».
Папір, туш, перо, 26 x 20
Гр-455
Надходження 1921 р.

Дівчина з коромислом.
Папір, туш, 23,1 x 18,2
Гр-615
Надходження 1972 р.,
придбано в Є. Я. Рудинської.

С. И. Бочарова

Михаил Рудинский в кругу полтавских графиков

Резюме

Каталог представляет результаты проделанной поисковой и атрибутивной работы в ходе подготовки выставки графических произведений первой трети XX в., исполненных полтавскими художниками – участниками ряда издательских проектов Педагогического бюро Полтавского губернского земства и издательской фундации «Украинская культура». Эти работы сохранились в коллекции Полтавского художественного музея (галереи искусств) имени Николая Ярошенко и в большинстве случаев были переданы на хранение непосредственно самим фундатором музея М. Я. Рудинским или же его сестрой Е. Я. Рудинской, оценившими их значение для истории национального искусства, книгоиздательской деятельности и культуры в Полтаве.

Ключевые слова: Полтавский художественный музей (галерея искусств) имени Николая Ярошенко, М. Я. Рудинский, графика, книгоиздательство, Педагогическое бюро Полтавского губернского земства, Д. И. Ангельский, Ф. С. Рожанковский, П. М. Горобец.

S. I. Bocharova

Mykhailo Rudynskiy among Poltava Graphic Artists

Summary

A catalogue represents the results of searching and attributive work during preparation of the exhibition of graphic works made by Poltava artists, who participated in the range of projects of Poltava Pedagogic Bureau of Poltava Guberniya Zemstvo and Editing Fund “Ukrainian Culture” in the one third of the 20th century. These works were saved in collection of the Mykola Yaroshenko Poltava Art Museum (Art Gallery). In most cases they were given by the museum founder M. Ya. Rudynskiy himself or his sister Ye. Ya. Rudynska, who understood their meaning for national art history, book editing activity and culture in Poltava.

Key Words: the Mykola Yaroshenko Poltava Art Museum (Art Gallery), M. Ya. Rudynskiy, graphics, book editing, Poltava Pedagogic Bureau of Poltava Guberniya Zemstvo, D. I. Anhelskyi, F. S. Rozhankovskiy, P. M. Horobets.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- АЗ ПКМ — Археологічний збірник Полтавського краєзнавчого музею, Полтава
- АЛЛУ — Археологічний літопис Лівобережної України, Полтава
- АН СССР — Академія наук Союзу ССР, Москва
- АН УРСР — Академія наук Української РСР, Київ
- АП УРСР — Археологічні пам'ятки Української РСР, Київ
- АС — Археологический съезд
- ВУАК — Всеукраїнський археологічний комітет, Київ
- ВУАН — Всеукраїнська Академія наук, Київ
- ГУ — Государственный университет
- ДАПО — Державний архів Полтавської області, Полтава
- ДПІ — Державний педагогічний інститут
- ДПУ — Державне політичне управління
- ИА РАН — Институт археологии Российской академии наук, Москва
- ИИМК — Институт истории материальной культуры, Москва
- ИПК — Издательско-производственный комплекс
- ІА АН УРСР — Інститут археології Академії Наук України, Київ
- ІА НАНУ — Інститут археології Національної академії наук України, Київ
- ІКЗ — Історико-культурний заповідник
- КМ — Краєзнавчий музей
- КСИА АН УССР — Краткие сообщения Института археологии АН Украинской ССР, Киев
- КУ — Комунальна установа
- МАУП — Міжрегіональна академія управління персоналом, Київ
- МИА — Матеріали и исследования по археологии СССР, Москва, Ленинград
- НА ІА НАНУ — Науковий архів Інституту археології НАН України, Київ
- НА ПКМВК — Науковий архів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, Полтава
- НД — Науково-дослідний
- НИИ — Научно-исследовательский институт
- НКО УСРР — Народний Комісаріат освіти Української СРР, Харків
- НМЦ — Научно-методический центр
- НУ — Національний університет
- ОМКМ — Охтирський міський краєзнавчий музей
- ПДМ — Полтавський державний музей ім. В. Г. Короленка, Полтава
- ПКМ — Полтавський краєзнавчий музей, Полтава
- ПКМВК — Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського, Полтава
- ПОДА — Полтавська облдержадміністрація, Полтава

ПХМ	— Полтавський художній музей (галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка, Полтава
РА	— Российская археология, Москва
РАН	— Российская академия наук, Москва
РВВ	— Редакційно-видавничий відділ
РИЦ	— Редакционно-издательский центр
СА	— Советская археология, Москва
СВУ	— Спілка Визволення України
УАН	— Українська академія наук, Київ
УЕ	— Українська енциклопедія, Київ
УІЖ	— Український історичний журнал, Київ
УК ПОДА	— Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації, Полтава
УООПИК	— Украинское Общество охраны памятников истории и культуры, Киев
УРЕ	— Українська радянська енциклопедія, Київ
УТОПІК	— Українське Товариство охорони пам'яток історії та культури, Київ
ЦДАВО України	— Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ
ЦОДПА	— Центр охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської облдержадміністрації, Полтава
ЦП НАНУ	— Центр пам'яткознавства Національної академії наук України і Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури, Київ

АВТОРИ

Бабенко Людмила Леонідівна — доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка

Бабич Олена Вікторівна — старший науковий співробітник відділу пам'яток археології ОКЗ «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини»

Баранець Петро Володимирович — старший науковий співробітник науково-дослідного експозиційного відділу народознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Берест Юрій Михайлович — молодший науковий співробітник Охтирського міського краєзнавчого музею

Белявська Оксана Юріївна — кандидат архітектури, член Науково-консультативної ради з питань охорони культурної спадщини при Управлінні культури Полтавської обласної державної адміністрації

Бочарова Світлана Іванівна — заступник директора з наукової роботи Полтавського художнього музею (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка

Власенко Ірина Олексіївна — старший науковий співробітник науково-дослідного експозиційного відділу етнографії Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Галян Галина Іванівна — старший науковий співробітник науково-дослідного експозиційного відділу етнографії Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Дідик Віктор Васильович — старший науковий співробітник відділу пам'яток археології ОКЗ «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини»

Кигим Світлана Леонідівна — завідувач науково-дослідного експозиційного відділу природи Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Кондратенко Наталія Григорівна — старший науковий співробітник науково-дослідного відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Кондратенко Тамара Костянтинівна — головний зберігач фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Корост Ігор Іванович — директор КУ «Історико-культурний заповідник «Більськ» Полтавської обласної ради

Лавріненко Алла Анатоліївна — старший науковий співробітник науково-дослідного методичного відділу Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Мельникова Ірина Сергіївна — старший науковий співробітник науково-дослідного експозиційного відділу археології Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Мокляк Володимир Олександрович – заступник директора з наукової роботи Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, заслужений працівник культури України

Осадчий Євген Миколайович – кандидат історичних наук, провідний спеціаліст групи охорони історико-культурної спадщини при Управлінні культури і туризму Сумської обласної державної адміністрації

Пісцова Марія Петрівна – завідувач науково-дослідного експозиційного відділу етнографії Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Принь Олександр Віталійович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу історії академічної науки Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Прохватіло Роман Вікторович – завідувач сектору науково-дослідного експозиційного відділу народознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Пуголовок Юрій Олександрович – кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, старший науковий співробітник Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.

Самородов Віктор Миколайович – доцент Полтавської аграрної академії, заслужений діяч науки і техніки України

Старченко Віра Іванівна – завідувач сектору науково-дослідного відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Сулима Оксана Сергіївна – старший науковий співробітник науково-дослідного відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Супруненко Олександр Борисович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, директор Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, заслужений працівник культури України

Шпорда Олег Миколайович – головний зберігач КУ «Історико-культурний заповідник «Більськ» Полтавської обласної ради

Шилов Юрій Олексійович – кандидат історичних наук, професор кафедри історії України Міжрегіональної академії управління персоналом, член спілки письменників України

Шумейко Наталія Миколаївна – завідувач сектору науково-дослідного відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Яремченко Віталій Андрійович – старший науковий співробітник науково-дослідного експозиційного відділу історії пізнього середньовіччя та нової історії Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

ЗМІСТ

I. СТОРІНКИ ЖИТТЄПИСУ І НАУКОВОЇ БІОГРАФІЇ

Супруненко О. Б. (м. Полтава). Михайло Рудинський, Полтава та полтавські музеї	4
Берест Ю. М., Осадчий М. Є. (м.м. Охтирка, Суми). Про мало-досліджений період життя М. Я. Рудинського (М. Я. Рудинський і Охтирщина)	12
Лавріненко А. А., Яремченко В. А. (м. Полтава). Дослідження Михайлом Рудинським «архітектурного обличчя Полтави»	19
Мокляк В. О. (м. Полтава). До питання про призначення М. Я. Рудинського завідуючим Центральним Пролетарським музеєм Полтавщини	26
Кигим С. Л., Самородов В. М. (м. Полтава). Михайло Рудинський та Валентин Ніколаєв: фрагменти спільної пам'яті.....	31
Бабенко Л. Л. (м. Полтава). Володимир Щепотьев і Михайло Рудинський у науковому житті Полтави 1920-х рр.	36
Сулима О. С., Шумейко Н. М. (м. Полтава). Підручники Педагогічного бюро Полтавської губернської народної управи у колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.....	42
Шилов Ю. О. (м. Київ). Кам'яна Могила за дослідженнями М. Я. Рудинського та наступних учених	50
Мельникова І. С. (м. Полтава). Одна з маловідомих полтавських публікацій М. Я. Рудинського	61

II. МУЗЕЙНІ ВИМІРИ ДІЯЛЬНОСТІ

Галян Г. І. (м. Полтава). Роздуми про орнаментальний генокод українського мистецтва.....	68
Булава Л. М. (м. Полтава). До географії поширення грошово-речових скарбів початку 1360-х рр. з історичної Полтавщини.....	74
Кондратенко Т. К., Прохватило Р. В. (м. Полтава). Дві кремінні мисливські рушниці XVIII століття зі зброярської збірки в Полтаві	79
Кондратенко Н. Г. (м. Полтава). Французький годинник з кочубеївського маєтку	86
Баранець П. В. (м. Полтава). Револьвер Ж. Ж. Ермана в колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.....	93
Белявська О. Ю. (м. Полтава). Архітектура полтавських храмів пореформенної доби	101
Старченко В. І., Сулима О. С. (м. Полтава). Ярьськівська експедиція 1921 року.....	112

Власенко І. О., Пісцова М. П. (м. <i>Полтава</i>). Зразки літургійного шитва з Яреськівської (1921 р.) та Кременчуцької (1922 р.) експедицій М. Я. Рудинського	120
Шапорда О. М., Корост І. І. (смт <i>Котельва</i>). Поселення південної частини Більського городища.....	124
Дідик В. В. (м. <i>Харків</i>). Випадкові ставрографічні знахідки із Золочівщини (Харківська обл.): стилістика та проблеми хронології.....	131
Бабич О. В. (м. <i>Харків</i>). Натільний хрест Нового часу із с. Скорики Золочівського району Харківської обл.....	143

III. НАУКОВА І МУЗЕЙНА СПАДЩИНА

Принь О. В., Пуголовок Ю. О., Берест Ю. М. (м.м. <i>Київ, Полтава, Охтирка</i>). Документи і речі археолога М. Я. Рудинського у колекції Охтирського міського краєзнавчого музею: науковий каталог.....	150
Бочарова С. І. (м. <i>Полтава</i>). Михайло Рудинський у колі полтавських графіків: каталог виставки.....	170
Список скорочень	184
Автори	186

Наукове видання

МИХАЙЛО РУДИНСЬКИЙ І ПОЛТАВСЬКИЙ МУЗЕЙ

Збірник наукових праць

Оригінал-макет видання підготовлений
у Полтавському краєзнавчому музеї
імені Василя Кричевського.

На 1 с. обкладинки – портрет М. Я. Рудинського роботи Є. Є. Путрі
та ескіз печатки Центрального пролетарського музею Полтавщини
роботи К. В. Мошенка;
на 4 с. обкладинки – малюнок П. Кухара.

Відповідальні за випуск – **В. О. Мокляк, О. М. Курчакова.**
Відповідальний редактор – **О. Б. Супруненко.**
Коректор – **О. Б. Супруненко.**
Комп'ютерний набір – авторський.
Технічний редактор та комп'ютерна верстка – **С. В. Хорев.**
Переклад на англійську мову – **Н. Г. Кондратенко.**

Здано в набір 08.08.2017 р. Підписано до друку 16.10.2017 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Ньютон.
Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 11,13. Ум. друк. арк. 10,82.
Тираж 305 прим. (1-й запуск – 150 прим.). Вид. № 7. Зам. 07/2017.

Виготівник: ПП «Дивосвіт».
36014, м. Полтава, вул. Р. Кириченко, 36, оф. 3.
Тел. (0532) 50-65-63.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції,
серія ДК № 866 від 22.03.2002 р.

До статті *Т. К. Кондратенко, Р. В. Прохватила* «Дві кременні мисливські рушниці XVIII століття зі зброярської збірки в Полтаві».

Рис. 1. Мисливські рушниці. Польща. Майстер К. Х. Вагнер. Друга половина XVIII ст. 1 – ПКМВК 3662, 36 378; 2 – ПКМВК 3645, 36 361.

До статті *Н. Г. Кондратенко* «Французький годинник з кочубеївського мастку». Рис. 1. Годинник настільний. Франція, 1855–1873 рр., компанія «Jary Frères». ПКМВК 4151, М 677.

До статті *П. В. Баранця* «Револьвер Ж. Ж. Ермана в колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського».

Рис. 1. Револьвер системи J. J. Herman. ПКМВК, 3289, 36 – 37.

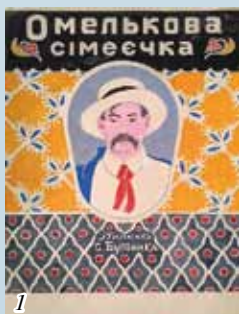

До статті *І. О. Власенко, М. П. Пісцової* «Зразки літургійного шитва з Яресківської (1921 р.) та Кременчуцької (1922 р.) експедицій *М. Я. Рудинського*».

1 – покрівець хрещатий, поч. XVIII ст., Тк 1129; 2 – покрівець хрещатий, кін. XVIII ст., Тк-1084; 3 – покрівець хрещатий, 1 пол. XVIII ст., Тк-1105; 4 – воздуж, поч. XIX ст., Тк-1133; 5 – покрівець дискосний, кін. XVIII – поч. XIX ст., Тк-1334.

До статті *О. В. Приня, Ю. О. Пуголовка, Ю. М. Береста* «Документи і речі археолога *М. Я. Рудинського* у колекції Охтирського міського краєзнавчого музею: науковий каталог». Зображення досліджених ділянок на Кам'яній Могилі. [1951]. *Каталог, №№ 71а (2) та 71б (1).*

1

2

3

4

5

6

7

8

9

До статті С. І. Бочарової «**Михайло Рудинський у колі полтавських графіків. Каталог виставки**».

1–3 – С. Д. Бутник. Ілюстрації до української народної пісні «Омелькова сімечка», Га-500/1-3;

4–6 – С. Д. Бутник. Ілюстрації до казки «Сорока», Га-641 – Га-643;

7–8 – С. Д. Бутник. Приказки, Га-654, Га-655;

9 – А. Я. Федоренко. Зимова ніч, Га-84.

